

Toplica Marjanovi}
Dragan Ran|elovi}

PROJEKTNE OSNOVE U^E[] A
JAVNOSTI U DONO[ENJU
LOKALNIH EKOLO[KIH AKCIONIH
PLANOVA

Dru{tvo mladih istra`iva~a - Ekolo{ki
klub

BOR, 2002.

**Toplica Marjanovi
Dragan Ran|elovi}**

**PROJEKTNE OSNOVE U^E[] A JAVNOSTI U DONO[ENJU
LOKALNIH EKOLO[KIH AKCIONIH PLANOVA**

Dru{tvo mladih istra`iva~a - Ekolo{ki klub

BOR, 2002.

**PROJEKTNE OSNOVE U^E[] A JAVNOSTI U DONO[ENJU
LOKALNIH EKOLO[KIH AKCIONIH PLANOVA**

Izdava~:

**Dru{tvo mladih istra`iva~a
Bor, ul. \or|a Vajferta 11, telefon: 03025241;
e-mail: mibor@ptt.yu, ekobor@ptt.yu, etnobor@ptt.yu;
web - sajt: etos.co.yu/mibor**

Za izdava~a:

Dragan Ran|elovi}

Realizaciju projekta je finansiralo:

**Ministarstvo zdravlja i za{tite `ivotne sredine Republike Srbije,
Uprava za ~ovekovu okolinu**

Korice:

**Naslovna strana: Plakat za LEP Bora, autor Ivan Ra{i},
u~. O.[. "Stanoje Miljkovi}" - Brestovac
Poslednja strana: Logotip za LEAP, autor Milan @ivkovi},
Prirodnja~ki muzej, Beograd**

**Tehni~ka priprema:
Mladen Dumitra{kovi}
mldz98@ptt.yu**

**[tampa:
"Grafomed", Bor**

Tira` :500

PREDGOVOR

Ekološki klub Društva mladih istraživača iz Bora javio se na konkursu Ministarstva zdravlja i životne sredine - Uprave za životnu okolinu, sa projektom "Projektne osnove učenja javnosti u donošenju lokalnih ekoloških akcionih programa". Uprava je prihvatila i finansijski pomogla realizaciju ovog projekta.

Ciljevi ovog projekta mogu se podeliti u dve grupe:

I grupu čine ciljevi definisanja metodologija koje mogu biti primenjene u svim lokalnim zajednicama:

1. Definisanje metodologije neposrednog učenja javnosti u donošenju lokalnih ekoloških akcionih programa,
2. Definisanje metodologije rangiranja ekoloških problema, ciljeva i prioriteta na osnovu sprovedene ankete,
3. Definisanje metodologije informisanja i obrazovanja građana u lokalnoj zajednici u cilju podizanja ekološke svesti i ekološkog ponašanja.

II grupu čine ciljevi koji su vezani za Lokalni ekološki akcioni plan Bora:

1. Prepoznati, proceniti i rangirati najozbiljnije probleme životne sredine,
2. Promovisati javnu svest i iskazati mišljenje javnosti o pitanjima životne sredine,
3. Uvesti svest javnosti o pitanjima životne sredine i uključiti građane u akcije poboljšavanja,
4. Izgraditi odnose među učesnicima koji mogu voditi ka novim mogućnostima za akcije.

Projekat je realizovan u periodu februar - april 2002. godine.

Projektni tim su činili:

1. *Toplica Marjanovi*}, dipl. inž. - Koordinator za praćenje, kontrolu i unapređenje zaštite na radu i ekologije u RTB-u Bor, Predsednik Ekološkog kluba Društva mladih istraživača,
2. *Dragan Ranđelovi*}, dipl. politikolog, Rukovodilac sektora za kadrove RTB-a Bor, Predsednik Društva mladih istraživača,
3. *Dragomir Dragi*}, dipl. inž., Vodeći inženjer razvoja Fabrike opreme i delova RTB-a Bor, član izvršnog odbora SO Bor resor zaštite životne sredine,
4. *Mr Dušan Radivojevi*}, dipl. fizičar. Rukovodilac zavoda za obradu podataka Instituta za bakar,
5. *Prof. dr Dragana @ivkovi*}, dipl. inž., docent Tehničkog fakulteta u Boru, Predsednik Kluba istraživača studenata,

6. *Dr Milan-e Mitovski*, dipl. in`., Zamenik Direktora TIR-a za energetiku,
7. *Miomir Cvetkovi}*, dipl. in`. Rukovodilac slu`be za{tite Termoelektrane,
8. *Mladen Dumitra{kovi}*, in`. informatike, Rukovodilac slu`be za AOP, Zdravstvenog centra Bor,
9. *Mr Novica Staletovi}*, dipl. in`., Rukovodilac slu`be za{tite Fabrike lak`ice.

Anketiranje su obavili anketari koji su bili posebno obu`eni za njenu realizaciju:

1. *Novica Staletovi}*, dipl. in`., Rukovodilac slu`be za{tite Fabrike lak`ice,
2. *Dragan @iki}*, dipl. in`.
3. *Milo{ Ignjatovi}*, absolvent biologije,
4. *Ljiljana Markovi}*, absolvent Tehni-kog fakulteta u Boru,
5. *Dragomir Dragi}*, dipl. in`.,
6. *Prof. dr Dragana @ivkovi}*, dipl. in`.,
7. *Dr Nada [trbac*, dipl. ing,
8. *Ljubi{a Radivojevi}*, dipl. in`. , u penziji,
9. *Slobodan Nikoli}*, dipl. in`.,
10. *@an Disterlo*,
11. *Jugoslav Djordjevi}*, dipl. agronom.

Zahvaljujemo se svim gra|anima koji su se odazvali pozivu, odvojili svoje vreme za popunjavanje ankete i svojim idejama doprineli uspe{noj realizaciji projekta. Zahvalnost dugujemo i sredstvima javnog informisanja koja su pratila tok ankete i pravovremeno informisali gra|ane o njenim ciljevima ~ime su pomogli anketarima. Tako |e se zahvaljujemo Ministarstvu zdravlja i `ivotne sredine - Upravi za `ivotnu okolinu uz ~iju je finansijsku pomo} projekat realizovan.

**PROJEKTNE OSNOVE
UČEŠĆA JAVNOSTI U LEAP PROCESU**

DEO PRVI

UVOD

LEAP je lokalni plan akcije za o-uvanje `ivotne sredine. To je proces zasnovan na {irokom u-e{u zajednice radi bavljenja problemima koji se ti-u `ivotne sredine. Lokalni ekolo{ki akcioni plan je proizvod specifi-nog foruma na kome se okupljaju razli-ite grupe pojedinaca/predstavnika svih ve}ih institucija u zajednici, uklju-uju}i poslovni sektor, nevladine organizacije, akademske i nau~ne institucije i vladine agencije sa razli-itim interesima, vrednostima i vi|enjima, u cilju re{avanja problema koji se ti-u `ivotne sredine.

Stvaranje i primena LEAP-a pored ostalog obuhvata i slede}e ciljeve:

1. Promovisanje svesti javnosti i odgovornosti za probleme `ivotne sredine i podizanje nivoa u-e{a javnosti u kreiranju i pripremi akcionih strategija i investicija,
2. Podizanje nivoa u-e{a lokalnih vlasti i nevladinih organizacija u rukovo|enju i sprovo|enju ekolo{kih programa uklju-uju}u unapre|ivanje njihove sposobnosti da pridobiju finansijsku pomo} nacionalnih institucija i donatora,
3. Promovisanje saradnje izme|u gra|ana, predstavnika lokalne vlasti, nevladinih organizacija, stru-njaka, poslovnih ljudi i omogu}avanje zajedni-kog rada na re{avanju ekolo{kih problema,
4. Prepoznavanje, procena i utvr|ivanje ekolo{kih akcionih prioriteta, zasnovanih na vrednostima sredine i nau~nim procenama,
5. Izrada lokalnih akcionih planova koji sadr`e posebne akcije za re{avanje problema i promovisanje vizije zajednice,
6. Ispunjavanje nacionalnih zahteva za izradu ekolo{kih akcionih planova.

Lokalni ekolo{ki akcioni planovi treba da ispune veliko obe}enje da pomognu re{avanju problema `ivotne sredine na lokalnom nivou. LEAP obuhvata: utvr|ivanje vizije zajednice, procenu stanja `ivotne sredine, odre|ivanje prioriteta, utvr|ivanje najpogodnijih strategija za otklanjanje najva`nijih problema i sprovo|enje akcija koje }e dovesti do stvarnog pobolj{anja stanja `ivotne sredine i zdravlja ljudi.

U^E[] E JAVNOSTI U LEAP PROCESU

LEAP podrazumeva aktivno u-e{}e javnosti tokom celog procesa a uspe{no uklju-ivanje javnosti je dvosmerna komunikacija:

- U-e{}e javnosti zna-i podizanje svesti kroz informisanje i obrazovanje ~lanova zajednice o obimu i ciljevima rada, ekolo{kim temama i prioritetima i mogu}im akcijama za rad na najzna-ajnijim prioritetima,
- Sa druge strane, LEAP obuhvata traganje za idejama, razmi{ljanjima i mi{ljenjima gra|ana, ~ime se osigurava da prioriteti i re{enja koja utvrdi Grupa u-esnika odra`avaju ono {to smatra zajednica kao celina.

Obrazovanje javnosti nije cilj sam po sebi, ve} sredstvo ka ve}em u-e{}u glasa javnosti u procesu dono{enja odluka. Da bi delotvorno u-estvovali, gra|anima su potrebne lako dostupne mogu}nosti za doprinos. Njih treba obave{tavati o tome kako se njihova gledi{ta odra`avaju na kona-nu odluku. Efikasno uklju-ivanje javnosti zna-i pru`anje doslednih, jasnih i ta-nih informacija. Ta poruka se prenosi u saradnji sa brojnim izvorima informacija koji su vezani sa ciljnom publikom i kori{}enjem razli-itih metoda uklju-ivanja da bi se obuhvatila ta publika. Kampanja uklju-ivanja javnosti zahteva pristup gra|anima tamo gde oni `ive, rade i odmaraju se, i to raznovrsnim strategijama komunikacije.

Dobitak koji proizilazi iz javne kampanje uklju-ivanja javnosti obuhvata:

1. Obave{teni i uklju-eni gra|ani }e mnogo verovatnije podr`ati pojedine programe za{tite `ivotne sredine. Obrazovanje javnosti mo`e pomo}i gra|anima da dobiju bolje razumevanje problema sa kojima se zajednica suo-ava i ograni-enih resursa za re{enje tih problema. Kada se sagledaju gledi{ta gra|ana i odraze na odluke lokalnih vlasti, oni }e verovatnije podr`ati predlo`ena unapre|enja u zajednici.
2. Gra|ani su raznovrstan i obrazovan izvor informacija o glavnim pitanjima sa kojima je suo-ena zajednica i mogu}im re{enjima. Gra|ani mogu odigrati va`nu ulogu u davanju informacija, nadgledanje po{tovanja zakona i propisa, publikovanja novih re{enja, pa ~ak i u pritisku na vlast.
3. Mnoga pobolj{anja u zajednici zahtevaju da gra|ani promene svoje pona{anje.

Prvi korak u uklju-ivanju javnosti je utvr|ivanje jasne i objedinjuju}e svrhe. Takva svrha jezgrovito sa`ima sveop{ti cilj napora za uklju-ivanje javnosti. U kampanji za LEAP treba prepoznati nekoliko ciljeva koji se neposredno vezuju sa osnovnom svrhom. Ciljevi opisuju na~in na koji se ostvaruje svrha. Oni izra`avaju {ta se `eli postiti}i u pogledu tra`enja javnog

mišljenja, obrazovanja javnosti i njenog ukljuivanja u rad na ekološkim pitanjima. Oni osiguravaju da se osmisli i sprovede celovit skup aktivnosti na ukljuivanju javnosti.

Osnovna svrha ukljuivanja javnosti u izradi i implementaciji LEAP-a je **PRIHVATANJE LEAP-a KAO SOPSTVENOG PROGRAMA I AKTIVNO UKLJUIVANJE U NJGOVU REALIZACIJU.**

Ciljevi su:

1. Informisanje javnosti o LEAP-u i potrebi njegovog donošenja u lokalnoj zajednici i stvaranje pozitivnog javnog mnjenja o LEAP-u,
2. Razvoj ekološkog obrazovanja i ekološkog ponašanja građana,
3. Demokratizacija procesa odlučivanja o ekološkim pitanjima,
4. Jačanje saradnje svih subjekata lokalne zajednice na rešavanju ekoloških problema,
5. Prepoznavanje, procena i utvrđivanje ekoloških akcionih prioriteta, zasnovanih na vrednostima sredine i naučnim podacima,
6. Traganje za širokom lepezom gledišta stanovništva zajednice o životnoj sredini,
7. Pokrenuti građane na aktivno unapređenje lokalne životne sredine.

Ciljna grupa su ljudi do kojih se pokušava dopreti svojim aktivnostima ukljuivanja javnosti i koji su neposredno vezani za svrhu i ciljeve. Najšira definicija "javnosti" obuhvata svakog ko živi ili radi u zajednici. Međutim, potrebno je prepoznati i raditi sa posebnim grupama ili organizacijama u zajednici. Ljudi učestvuju u organizacijama zato što dele zajedničke interese i može im se bolje preneti poruka ako se neposredno pozove na specifičan interes svake organizacije.

Učešće u procesu može pomoći samom procesu da dobije legitimitet i da pokaže svoju otvorenost. Metode učestva javnosti mogu biti formalne i neformalne.

Formalne metode su metode učestva javnosti koje su izričito predviđene zakonskim propisima. Prema domaćim zakonskim propisima to su:

- Pravo na informaciju,
- Pravo na slobodu izražavanja,
- Pravo na slobodu govora,
- Pravo na udruživanje,
- Pravo na adekvatnu životnu sredinu,
- Pravo na podnošenje predstavki,
- Pravo na zahtev za pokretanje postupka pred sudom,
- Pravo na učestvo javnosti u odlučivanju na lokalnom, republičkom i nacionalnom nivou, idr.

Neformalne metode su metode učestva javnosti koje nisu izričito

propisane zakonom, ali nisu nelegalne:

- Edukativne (organizovanje radionica, seminara, takmičenja, kampova, izložbi, rad u kolama, objavljivanje biltena,
- Direktni pritisak: slanje peticija, leti, sakupljanje potpisa, demonstracije, upotreba medija,
- Javno zastupanje, lobiranje, organizovanje javnih rasprava, konsultacije, okrugli stolovi, forumi, uticaj na kreatore politike,
- Davanje usluga: promocija u javnosti ili akcija kod drugih NVO i trening, zeleni telefoni, informativni centri, davanje pravnih saveta,
- Razvijanje alternativnih procedura kao što je okupljanje volontera, građanski odbori za kontrolu dozvoljenih procesa idr.

A/ PRVI NIVO: STICANJE OBRAZOVANJA I INFORMACIJA

I/ CILJ: Povećati nivo informisanosti javnosti o LEAP-u i potrebi njegovog donošenja u lokalnoj zajednici

Formalni metod: Pravo na informaciju,

Neformalni metod: Edukacija, javno zastupanje, lobiranje,

Tehnike:

1. elektronski medije (radio, televizija, e - mail liste, web - sajt),
2. lokalne novine,
3. nacionalne novine,
4. letci,
5. bilteni,
6. izložbe,
7. oglašavanje.

Opis korišćenja:

1. Elektronski mediji:

a) radio i televizija:

- Priprema državljanima i TV - spota: raspisati javni konkurs za izradu državljanima i TV - spota. Izbor najboljih predloga može obaviti izabrani stručnjaci ili organizovati javnu promociju predloga kojom prilikom će posetioci obaviti izbor. Dogovoriti sa lokalnim medijima emitovanje državljanima i spota (može svakodnevno ili samo kada se odvijaju neka važna dešavanja vezana za LEAP).

- Informacije u informativnim emisijama o aktuelnim događajima, potrebi, metodologiji i značaju donošenja LEAP-a, rezultatima monitoringa životne, akcijama, projektima, programima, kao i o obeležavanju značajnih datuma vezanim za životnu sredinu.

- Gostovanje u kontakt programima u kojima se govori o potrebi donošenja LEAP-a. U emisiji treba da gostuju stručnjaci koji se bave zaštitom životne sredine, predstavnici organa vlasti, privrede (zagađivača) i nevladinih organizacija. Učesnici treba dobro da poznaju problematiku o kojoj govore, da su elokventni i da su afirmisani u svojoj sredini kao borci za očuvanje prirode i zdrav život, odnosno to treba da budu ljudi kojima građani veruju i u koje imaju poverenje.

- Specijalni prilozi u emisijama o životnoj sredini: kod lokalnih radio i TV - stanica pokrenuti inicijativu o redovnom emitovanju informativno - edukativnih emisija o životnoj sredini. Na početku, te emisije mogu biti emitovane jednom u dve nedelje. Dobro osmisliti strukturu programa. U radio emisijama treba voditi računa o odnosu govora i muzike i povezanosti muzičkih numera sa govornim informacijama. Tako je definisati koja tema je važna za koju ciljnu grupu i tome prilagoditi izbor muzičkih takava jer mladi i stari imaju različite ukuse i muzika može imati ulogu privlačenja pažnje slušalaca. Treba nastojati da TV emisije budu snimane na orvorenom prostoru koji najbolje ilustruje temu o kojoj se govori a ne u studiju ili u kancelarijama i laboratorijama sagovornika.

b) E-mail: Slanje informacija, poruka, poziva i sl. zainteresovanim organizacijama i pojedincima o svim događajima vezanim za LEAP.

c) Web-sajt ili web-portal: Instaliranje svih informacija na web-sajtu ili web-portaluz stvaranje mogućnosti da posetioci sajta/portala mogu da daju korisne informacije, komentare predloge isl.

2. Lokalne novine:

a) ^lanci o LEAP-u, rezultatima monitoringa životne sredine, aktuelnim ekološkim događajima isl.

b) Odštampati plakat LEAP-a kao razglednicu u dodatku novina. Ostaviti mogućnost učesnicima da na razglednici zabeleže svoje ideje, predloge, mišljenja i procene. Razglednicu treba da dostave timu koji radi na LEAP-u (to) e biti povratna informacija o stavovima javnosti a korisne ideje mogu biti ugrađene u dokument LEAP-a.

c) Informacije o iskustvima u drugim sredinama.

3. Nacionalne novine:

a) Informacije o aktivnostima organizacije na promociji LEAP-a i aktuelnim ekološkim dešavanjima.

4. Leci:

a) Osnovne informacije o LEAP-u: ciljevi, metode, potrebe uključivanja

javnosti. Leci mogu biti deljeni na skupovima, na {tandovima koji se organizuju u okviru obele`avanja zna~ajnih datuma, ili kao materijal koji se dostavlja ma zvanicama za skupove. U dogovoru sa organima lokalne samouprave leci mogu biti prilo`eni uz materijal za sednicie Skup{tine op{tine, radnih tela skup{tine, izvr{nog odbora, upravnih odbora javnih preduze}a isl. Oni mogu poslu`iti i kao pogodan materijal prilikom lobiranja.

5. Bilteni:

a) Specijalna izdanja biltena sa programom i rezultatima aktivnosti, pozivima za uklju~ivanje u teku}e aktivnosti, pokazali su se kao pogodan oblik informisanja i animiranja javnosti. Oni omogu}uju potpunije i pravovremene informacije iz "prve ruke" {to se ne mo`e uvek postiti}i ~lancima u lokalnim novinama ili elektronskim medijima. Posebno su neophodni u sredinama gde je ote`an pristup informativnim medijima. Biltene treba besplatno deliti gra|anima na ekolo{kim {tandovima, u toku ekolo{kih aktivnosti (npr. u toku akcija ure|enja grada), na javnim skupovima isl.

6. Izlo`be:

a) Izrada plakata i njegova distribucija: raspisati javni konkurs za izradu plakata. Pogodan na~in za pripremu plakata je saradnja sa {kolama i institucijama kulture. Na ~asovima likovnog vaspitanja u~enici mogu da rade plakat za LEAP ~ime se posti`e njihovo animiranje kao i animiranje njihovih pedagoga i roditelja. [kole treba da obave po~etni izbor najboljih radova koji se javno izlo`u. Posetioci izlo`be svojim glasovima biraju najbolji plakat a autoru treba obezbediti simboli~nu nagradu.

b) Mogu}e je na istovetan na~in organizovati izradu logotipa projekta LEAP i izvr{iti izbor. Logotip se mo`e koristiti na svim zvani~nim dokumentima i, kao i plakat postaje prepoznatljiv simbol svih aktivnosti.

7. Ogla{avanje:

a) Lokalni elektronski mediji i novine mogu objavljivati razli~ite oglase za potrebu izrade LEAP-a:

- konkursi za plakat, logotip, d`ingl, TV-spot,
- oglasi o odr`avanju javnih tribina,
- oglasi o aktivnostima i manifestacijama isl.

II/ CILJ: Animirati stru~nu javnost i upravlja~ke strukture za izradu LEAP-a

Formalni metod: Pravo na informaciju, pravo na slobodu izra`avanja

Neformalni metod: Edukacija, javno zastupanje, lobiranje,

Tehnika:

1. Naučno - stručni skupovi:

Naučno - stručni skupovi su namenjeni stručnjacima u cilju njihovog upoznavanja sa procesom i ciljevima LEAP-a, metodama izrade, prednostima ovog procesa, mogućnostima i potrebama njihovog uključivanja. Potrebno je pripremiti radove koji će biti štampani u zborniku radova u posebnoj brošuri, angažovati poznavaoce metoda izrade dokumenta i ljude koji imaju praktična iskustva na ovom poslu.

PRIMER DOBRE PRAKSE:

U okviru IX naučno - stručnog skupa "Ekološka istina" organizovan je okrugli sto o izradi LEAP-a. Pripremljeni su uvodni radovi i oštampani u zborniku radova koji je bio dostupan pre skupa. Angažovani su članovi stručnog tima koji rade na izradi LEAP-a Niša i Bora da saopšte iskustva o rezultatima toka projekata u ovim gradovima.

U radu okruglog stola učestvovalo je preko stotinu učesnika skupa, koji su prvi put saznali o LEAP-u ili su inovirala do tada postojeća saznanja.

Prema kasnijim iskustvima veliki broj učesnika okruglog stola uključio se u izradi LEAP-a u svojim sredinama.

2. Leci:

Leci su veoma pogodan oblik za animiranje stručne javnosti kao i upravljačke strukture u organima lokalne samouprave, javnih preduzeća, privrednih organizacija, naučno - stručnim, obrazovnim institucijama i institucijama kulture. Potrebno je uraditi letke sa različitim sadržajima koji ukazuju na potrebu uključivanja u proces LEAP-a, znaju njihovog uključivanja, šta se očekuje od njihovog angažovanja i šta dobija zajednica a šta lokalna samouprava, preduzeće, organizacija ili institucija.

3. Brošure:

Sredine koje imaju mogućnosti mogu da pripreme brošure o LEAP-u prilagođene pojedinim organizacijama i institucijama. Brošure mogu da stignu do svih grupa, ali postoji opasnost da informacije budu predugo, nerazumljive, i kao takve pogrešno protumačene, kao i da brošura bude tretirana kao "bezznačajna"

4. Lobiranje:

a) lobiranje u organima lokalne samouprave:

Na početku izrade LEAP-a potrebno je pridobiti lokalnu samoupravu i njene izvršne organe. Osnovno pitanje je "Koga lobirati? Ko je najzainteresovaniji za ekološki program?" Svakako, treba pridobiti lice koje je u Izvršnom odboru lokalne samouprave zaduženo za oblast životne sredine. To je veoma važno kako bi u materijalima koji se predlažu Skupštini lokalne samouprave na usvajanje već bili sadržane ideje o izradi LEAP-a. Sledeći korak je lobiranje članova Komisije za zaštitu životne sredine Skupštine lokalne samouprave. U tim komisijama se obavezno nalazi određen broj odbornika i stručnjaka. Stručnjaci iz komisije predhodno već treba da budu upoznati o LEAP-u i lično zainteresovani za takav program. Oni treba da prihvate takve ideje i na samom sastanku komisije potrebu za izradu Lokalnog ekološkog akcionog plana treba da iznesu kao sopstveni stav. Potrebno je ostvariti kontakte i sa odbornicima u komisijama i dostaviti im sve raspoložive pisane materijale o LEAP-u. Pridobijanje ovih radnih tela Skupštine lokalne samouprave je veoma značajno iz dva osnovna razloga:

Prvo: ukoliko Izvršni odbor u pripremljenom materijalu nije uvrstio izradu LEAP-a da se taj materijal amandmanima komisije dopuni i

Drugo: ukoliko je izrada LEAP-a uvrštena u predlog razvojnih dokumenata da dobije podršku i dela odbornika pre sednice Skupštine lokalne samouprave kako bi bili sigurni da će na samoj sednici biti prihvaćena.

b) lobiranje u privrednom sektoru:

Da bi bio pripremljen valjan LEAP dokument potrebno je da ideja o njegovoj izradi bude prihvaćena u privrednim preduzećima, pre svega u preduzećima koji su veliki ili značajni zagađivači. Rukovodeće strukture preduzeća treba da shvate da LEAP nije usmeren protiv njih, već da ovim procesom i dokumentom i sami zagađivači dobijaju. Učeljem u izradi LEAP-a pruža im se mogućnost da objasne javnosti koji su uzroci i razlozi zbog kojih emituju otpadne materije, kakvi su njihovi planovi za zaštitu životne sredine i da pridobiju zajednicu za saradnju kako bi prevazišli postojeće probleme. Najbolje je prve kontakte uspostaviti sa stručnjacima za zaštitu životne sredine u tim preduzećima a potom sa rukovodećom i upravljačkom strukturom. Treba ih pozvati da pruže informacije o svom uticaju na životnu sredinu, o svojim programima i teškoćama zbog kojih nisu u mogućnosti da te programe ostvare u željenom obimu i vremenu. Osnovno je objasniti im da imaju mogućnost da postanu partneri sa zajednicom a ne da ostanu po strani, predmet stalnih optužbi javnosti i uverenja da neće da zaštite prostor u kome sami žive.

v) lobiranje u NVO sektoru:

Na lokalnom nivou najčešće postoji veći broj nevladinih organizacija

koje kao svoju osnovu ili pak deo delatnosti imaju i za{titu `ivotne sredine. Naj-e{}e su te organizacije me|usobno rivalski raspolo`ene, imaju iste ili sli-ne ciljeve ali razli-ite strategije aktivnosti da bi te ciljeve ostvarile, postoje poku{aji ili `elje da se uspostavi neka saradnja ali iz razli-utih razloga ta saradnja nije funkcionalna, veze i saradnja postoje ali je periodi-na i nedevojljna je iz straha da jedna od njih ne preuzme lidersku ulogu. Potrebno je pridobiti lidere tih organizacija i objasniti im da zajedni-ko u-e{}e u procesu LEAP-a nikom ne oduzima samostalnost i slobodu delovanja, da imaju jedan zajedni-ki cilj koji mogu ostvariti programskom saradnjom a da pri tom sve organizacije imaju mogu}nost da se afirmi{}u i pridobiju novo ~lanostvo, osposbe svoje aktiviste za uspe{an rad, oja-ju infrastrukturu i obogate svoje programe rada.

III/ CILJ: Informisati javnost o stanju `ivotne sredine lokalne zajednice

Formalni metod: Pravo na informaciju, pravo na odgovaraju}u `ivotnu sredinu

Neformalni metod: Edukacija

Tehnika:

1. Elektronski mediji:

a) radio i televizija:

Nedostatak i nedostupnsot informacija o `ivotnoj sredini je jedna od karakteristika svih lokalnih zajednica. Lokalni ekolo{ki akcioni plan pru`a mogu}nost da se informacije prikupe, postanu dostupne, da se pravoremeno objave i da budu objektivne.

Izvore informacija treba uklju-iti u proces LEAP-a. Omogu}iti im da oni budu prisutni u medijima, u: informativnim emisijama kao i u specijalnim i kontakt emisijama.

Potrebno je obezbediti informacije o izvorima, uzrocima, posledicama zaga|enja, preduzetim merama i programima za{tite. Omogu}iti da svako ima priliku da iska`e svoje stavove i su-eli ih sa drugim zainteresovanim stranama.

Informacija treba da se dobija od kompetetnih li-nosti, stru-nih lica i da bude prilago|ena nivou obrazovanja stanovni{tva kako bi bila razumljiva i pravilno shva}ena.

b) lokalne novine:

Nastojati da lokalne novine uvedu stalnu rubriku koja }e se baviti pitanjima `ivotne sredine. Po{to lokalne sredine nemaju novinare specijalizovane za ovu oblast anga`ovati stru-na lica koja }e obra|ivati aktuelne informacije,

dogadjaje i pojave. Pruiti mogućnost da istaoci svojim pismima iskaju svoje ideje i stavove o životnoj sredini.

c) bilteni:

Bilteni su pogodan oblik informisanja javnosti. Dobro je iznaći mogućnost, u toku izrade LEAP-a, izdavanje posebnog biltena koji će pratiti aktuelno stanje životne sredine, aktivnosti, događanja i tok realizacije projekta. Angažovati stručnjake koji su uključeni u LEAP da pripremaju članke o rezultatima, dilemama isl. Potrebno je uključiti profesionalne novinare u pripremi biltena.

d/ Web – sajt:

Web - sajt je pogodno sredstvo za informisanje javnosti o stanju životne sredine u lokalnoj zajednici. Treba imati na umu da je ograničen broj korisnika

PRIMER DOBRE PRAKSE:

Ekološko udruženje "Horizonti" iz Subotice je pokrenulo izdavanje ekološkog informatora istog naziva u toku izrade LEAP-a za Suboticu. Informator je tiskan dvojezično na srpskom i mađarskom jeziku. U informatoru su objavljivane informacije o svim događajima koji su vezani za izradu LEAP-a, zatim o rezultatima kontrole životne sredine koje obavljaju stručne institucije, informacije iz rada NVO-a, programima pojedinih institucija vezanim za smanjenje zagađivanja, manifestacijama povodom značajnim datumima i drugim značajnim događajima. Na ovaj način obezbedilo se pravovremeno informisanje javnosti, što je omogućilo i učelo javnosti u samoj izradi LEAP-a, kroz upućivanje predloga, sugestija i primedbi. Veliku zainteresovanost za informator pokazali su i lokalni mediji, koji su u ekološkim rubrikama i emisijama objavljivali pojedine tekstove, pa je i na taj način javnost bila upoznata sa sadržajem informatora, odnosno razvojem LEAP-a u Subotici.

interneta te da sajt ne treba da bude jedino sredstvo informisanja. Sajt je pogodno sredstvo za širenje informacija o sopstvenoj sredini široj zainteresovanoj javnosti izvan administrativnih granica lokalne zajednice.

Web - sajt omogućuje interaktivnu vezu sa zainteresovanim za životnu sredinu i LEAP. Treba omogućiti posetiocima sajta da daju svoja viđenja i predloge koji će biti od koristi timovima za izradu dokumenta.

DRUGI NIVO: POVRATNE INFORMACIJE

IV/CILJ: Dobiti povratne informacije i mišljenje javnosti:

Formalni metod: pravo na odgovarajuću životnu sredinu, pravo na udruživanje, pravo na slobodu govora i izražavanja

Neformalni metod: promocija učesnika javnosti ili akcija kod drugih NVO, izgradnja kapaciteta NVO, "zeleni telefoni", informativni centri isl.

Tehnike:

1. Radionice:

Radionice sa mogu koristiti za obučavanje pojedinih zainteresovanih grupa za uključivanje u proces LEAP-a. To mogu biti mesne zajednice koje se nalaze na zagađenom ili ugroženom prostoru ili određene grupe koje su značajne za dobijanje informacija o njihovim interesima i problemima (mladinci, omladina, penzioneri isl.). Radionicama treba da rukovode ljudi koji su obučeni za izradu LEAP-a i koji dobro poznaju lokalne prilike.

Takođe, na radionicama se može pristupiti izradi vizije zajednice ili procene stanja životne sredine i prioriteta za akcije.

EKOLOŠKI PROBLEMI ZLOTA

Zlot se nalazi u podnožju planine Malinik i kraške površi Dubačnice. Izuzetne prirodne vrednosti i biološka raznovrsnost Lazarevog kanjona, Malinika i Dubačnice nisu vrednovane niti su iskorišćene za privredni razvoj i poboljšanje ekonomskog i društvenog standarda meštana. Prekomernom eksploatacijom šuma i voda, neplanskom izgradnjom i nesprovedenjem mera zaštite ovaj prostor je ugrožen i preči opasnost destrukcije očuvane prirode.

Meštani Zlota prilikom konstituisanja Ekološkog kluba konstatuju sledeće:

I/ Prirodno okruženje:

- Prirodne vrednosti su ugrožene prekomernom šumom,
- Ne sprovodi se Odluka opštine Bor o pojačanom protektoratu nad Dubačnicom do konačne odluke o njenoj zaštiti,

Nepotpuno se sprovodi Uredba o zaštiti spomenika prirode "Lazarev kanjon" jer: nije obavljeno propisno obeležavanje, nije propisan unutrašnji red, nisu doneti Program zaštite i razvoja, nije uspostavljena odgovarajuća saradnja sa lokalnim stanovništvom i korisnicima prostora,

- Kanjonom se nekontrolisano kreću nepoznata lica i avanturisti,
- Odnosi se instalirana oprema u pešinama uređenim za turističke posete, pešine se prekopavaju i lomi pešinski nakit, provaljuju ulazi i narušava mikroklima (naročito Vernjickica),
- Nekontrolisano se eksploatiraju kamen sa Dubačnice,
- U sušnom periodu ne održava se ekološki minimum u Zlotoj reci a u pojedinim periodima godine ona potpuno ostaje bez vode nizvodno od sela, zbog neracionalnog korišćenja vode sa izvora, prekomerne seče i neovlaštenog pregrađivanja reke.

II/ Korišćenje prostora:

- Nije razgraničeno - nije su vlasništvo određeni prostori (seoske utrine ili državno zemljište), ko upravlja pojedinim prirodnim objektima - pešinama, ko je vlasnik pojedinih objekata (motel, ribnjak isl.),
- Dubačnica se ne koristi za razvoj turizma, proizvodnju biološki vredne hrane, rekreaciju isl. iako za to postoje potrebe i uslovi,
- Ne postoji regulacioni plan sela,
- Ne postoji regulacioni plan za turistički prostor kod motela "Zlotoj pešini",
- Pojedini industrijski objekti (npr. livnica) izgrađeni bez propisanih dozvola.

III/ Građansko udruživanje:

- U selu nije razvijen nevladin sektor,
- Na ovim prostorima deluju pojedine nevladine organizacije bez dovoljne saradnje sa organima mesne zajednice,

Postoji potreba razvoja nevladinog sektora, kao što je Organizacija mladih istraživača, kao i razvoj saradnje sa organima mesne zajednice,

Bogato kulturno nasleđe i narodno stvaralaštvo treba afirmisati u cilju razvoja turizma i očuvanja prirode (tradicionalni odnosi ovekama i prirode).

IV/ Infrastruktura:

- Ne postoji organizirano sakupljanje i odvođenje komunalnog otpada, osim u centru sela,
- Ne postoji deponija komunalnog otpada,
- Ne postoji stonožna groblja,
- Značajan je broj divljih deponija u pojedinim reonima, pored saobraćajnica i na obalama reka i potoka,
- Grade se neodgovarajuće septičke jame,
- Iako su Zlotska vreća izvor pitave vode za celu općinu, u selu postoje reoni bez izgrađenog vodovoda.

V/ Ekonomski razvoj:

- Vlada uverenje da od dosadašnje eksploatacije prirodnih vrednosti stanovnici Zlota nisu imali ekonomske koristi.

VI/ Kulturno nasleđe:

- Bogato specifično kulturno nasleđe i tradicionalni odnosi preovlađuju prema prirodi nisu u dovoljnoj meri afirmisani i nisu iskorišćeni u razvojnim programima.

VIZIJA ZAJEDNICE

(Učenika od VI razreda osnovne škole do III razreda srednje škole)

Ekološki klub Društva mladih istraživača i Izvršni odbor Skupštine opštine Bor pristupili su izradi Lokalnog ekološkog akcionog plana. Jedan od prvih koraka izrade ovog dokumenta je definisanje Vizije zajednice, tj. koncepta slike zajednice kakvu građani žele da ona bude za deset ili dvadeset godina.

Društvo mladih istraživača i Opštinska organizacija Crvenog krsta su organizovali školu eko - volontera, koja je radila 12. i 13. maja na Stolu, a učesnici su polaznici bili učenici osnovnih i srednjih škola, članovi Umetničke i psihosocijalne radionice Crvenog krsta, klubova Društva mladih istraživača (Ekološkog, Etnološkog, Speleološkog i Ekološkog kluba iz Brestovca), Planinarsko - sportskog društva "Crni vrh" i učenici OŠ "Vuk Kraljević" iz Bora.

U okviru radionica polaznici su uradili Viziju Bora, odnosno svoje vi|enje kako `ele da Bor i okolina izgledaju za deset godina:

A/ PRIRODNO OKRU@ENJE

- Grad bez dima, zeleniji i zdraviji,
- Bor – grad prepoznatljiv po zdravom `ivotu i lepim stvarima, a ne po dimu,
- Formiran i ure|en prepoznatljiv centar grada,
- ^iste, obnovljene i obojene fasade zgrada,
- Obnovljene stare zgrade, ure|en prostor u starim delovima grada (“Francuske kolonije”), u njima se zdravo i bezbedno `ivi i one pokazuju kako se grad gradio i razvijao,
- Ogra|en, obezbe|en od slu-ajnih padova i ozna-en napu{teni stari povr{inski kop, u gradu obezbe|ena sva druga opasna mesta da se deca ne bi povre|ivala,
- Ve{ta-ka brda od jalovine pretvorena u parkove, sa fontanama, stazama za {etnju, biciklisti-kim stazama, de-jim igrali{tima i vidikovcima sa kojih se vide grad i okolina,
- Gradu i selima obezbe|ene dovoljne koli-ine zdrave vode za pi}e, ure|eni prirodni izvori vode pored kojih su ure|ena mesta za odmor,
- ^iste Borska i Brestova~ka reka i ure|ene njihove obale,
- Grad bez sme}a, postavljeni kontejneri za odvajanje pojedinih vrsta otpada, ponovna prerada otpada, izgra|ena odgovaraju}a deponija gradskog otpada,
- Za{ti}eni prostori o-uvane prirode (Stol, Lazarev kanjon, Duba{nica, Crni Vrh, Brestova~ka banja), ure|ena izleti{ta (park u Brestova~koj banji, pla`e na Borskom jezeru) sa mnogo posetila-ca.
- Bor – grad prepoznatljiv po ure|enim izleti{tima,

B/ KORI[] ENJE PROSTORA I DEMOGRAFSKI RAZVOJ

- Grad se gradi i {iri prema Brestova~koj banji,
- Bagremove {ume oko Bora o-i{ene od otpada, za{ti}ene od po`ara, obnovljene na prostorima gde su pose-ene, u njima izgra|ene staze i postavljene klupe za odmor,

- U gradu formirane nove zelene površine duž ulica, a u postojećim dečjim vrtovima i na igralima obnovljena postojeća i postavljena nova oprema za igru,
- Bor i njegova opština postaju poznati rekreativni centar za Bor i širu okolinu,
- Razvijeni zimski sportovi na Crnom Vrh – Crni Vrh postaje poznat centar za zimske sportove,
- Razvijeno korišćenje Borskog jezera za brojne sportove na vodi,
- Stol postaje centar razvoja planinarskog turizma i centar za obuku alpinista.

V/ UČEŠĆE GRAĐANA, RUKOVODENJE I RAZNOLIKOST

- Za 10 godina građani će se izboriti za svoja prava da mogu svima saopštiti ličnu inicijativu,
- Pojedinci i grupe građana imaju kontrolu tamo gde se odlučuje o budućnosti građana,
- Zbog različitosti u procesu stvaranja utvrdiće se cena i poštovanje rada drugih,
- Sva udruženja građana čine forum da bi imali uticaj na odlučivanje,
- Izgrađen Dom u kome su smeštene organizacije koje okupljaju mlade (istraživači, planinari, izvišćači...).

G/ INFRASTRUKTURA

- Izgrađeni novi putevi, popravljen asfalt na postojećim, očišćeno bunje i očišćeni kanali pored njih, saobraćajni znaci postavljeni tako da budu lako vidljivi,
- Instalirana ulična rasveta u svim delovima grada i osvetljeni parkovi,
- Izgrađen metro Bor – Brestovačka banja – Borsko jezero – Crni Vrh,
- Uređen parkin prostor u gradu i na izletima, prostori i zelene površine bez parkiranih vozila,
- Na svim raskrsnicama postavljeni “ekološki semafori” a u blizini saobraćaj regulisan na način da je obezbeđena bezbednost dece (“leđi policajci”, saobraćajni znaci, ograničena brzina vozila i sl.),

- Novi gradski autobusi uvedeni u gradski prevoz koji se odvija po redu vo`nje,
- Renovirana glavna autobuska stanica,
- Uvedeni novi putni-ki vozovi i `elezni-ki saobra}aj se redovno odvija,
- Zabranjeno pranje automobila po parkovima,
- Aerodrom stavljen u funkciju turisti-kog vazdu{nog saobra}aja,
- Ulice se redovno ~iste od snega,
- U gradu funkcioni{e kablovska televizija.

D/ EKONOMSKA STABILNOST

- Obezbe|en vi{i standard gra|ana i ve}a zaposlenost mladih,
- Ure|eni hoteli i razvijen turizam (planinski, banjski, jezerski, seoski),
- Brestova-ka banja je mesto raznovrsnih mogu}nosti banjskog le~enja,
- Fla{irane vode iz Brestova-ke banje redovno ima u prodavnicama,
- Brojne prodavnice, dobro snabdevene raznovrsnom robom a u njima su ljubazni prodavci.

∨/ OBRAZOVANJE, SOCIJALNE SLU@BE I MOGUJ NOSTI ZA REKREACIJU:

- Bor – obrazovni centar za {iru okolinu,
- Pored redovnih {kola uvedeni razni kursevi (sportske {kole, {kole za negu i lepotu, umetni-ke {kole, {kola ra-unara i stranih jezika, ekolo{ke {kole, {kole zdravlja, plesne {kole itd.),
- Nastava se osim u {kolama odvija u prirodi, van uobi-ajnog {kolsog prostora i u-ionica,
- Non – stop radi internet kafe,
- Bor i njegova okolina su rekreativni centar za nas i za {iru okolinu,
- Ure|ene staze za pe{a-enje do izleti{ta: Brestova-ka banja, Borsko jezero, Stol, Crni Vrh, Zlotske pe}ine,
- U svim delovima grada i selima izgra|eni sportski tereni,
- Obnovljen stari sportski centar u Boru,
- Izgra|ene sporstke hale u sastavu seoskih {kola,
- Otvorene nove savremeno ure|ne diskoteke i kafi}i i u njima organizovani raznovrsni programi (urke, maskenbali, muzi-ke i plesne promocije, edukativni programi borbe protiv bolesti zavisnosti i sl.),

- Parkovi, park {ume i {ume u okolini grada ure|eni tako da u njima ljudi rado i dugo borave, provode}i svoje slobodno vreme sa decom,
- Gra|ani se organizovano bore za:
 - ~ist vazduh,
 - ~istu vodu,
 - grad bez buke i zra-enja,
 - zdravu hranu,
 - grad bez alkohola, droge i duvana
- Po{tuje se zabrana pu{enja u odre|enim prostorijama a lekari aktivno u-estvuju u borbi protiv pu{enja,
- Otvorene ambulante i dispanzeri za sve kategorije stanovni{tva:
 - dispanzer za {kolsku omladinu,
 - dispanzer za medicinu rada,
 - dispanzer za stare.
- Zdravstveni objekti locirani tamo gde su potrebe gra|ana najve}e,
- Izgra|ena nova bolnica na drugoj lokaciji,
- Izgra|en gerontolo{ki centar,
- Nabavka jeftinih lekova u apotekama,
- Velika briga za duhovno zdravlje (bez sektu i drugih zavisnos-ti),
- Deca se vaspitavaju da ne lome drve}e i kidaju cve}e u parkovima.

E/ KULTURNO NASLE\E

- Povodom praznika grada odr`ava se trodnevna manifestacija raznih kulturnih dobara a na takvoj smotri prikazuju se svi najbolji rezultati iz razli-itih oblasti kulture kao i kulturno nasle|e ovog kraja,
- Dostojan pristup istra`ivanju i sakupljanju narodnog stvarala{tva,
- Uveden {kolski predmet o narodnom stvarala{tvu u svim obrazovnim ustanovama,
- Predstavljanje putem interneta narodne tradicije ovog kraja (obi-aji, no{nja, tradicionalna arhitektura, i dr.),

- Izgrađen Dom kulture sa pozorišno – operskom salom, savremenom galerijom, prostorima za iskazivanje svih vrsti kreativnosti (likovna umetnost, muzika, ples, film, moda, i dr.),
- Dovoljan broj kinaonica i klubova za nova saznanja i svim oblastima,
- Očuvani i renovirani spomenici i objekti kulture.

NA STOLU, 13. maja 2001.g.

Svoju maštu pretvoriše u stvarnost:

Milena, Marija, Tijana, Danijel, Marinko, Marija, Ivana, Milosav, Dražen, Saška, Sava, Ivan, Monika, Trifun, Jovana, Irena, Mira, Dejan, Katica...

2. Dežurni telefoni:

Telefonski broj koji ljudi zovu da dobiju informaciju, postavljeno pitanje, komentari ili daju predlog pogodan je način za dobijanje komentara od zainteresovanih strana, jednostavan je za upotrebu i stvara osećaj pristupa informacijama. Nedostatak je što ovi razgovori ne mogu biti tako efikasni kao neposredni razgovori i što se može desiti da osoblje ne poseduje dovoljno znanja da odgovori na sva pitanja.

PRIMER DOBRE PRAKSE:

U toku izrade LEAP-a u Nišu je otvoren dežurni telefon na koji su građani mogli da daju predloge i da ukazuju na stanje životne sredine. Svi pozivi su uredno evidentirani i sačinjen pregled najčešćih ekoloških problema na koje su građani ukazivali: 50% poziva se odnosilo na problem kontaminacije na javnim površinama, 20% poziva se odnosilo na ugrožavanje zelenih površina, 10% na neposedovanje propisanih posuda za odlaganje smeća i 10% na ostale probleme.

3. Internet:

Web-sajt ili web-portal se može koristiti u cilju traženja povratnih informacija. Prezentacija metodologije LEAP-a, potreba za njegovom izradom u lokalnoj zajednici i tokom aktivnosti, aktuelne informacije o monitoringu životne sredine moraju se redovno ažurirati. Na sajtu/portalu mogu da se razviju interaktivne forme upotrebe kao što su: on-line forumi ili diskusione liste.

PRIMER DOBRE PRAKSE:

Jugoslovenski forum za zaštitu životne sredine Dunavskog sliva - DEFYU pokrenuo je diskusionu listu sa najaktuelnijim informacijama koje se tiču LEAP-a. Članovi liste mogu da daju svoje predloge, komentare i ideje, koje su u vezi sa tematikom diskusionog foruma. Razmena iskustava i informisanost postignuta na ovaj način, omogućili su brzo i efikasno prepoznavanje lokalnih prioriteta iz oblasti zaštite životne sredine i u nekim lokalnim zajednicama inicirali izradu programa za njihovo otklanjanje.

4. Ankete:

Anketa omogućava dobijanje informacija od onih koji ne bi prisustvovali javnim skupovima ili drugim aktivnostima. Potrebno je, pri realizaciji ankete obuhvatiti potreban broj građana i pri tome voditi računa da struktura ispitanika odgovara strukturi stanovništva po polu, godinama starosti, stepenu obrazovanja, radnom statusu, mestu stanovanja isl.

Sadržaj pitanja u anketi treba da bude podređen ciljevima da se dobiju precizne informacije o: viziji stanja, proceni stanja životne sredine, proceni prioriteta aktivnosti, učestvovanju u javnosti i drugim potrebama specifičnim za svaku lokalnu zajednicu.

PRIMER DOBRE PRAKSE:

U Nišu je u okviru izrade LEAP-a u periodu od maja do septembra 2001. god. urađena anketa u kojoj su stanovnici opštine Niš davali svoje mišljenje o stanju životne sredine, najznačajnijim zagađivačima i mogućim načinima rešavanja problema. U anketi je učestvovalo 1895 građana starosti od 12 do 76 godina. Anketa je rađena u osnovnim i srednjim školama (učenicima 7. i 8. razreda), srednjim školama i na fakultetima, u 20 radnih organizacija i u prigradskim mesnim kancelarijama. Predviđeno je tako da struktura ispitanika bude reprezentativna za građane opštine Niš. Odziv građana na anketu bio je do 100% (u školama i na fakultetima) do 20% u radnim organizacijama. Ukupno je podeljeno 3200 anketnih upitnika, tako da je prosečan odziv na anketu 59,2%. Anketiranje su obavili članovi radne grupe za izradu LEAP-a.

TREJ I NIVO: UKLJU^ENOST I KONSULTACIJE

V/ CILJ: Osposobiti zajednicu za izradu LEAP-a i pokrenuti proces izrade LEAP-a

Formalni metod: pravo na odgovaraju}u `ivotnu sredinu, pravo na udru`ivanje, pravo na slobodu govora i izra`avanja

Neformalni metod: Edukacija, davanje usluga, alternativne procedure u-e}a (okupljanje volontera, gra|anski odbor isl.)

Tehnika:

1. Radionice:

Rezultat radionica mo`e biti formiranje ekolo{kih klubova i sekcija u mesnim zajednicama i {kolama i stvaranje mre`e nevladinih organizacija u lokalnoj zajednici u cilju uspe{nog rada na LEAP-u. Ekolo{ki klubovi mogu postati trajna forma organizovanja koja }e pomo}i u izradi i realizaciji LEAP-a, a isto tako mogu bitno uticati na razvoj ekolo{ke svesti i ekolo{kog pona{anja u svojim sredinama i organizacijama. Tako|e, oni mogu postati izvor niza

PRIMER DOBRE PRAKSE:

Ekolo{ki klub Dru{tva mladih istra`iva~a iz Bora je u okviru kampanje za LEAP formirao ekolo{ke klubove u mesnim zajednicama, {kolama i NVO koje okupljaju mlade a ~iji osnovni cilj nije za{tita `ivotne sredine ali u svojim programima imaju elemente iz ove oblasti (Odred izvi|a-a, Planinarsko - smu~arsko dru{tvo isl.)

Klubovi u mesnim zajednicama postali su inicijatori ~itavog niza aktivnosti u svojim sredinama i u saradnji sa Savetima mesnih zajednica i nosioci poslova na ure|enju sela.

Klubovi u {kolama su animirali u~enike za uklju~enje u obrazovno - istra`iva~kim aktivnostima o za{titi `ivotne sredine. Sa svojim radovima oni su nastupali na smotrama Nauka mladima i Nau~no-tehni~ko stvarala{tvo mladih.

Klubovi u NVO-ima su uticali na oboga}ivanje sadr`aja njihovog rada. Planinarsko dru{tvo je organizovalo ure|enje planine Stol na kome se nalazi njihov planinarski dom a Odred izvi|a-a je uspe{no organizovao ~itav niz radnih aktivnosti na ure|enju Brestova~ke banje.

korisnih informacija na osnovu kojih se mo`e preventivno delovati na za{titi `ivotne sredine.

PRIMER DOBRE PRAKSE:

Društvo Mladih istraživača iz Bora svake godine organizuje Međunarodni omladinski radno istraživački ekološki kamp MORIEK. Tokom leta 2001. godine ovaj kamp je imao programe:

- [kola eko - volontera: namenjena je podmladku ekološkog i etnološkog kluba (u-enicima osnovnih i srednjih {kola) u cilju njihovog uklju-ivanja u programske aktivnosti, razvoja nau-nog stvarala{tva i podizanja ekolo{ke svesti i pona{anja. [kola je organizovana u selu Gornjane, netaknutoj prirodnoj sredini na tridesetak kilometara od Bora. Polaznici {kole su bili u-enici iz Bora, izbegli-kih kampova u Boru i mladi iz Bujanovca.

- Ure|enje Zlatskog kanjona i pe}ina: pored mladih iz Bora u radu kampa bili su anga`ovani mladi iz inostranstva (Velika Britanija, Danska, Belgija, [vajcarska, Francuska, Nema~ka). Ure|eno je korito Zlatske reke i pe}ine koje su ure|ene za turisti-ke posete. Mladi su bili dobro prihva}eni od strane me{tana Zlata koji su se i sami uklju-ili u programe ure|enja i iste nastavili da realizuju i nakon zavr{etka kampa.

2. Seminari:

Seminare je neophodno organizovati da bi ~lanovi timova za izradu LEAP-a bili upoznati sa ciljevima, metodama i tehnikama izrade LEAP-a. Tako|e je zna~ajno stvoriti tim od pojedinaca koji se dugo bave ovim pitanjima sa svog stru-nog gledi{ta kako bi svoja znanja i iskustva podredili kolektivnom cilju - stvaranje aktuelnog, realnog, izvodljivog dokumenta.

3. Ekološki kampovi:

Organizovanje ekolo{kih kampova za mlade mo`e doprineti podizanje ekolo{ke svesti u-esnika kampa, lokalnih zajednica na ~ijoj teritoriji su kampovi organizovani kao i cele zajednice. Kampovi mogu imati radni karakter (ure|enje izleti{ta, ~i}enje reke i priobalja, ozelenjavanje grada, ure|enje {uma i parkova isl.), istraživa-ki sadr`aj (izu-avanje biolo{ke raznovrsnosti, istraživanje mogu}nosti revitalizacije zaga|enog prostora, izu-avanje tradicionalnog odnosa lokalnog stanovni{tva prema prirodi idr.), edukativni sadr`aj ({kole eko-volontera isl.) ili kombinovati dva ili vi{e sadr`aja.

PRIMERI DOBRE PRAKSE:

Društvo ekologa Srbije je promovisalo ideju o lokalnim akcionim programima za zaštitu životne sredine kroz promociju i realizaciju određenih delova akcionog programa zaštite i razvoja Spomenika prirode Botanička bašta "Jevrenovac" kao jednog specifičnog i značajnog dela teritorije opštine Stari Grad u Beogradu. Prezentacija je održana u Botaničkoj bašti i trajala je četiri dana. Na otvaranju prezentacije prisustvovali su predstavnici gradske i republičke Vlade, Univerziteta u Beogradu, predstavnici NVO i veliki broj građana Beograda. Na ovaj način Društvo ekologa Srbije je predstavilo model po kome bi mogao da se pripremi LEAP za opštinu Stari Grad i istovremeno iniciralo izradu LEAP-a.

4. Otvorene kuće:

Zainteresovani građani, NVO, vladine institucije, predstavnici lokalne samouprave, javnih preduzeća, preduzeća za građevinarstvo, naučno - stručnih institucija, učenici i studenti mogu da obilaze određenu lokaciju, kao na primer prostor otvorene prirode koji treba zaštititi, zagađena i degradirana područja, stanice za kontrolu životne sredine isl., da bi se na konkretan način informisali o stanju životne sredine i mogućim prioritetnim akcijama. Ovo je efektan način obaveštavanje zainteresovane, a putem medije koji prate ovakve događaje i šire javnosti.

PRIMERI DOBRE PRAKSE:

U opštini Kavadarci u Grupi učesnika izabrano je 27 članova da rade i predstavljaju različite interese iz zajednice. Ovu grupu su činili:

- sekretar opštine Kavadarci,
 - predsednik javnog preduzeća za rukovanje šumama,
 - direktor gimnazije
 - savetnici lokalne vlasti,
 - predstavnici svih nevladinih organizacija,
 - predstavnici svih većih preduzeća,
 - predstavnici 10 obrazovnih institucija,
 - predstavnici najvećeg privrednog kolektiva "Feni".
- Grupna učesnika obavlja sledeće poslove:
- Daje i nadgleda politiku i rukovođenje procesom planiranja,
 - Formira i nadgleda radne komitete,
 - Priprema viziju zajednice,
 - Savetuje se sa javnošću i utvrđuje prioritete,
 - Pregovara o konsenzusu i preporukama za akciju,
 - Preispituje i konačno oblikuje ekološki akcioni plan.

5. Formiranje Grupe u~esnika

Javna svest i uklju~ivanje javnosti daju plodno tlo i pozitivnu atmosferu za formiranje grupe u~esnika. Ona treba da vodi zajednicu kroz svaki od koraka LEAP-a. Grupa u~esnika (GU) je odgovorna za tra`enje mi{ljenja gra|ana o ekolo{kim prioritetima i re{enjima, njihovo obrazovanje o problemima `ivotne sredine sa kojima je suo~ena zajednica i aktivno uklju~ivanje javnosti u napore da se pobolj{a stanje. U Grupi u~esnika treba da budu pravilno zastupljeni ~inici zajednice. Ta raznovrsnost gledi{ta pomo}i}e da GU i legalitet i kredibilitet u o~ima javnosti.

U Grupi u~esnika treba da budu uklju~eni svi zainteresovani subjekti: predstavnici op{tinske samouprave, mesnih zajednica sa zaga|enog prostora i prostora o~uvane prirode, javnih preduze}a, preduze}a zaga|iva~a, nau~no - stru~nih institucija, medicinskih slu`bi, {kola i fakulteta, sredstava javnog informisanja, nevladinih organizacija, kao i pojedine istaknute li~nosti - borci za zdravu `ivotnu sredinu.

PRIMERI DOBRE PRAKSE:

U Ni{u je grupa u~esnika formirala dva komiteta: Stru~ni i Tehni~ki. Stru~ni komitet je odgovoran za uklju~ivanje javnosti i dono{enje klju~nih odluka, dok je Tehni~ki komitet odgovoran za sakupljanje i analizu podataka, kao i za kompletnu logisti~ku podr{kku.

6. Radni timovi za pripremu LEAP-a

Kod mnogih LEAP-ova formirani su posebni radni timovi, posebno u ve}im sredinama ili sredinama sa velikim ekolo{kim problemima, gde je obim poslova zna~ajan. Dok Grupa u~esnika nadgleda proces planiranja i osigurava da se ~uje sva~ije mi{ljenje, radni timovi poma`u da se obave pojedini delovi procesa planiranja. Svaki radni tim je mala grupa predstavnika organizacija u~esnika, koje obi~no imenuje GU. Oni imaju poseban interes ili stru~nost za posebnu temu, oblast ili problem. U radnim komitetima su stru~njaci koji nisu ~lanovi GU, mada i ~lanovi GU mogu biti ~lanovi radnih timova ukoliko imaju odgovaraju}u stru~nost ili iskustvo.

Radni timovi obavljaju slede}e poslove:

- Sprovode istra`ivanja i analiziraju probleme i mogu}nosti,
- Predla`u strategije akcija,
- Pripremaju nacрте planova,
- Poma`u uklju~ivanje javnosti,
- Utvr|uju pokazatelje,
- Dokumentuju aktivnosti.

^ETVRTI NIVO: PRODU@ENO DELOVANJE

VI CILJ: Uklju-iti javnost u nadzor nad primenom LEAP-a i u dono{enju odluka o `ivotnoj sredini, demokratizacija procesa dono{enja odluka

Formalni metod: pravo na odgovaraju}u `ivotnu sredinu, pravo na udru`ivanje, pravo na slobodu govora i izra`avanja

Neformalni metod: Edukacija, davanje usluga, alternativne procedure u-e}a (okupljanje volontera, gra|anski odbori za kontrolu planiranih aktivnosti i dozvoljenih procesa isl.), ja-anje kapaciteta lokalne zajednice

Tehnike:

1. Tim za nadgledanje i procenu:

Nadgledanje i procena nisu aktivnosti koje se de{avaju na kraju projekta, ve} teku}i proces koji poma`e onima koji donose odluke da bolje shvate delotvornost projekta. Da bi krenula sa aktivnostima nadgledanja i procene, grupa u-esnika mo`e formirati Tim za nadgledanje i procenu (TNP) koji }e pomo}i da se osmisli pristup za procenu i ocene rezultati projekta. TNP mogu ~initi pojedinci sa odre|enom stru~no}u u proceni projekata, agencije odgovorne za davanje podataka o `ivotnoj sredini i institucije za sprovo|enje akcija. Dobar postupak nadgledanja i procene uklju-uje sve u-esnike i od koristi je onima koji su kona-no odgovorni za pobolj{anje projekta. Procena se mo`e posmatrati kao mogu}nost za osposobljavanje rukovodilaca i u-esnika u projektu, kao i va`no obrazvno sredstvo za podizanje javne svesti. TNP treba redovno da informi{e javnost o napredku u realizaciji projekta, efektima realizaciji i tra`i mi{ljenje od zajednice o tome kako gra|ani ocenjuju tok i efekte projekta. Postupak nadgledanja i procene pru`a mogu}nost da se:

- uporedi na-in sprovo|enja sa izvornim ciljevima i zadacima,
- utvrdi da li se ostvaruje dovoljan napredak ka ostvarenju o-ekivanih rezultata,

PRIMER DOBRE PRAKSE:

Radi ostvarivanja strate{kih ciljeva ekolo{kog razvoja prirodnog i kulturno - istorijskog razvoja Kotora u ovoj op{tini je formiran Sekretarijat za za{titu prirodne i kulturne ba{tine. Delokrug Sekretarijata obuhvata izradu programa za{tite `ivotne sredine, pra}enje stanja i predlaganje i realizaciju mera za o-uvanje i za{titu prirodne i kulturne ba{tine. Sekretarijat pored toge obavlja i delatnosti koje se odnose na pripremu podloga za ekolo{ke studije i projekte i u-estvuje u njihovoj realizaciji, preuzima odgovaraju}e mere na uklanjanju nepovoljnih uticaja na `ivotnu sredinu, otkrivanju lica i organizacija koje ugro`avaju okru`enje, obezbe|uje koordinaciju sa

ostalim učesnicima u zaštiti životne sredine i korisnicima kulturnog i prirodnog nasleđa na području Opštine, vrši inspekcijski nadzor u oblasti zaštite životne sredine preko Ekološke policije i u komunalnoj oblasti putem Komunalne inspekcije, koje deluju u okviru Sekretarijata.

Prioritetna aktivnost Sekretarijata je rad na podizanju ekološke svesti, kroz edukaciju svih uzrasnih struktura na nivou grada. U tom cilju je deci predškolskog i nižeg školskog uzrasta tokom 2001. godine podeljena publikacija "Da zemlja ostane zelena" u izdanju Društva mladih ekologa Crne Gore, a vaspitači su imali priliku da se upoznaju sa osnovnim ekološkim odrednicama i problemima na teritoriji Opštine na seminaru: "Ekološka radionica". Deca školskog uzrasta su svoja znanja o životnoj sredini iskazala u okviru kviza "Šta znaš o Zemlji?". Radi što boljeg upoznavanja sa značajem i načinima sprovođenja Lokalne Agende 21 među članovima žirne zajednice vršena je distribucija brošure: "SEOR Lokalna Agenda 21 - osnovni vodič".

utvrđi da li se prati vremenski raspored projekta,

- oceni da li je zajednica zadovoljna tokom realizacije projekta, njegovim efektima i sagledaju očekivanja zajednica.

Rezultat procene treba da bude preduzimanje korektivnih mera u cilju uspešne realizacije LEAP-a.

2. Lokalni ekološki parlament:

Da bi se uspešno rešavali brojni ekološki problemi lokalnih zajednica potrebno je animirati, informisati, edukovati i uključiti široku javnost u procesu donošenja odluka o životnoj sredini. Za to postoje osnove u međunarodnim konvencijama i domaćem zakonodavstvu. Naša zemlja se priprema da ratifikuje Arhusku konvenciju o pristupu informacijama o životnoj sredini, učestvuje u donošenju odluka i pristupu pravosuđu. Novi Zakon o sistemu zaštite životne sredine omogućuje učestvovanje javnosti u javnoj raspravi o prostornim i urbanističkim planovima, analizama uticaja objekata i radova na životnu sredinu i dr. Da bi javnost bila kvalitetno uključena u ovim raspravama i donošenju odluka bilo bi potrebno formirati posebno telo poput "Lokalnog ekološkog parlamenta" (LEP) koje bi, pre donošenja odluka u lokalnom parlamentu o pitanjima zaštite i unapređenja životne sredine, organizovalo raspravu i dalo svoja viđenja. Takve predloge, lokalni parlament bi trebao formalno usvojiti. U Lokalnom ekološkom parlamentu trebalo bi da budu predstavnici svih zainteresovanih strana, poput članova Grupe učesnika u LEAP procesu. Na ovaj način bi se postiglo uvažavanje miljenja zajednice o pitanjima životne sredine

i rezultati uklju~ivanja javnosti u proces LEAP prakti~no bili nastavljene i u dugoro~nim procesima odlu~ivanja. Koristi od ovakvog na~ina rada bi imali:

- Lokalna samouprava - koja treba da sazna mi{ljenje javnosti o `ivotnoj sredini, potrebama gra|ana za re{avanje ekolo{kih problema i da ih uklju~i u programe koje donosi,

- Poslovni sektor (zaga|iva~i) - koji treba pravovremeno i ta~no da informi{u javnost o svom uticaju na `ivotnu sredinu, prevazi|e netrpeljivost zajednice prema svojoj delatnosti i stvori partnerski odnos radi prevazila`enja sukobljenih interesa i

- Zainteresovana javnost - stanovni{tvo grada i sela koje `ivi na zaga|enom prostoru ~iji je interes da se elimini{u izvori zaga|enja i {tete nanete `ivotnoj sredini, odnosno za{tite prostori o~uvane prirode koji }e omogu}iti odr`ivi razvoj lokalne zajednice.

Formiranjem Lokalnog ekolo{kog parlamenta bilo bi nastavljeno u~e}e gra|ana i nakon realizacije LEAP-a ~ime bi se ostvario kontinuiet stalnog pove}anja nivoa u~e}a gra|ana u dono{enju odluka o `ivotnoj sredini i proces demokratizacije dru{tva.

**STAVOVI GRAĐANA OP[ITINE BORO O ŽIVOTNOJ SREDINI
(ANKETA U OKVIRU PRIPREME LEAP-A BORA)**

DEO DRUGI

ZA[TO LEAP ZA BOR?

Emisija sumpordioksida u atmosferu iz topionice iznosi 170000 - 250000 tona godi{nje. Sa gasovima se emituje i oko 1000 - 1300 tona pra{ine zajedno sa te{kim metalima. Godi{nje se preko topioni-kog dimnjaka emituje u atmosferu oko 250 - 1000 t arsena, 100 - 500 tona olova, 300 tona cinka i 850 - 3600 kilograma `ive. Gasovi se prenose na grad Bor i okolinu, a sa vazdu{nim strujanjima raznose i na teritorije susednih dr`ava.

Tehnolo{ki proces prerade bakronosnih sirovina pra}en je izdvajanjem otpadnih voda. Ove vode se mogu svrstati u dve grupe:

- bakronosne otpadne vode iz rudarskog dela u koli-ini od 400 - 500 m³ na sat;
- otpadne vode metalur{ko - hemijskog kompleksa iz fabrika sumporne kiseline i elektrolize bakra.

Koli-ine otpadnih voda iz fabrika sumporne kiseline iznose oko 200 - 300 m³ na dan, a iz pogona elektrolize 70 - 120 m³ na dan. Sa ovim otpadnim vodama ispu{ta se velika koli-ina sumporne kiseline (300 - 5000 tona/godi{nje) i druge zaga|uju}e materije (bakar, arsen 300- 350 tona/godi{nje, olovo 30 - 100 tona/godi{nje, cink 10-35 tona/godi{nje, kadmijum, `iva, gvo`e, nikl, kalaj, hlor idr.). Otpadne vode preko Borske i Kriveljske reke dospevaju u Veliki Timok a odatle u Dunav.

O{te}eno je, samo u borskoj op{tini, preko 20000 hektara poljoprivrednog zemlji{ta u dometu topioni-kog dima. Trajno je uni{teno oko 4000 hektara poljoprivrednog zemlji{ta u dolini Borske reke i Timoka.

Pored industrijskog, zaga|enja Bor i njegova okolina suo-eni su sa komunalnim zaga|enjem velikih razmera, kao {to su:

- zaga|enje Borske i Brestova-ke reke sa fekalnim i drugim otpadnim vodama,
- nere{eno pitanje trajnog i bezbednog deponovanja komunalnog, bolni-kog i drugog otpada organskog porekla,
- grad je stihijno gra|en "ispod topioni-kog dimnjaka" te su stanovnici izlo`eni izuzetno visokim zaga|enjima vazduha sa dosad nesagledanim posledicama po njihovo zdravlje.

Severozapadno i isto-no od Bora nalaze se predeli koji su, zahvaljuju}i preovla|uju}im pravcima vetrova i tome {to su uzvodno od rudarsko - metalur{kih postrojenja, ostali sa-uvani a odlikuju se izvanrenim geomorfolo{kim oblicima reljefa, hidrogeolo{kim pojavama i bogatstvom flore i faune.

Dugogodišnjim istraživanjem biodiverziteta ovog prostora od strane Društva mladih istraživača otkrivene su neke vrste pešinske faune i osolikih muva koje su nove za nauku. Rezultati ovih nalaza objavljeni su u vodećim međunarodnim specijalizovanim naučnim časopisima.

Neki od ovih prostora su Prostornim planom Republike Srbije predviđeni da budu proglašeni Nacionalnim parkom i uvršteni u listu svetske prirodne baštine.

Sve su ovo razlozi za donošenje LEAP-a kao osnovnog dokumenta za preduzimanje mera sanacije izvora zagađenja, uvođenja novih tehnologija, rekultivacije i revitalizacije degradiranih i zagađenih prostora, očuvanje biološke raznovrsnosti, zaštite zdravlja stanovništva i koncipiranja održivog razvoja.

Lokalni ekološki akcioni plan treba da iskaže potrebe građana za zdravom životnom sredinom, a njegovom realizacijom da se pristupi rešavanju prioritarnih problema. LEAP je specifičan forum koji okuplja različite grupe pojedinaca sa različitim interesima, vrednostima i vredjenjima. [to je šire uključivanje javnosti i različitim interesnim grupama, to je veća mogućnost da bude valjano primenjen, prihvaćen od građana i uspešno realizovan. Za LEAP uključivanje javnosti znači obrazovanje o obimu i ciljevima lokalnog ekološkog akcionog plana o raznovrsnim problemima životne sredine i vrsti akcija za sprovođenje plana. To uključuje i pružanje informacija stanovništvu o onome što mogu da urade, kao pojedinci i zajednici, da poboljšaju kvalitet životne sredine u svojoj zajednici.

ANKETA U OKVIRU PRIPREME LEAP-a BOR

FORMULACIJA PROBLEMA

Osnovni problem koji je inicirao istraživanje stavova građana Bora o životnoj sredini bio je kako obezbediti veće učestvovanje javnosti u rešavanju velikih ekoloških problema sa kojima je borska sredina suočena u dužem vremenskom periodu, odnosno kako bolje iskoristiti značajne potencijale javnosti kojima borska sredina raspolaže: razvijeni sistem informisanja, obrazovanja, aktivnost NVO, veliki broj stručnjaka različitih profila, naučno-istraživačke i stručne organizacije i dr. Učestvovanje javnosti je uslov i sastavni deo donošenja i realizacije lokalnih ekoloških akcionih planova, te je otuda istraživanje stavova građana, odnosno anketa građana sastavni deo svakog LEAP-a.

CILJ ISTRA@IVANJA

Cilj istra`ivanja stavova gra|ana Bora o `ivotnoj sredini bio je da se utvrdi nivo, sadr`aj i karakter ekolo{ke svesti, odnosno saznanja i pona{anja gra|ana koje }e obezbediti potrebno u~e}e javnosti u realizaciji LEAP Bora. Ujedno cilj je i da se razvije metodologija istra`ivanja stavova gra|ana, odnosno ankete gra|ana kao sastavnog dela svakog LEAP, i to u sredini kao {to je borska sa izra`enim ekolo{kim problemima i diferenciranom ekolo{kom sve}u gra|ana.

PREDMET ISTRA@IVANJA

Shodno formulisanom problemu i cilju istra`ivanja, koji su istra`ivanje stavova gra|ana o ekolo{kim problemima smestili u okvire izrade i dono{enja Lokalnog ekolo{kog akcionog plana op{tine Bor, definisan je i predmet istra`ivanja kao utvr|ivanje ocena, mi{ljenja i stavova gra|ana o ~etiri grupe pitanja:

1. Ocene i mi{ljenja o tome koji su najva`niji ekolo{ki problemi borske sredine, njihovi uzroci, izvori i posledice, uticaj na kvalitet `ivota gra|ana, mogu}nosti i vremenski horizont re{avanja
2. Ocene i mi{ljenja o tome koje ekolo{ke probleme i kako treba prioritetno re{avati i ko treba da bude nosilac re{avanja, iz kojih finansijskih izvora i dr.
3. Ocene i vi|enja gra|ana (vizija zajednice) u kom pravcu treba razvijati op{tinu Bor da bi se postigao ve}i kvalitet `ivota – potreba za novom strategijom razvoja, koje privredne grane mogu biti nosioci razvoja, potrebe za prostornim i urbanisti~kim planovima, kvalitet {uma, vodosnabdevanja, zdravstvene za{tite, stanovanja, kulture.
4. Ocene i stavove jesu li obezbe|eni i kako obezbediti osnovne preduslove za ve}e u~e}e javnosti u re{avanje ekolo{kih problema, a pre svega informisanje gra|ana (mediji i poverenje u njih, izvori ekolo{kih informacija, ekolo{ki skupovi), edukaciju, ve}u ulogu NVO, li~no u~e}e gra|ana, koje su dobre i lo{e strane uklju~ivanja gra|ana u dono{enje odluka o `ivotnoj sredini i dr.

OSNOVNE PRETPOSTAVKE (HIPOTEZE)

Osnovne hipoteze, odnosno pretpostavke koje je trebalo utvrditi ispiti-

vanjem stavova gra|ana proisti~u iz nekih ranijih istra`ivanja javnog mnjenja gra|ana Bora, koja su se parcijalno odnosila i na ekolo{ku problematiku, informisanje, obrazovanje i dr. kao i iz pilot ankete koja je ura|ena u pripremi. Hipoteze su postavljene prema pojedinim sadr`ajima predmeta istra`ivanja.

Generalna hipoteza je da postoji izra`ena ekolo{ka svest gra|ana o stanju i problemima `ivotne sredine op{tine Bor, ali diferencirana prema njihovim socijalnim obele`jima, kao osnovni uslov pored ostalih za ve}e u-e{}e javnosti u realizaciji LEAP-a op{tine Bor. Ovu hipotezu bi potvrdili svi oni stavovi gra|ana koji pokazuju da oni mogu da ocene najva`nije ekolo{ke probleme, da imaju jasan stav o prioritetima njihovog re{avanja, svoju viziju lokalne zajednice u budu}nosti i da sagledavaju koji preduslovi su neophodni, odnosno ve} postoje da bi se ostvarilo ve}e u-e{}e javnosti.

1. Prva posebna pretpostavka je da }e ocene gra|ana o stanju `ivotne sredine u Boru kao i u nekim ranijim istra`ivanjima i pilot anketi biti vrlo kriti~ne, da se ekolo{ki problemi sagledavaju kao dugoro~ni, a da }e se kao najva`niji ekolo{ki problemi sagledavati pre svega oni koji su gra|anima najvidljiviji (vazduh, voda, zemlji{te i dr.) u skladu sa ~ime se ocenjuju i izvori, uzroci i posledice. Zdravlje ljudi, ekonomski i drugi socijalni aspekti sagledavaju se kao problemi tek na nivou neposrednih li~nih posledica.

2. Druga posebna pretpostavka je da vi|enje prioriteta re{avanja ekolo{kih problema proisti~e iz prethodnih ocena njihovog zna~aja a da se vi|enje na~ina re{avanja koncentri{e na tehnolo{ki nivo (nove tehnologije, tehnolo{ki sistemi za{tite) dok je zna~aj ljudskih aktivnosti u drugom planu. Postoji razli~ito gledanje gra|ana kada se ocenjuje ko treba da budu glavni nosioci re{avanja ekolo{kih problema, iz kojih izvora treba da se finansira re{avanje ekolo{kih problema i ko se stvarno bavi ekologijom.

3. Tre}a posebna pretpostavka je da gra|ani Bora imaju odre|enu viziju svoje budu}nosti u smislu ve}eg kvaliteta `ivota i razvoja nekih novih privrednih grana koje nisu toliko ekolo{ki agresivne, ali da nemaju jasno vi|enje perspektive rudarstva i metalurgije, te stoga o~ekuju utvr|ivanje dugoro~ne strategije razvoja Bora koja }e ove dileme razre{iti

4. ^etvrta posebna pretpostavka, odnosno grupa pretpostavki odnosi se na uslove ve}eg u-e{}a javnosti u re{avanje ekolo{kih problema. Pretpostavka je da i pored toga {to je u op{tini Bor razvijen sistem informisanja gra|ani Bora nisu dovoljno informisani o problemima `ivotne sredine, da ve}i zna~aj pridaju i ve}e poverenje imaju u elektronske medije, a da kao najzna~ajnije izvore infor-

macija o ekologiji vide pre svega stru-njake. Tako |e, gra|ani Bora zna-aj informisanja vezuju i za to kakvo }e pona{anje izazvati. Naredna pretpostavka je da gra|ani uvi|aju ulogu ekolo{ke edukacije, ali da je njen zna-aj potisnut tehnologisti-kim pristupom re{avanju ekolo{kih problema. Pretpostavka je tako |e da se uvi|a zna-aj u-e{a gra|ana u dono{enju odluka o `ivotnoj sredini ali da se jo{ nedovoljno sagledava zna-aj i na-in li-nog dobrovoljnog rada gra|ana u re{avanju problema `ivotne sredine.

Pojedina-ne pretpostavke odnose se na razli-ite, odnosno diferencirane ocene i stavove gra|ana u zavisnosti od njihovih socijalnih obele`ja (pre svega mesto stanovanja – gradska ili seoska neselja, starost, obrazovni nivo i radni status) dok je pretpostavka da polna obele`ja ne}e imati uticaja.

INSTRUMENT ISTRA@IVANJA

Kao osnovni instrument za realizaciju istra`ivanje stavova gra|ana Bora izabrana je anketa s tim {to je anketni upitnik ura|en i realizovan vi{e kao podsetnik za intervju. Anketni upitnik su popunjavali obu-eni anketari a ne anketirani gra|ani ~ime je obezbe|ena ve}a sigurnost podataka. U svega neko-liko slu-ajeva primenjeno je kolektivno popunjavanje anketnog upitnika uz neposrednu kontrolu anketara, tako da se prakti-no radilo o kolektivnom inter-vjuisanju.

Sadr`aj ankete ~inilo je {est grupa pitanja, koja nisu uvek grupisana u zasebne baterije ve} je primenjena psiholo{ka strategija rasporeda pitanja kako bi se izbegao zamor ispitanika. Prvu grupu ~inila su pitanja o socijalnom statusu ispitanika (starost, pol, {kolaska sprema, radni status, zanimanje i mesto stanovanja). Drugu grupu ~inila su pitanja o zna-aju pojedinih ekolo{kih pri-oblema, uzroka, izvora i posledica zaga|enja `ivotne sredine, o-ekivanja u kom vremenskom periodu }e se izvori i posledice zaga|enja sanirati i dr. Tre}u grupu ~inila su pitanja o prioritetima i na-inu re{avanja ekolo{kih problema, iz kojih finasijskih izvora i ko treba da bude nosilac re{avanja a ~etvrtu grupu pitanja ona koja su se odnosiula na viziju zajednice u narednih desetak-dvade-setak godina. Peta grupa pitanja odnosila se na razli-ite aspekte u-e{a javnos-ti u re{avanju ekolo{kih problema (informisanje, edukacija, u-e{e u dono{enju odluka i dr.). I na kraju, poslednja grupa pitanja odnosila se na spremnost ispi-tanika da dobrovoljno i li-no u-estvuju i na koji na-in u re{avanju ekolo{kih problema.

Najve}i broj pitanja zahtevao je rangiranja zna-aja davanjem ocena od 1 (najmanji zna-aj) do 5 (najve}i zna-aj). Svako pitanja sadr`alo je vi{e od pet

ponu|enih alternativa tako da su se ispitanici opredeljivali ne samo kojom ocenom da ocene zna-aj ve} i da li uop{te da nekoj alternativni pridaju zna-aj. Utvr|ena je skala za rangiranje i izra-unate su prose~ne ocene za svaki odgovor na postavljena pitanja. Rangiranje je obavljeno po slede}im kriterijumima vrednosti prose~ne ocene:

Od 0 do 1 - veoma malo zna-ajno,

Od 1 do 2 - malo zna-ajno,

Od 2 do 3 - srednje zna-ajno,

Od 3 do 4 - zna-ajno i

Od 4 do 5 - izuzetno zna-ajno.

Jedan manji broj pitanja zahtevao je odgovore da ili ne ili biranje samo jedne ponu|ene alternative a nekoliko pitanja ostavljeno je za otvoren odgovor ispitanika.

U pripremi istra`ivanja realizovana je pilot anketa koja je sadr`ala najva`nija pitanja o zna-aju ekolo{kih problema, prioritetima re{avanja, viziji zajednice i u-e{}u javnosti. Na osnovu rezultata pilot anketa izvr{ena je kona-na formulacija pitanja, utvr|en sadr`aj i na-in realizacije glavne ankete.

UZORAK

Da bi se dobili reprezentativni podaci planirano je da se anketom obuhvati 2% odraslog stanovni{tva op{tine Bor, odnosno 1000 ispitanika. Obzirom na polaznu pretpostavku da }e socijalna obele`ja ispitanika uticati na njihove ocene i stavove na ve}inu pitanja, u planiranju uzorka ankete primenjen je vi{etapni uzorak u kombinaciji kvotnog i slu-ajnog izbora ispitanika. U prvoj etapi izabrana su naselja u gradu i selima koja reprezentuju op{tinu u celini. Broj ispitanika u ovim stratumima odre|en je na osnovu popisa stanovni{tva iz 1991. godine korigovan sa brojem bira-a sa poslednjih izbora 2000. godine. U drugoj etapi odre|ene su kvote ispitanika po ostalim socijalnim obele`jima. Kvote po polu i starosti odre|ene su na osnovu popisa iz 1991. a po obrazovnom nivou po korigovanim podacima ranijih popisa. Kvote zaposlenih, penzionera i dr. odre|ene su prema najnovijim podacima. U tre}oj etapi anketari su birali ispitanike u kombinaciji slu-ajnog i namernog izbora tako da obezbede utvr|ene kvote.

Kao poseban stratum u okviru ukupnog uzorka, sa 100 ispitanika – studenata i profesora, planiran je Tehni-ki fakultet u Boru na kome se {koluju stru-njaci rudarstva i metalurgije, privrednih oblasti koje nejvi{e doprinose ekolo{kim problemima borske sredine.

Planirani broj anketiranih gra|ena u realizaciji ankete je prema{en ali je stro`om logi~kom kontrolom upitnika na kraju obra|eno ukupno 962 upitnika

(to predstavlja veoma visoku realizaciju od 96.2% planiranog uzorka. U gradu je anketiran 661 ispitanik ili 75.46% a na selu 202 odnosno 24,54% od ukupnog broja od 823 anketiranih građana u naseljima. Na Tehni-kom fakultetu anketirano je ukupno 99 ispitanika (69 studenata i 30 nastavnog i ostalog zaposlenog osoblja). Na narednoj Tabeli br. 1 prikazan je realizovan kvotni uzorak ankete.

Tabela 1.

Realizovan kvotni uzorak anketiranih građana Bora

Naselje	Ukupno ispitanih	Pol		Radni status			Obrazovanje				Godine starosti				
		Muš.	žen.	Pen.	Zap.	Ost.	Nep.	Os.	Sre.	Vis.	-29	-39	-49	-59	+60
Sever	63	31	32	8	30	25	20	22	16	5	17	10	15	10	11
Stari centar	43	21	22	7	22	14	6	12	21	4	9	9	11	8	6
Rudar i Bakar	169	76	93	37	74	58	57	48	50	14	36	32	23	47	31
St. i Novo Sel.	123	60	63	16	70	37	51	32	33	7	28	40	15	23	17
Mladost	125	62	63	16	41	68	62	24	30	9	23	32	25	24	21
NGC	62	29	33	4	35	23	16	10	24	12	9	24	13	10	6
Metalurg	54	28	26	9	18	26	10	16	22	6	8	16	9	10	11
Banjsko polje	22	11	11	4	10	8	7	7	6	2	5	7	3	4	3
Ukupno grad	661	318	343	101	300	259	229	171	202	59	135	170	114	136	106
Zlot	53	27	26	12	23	18	18	15	15	5	9	11	10	8	15
[arbannovac	8	6	2	2	5	1	1	3	4	0	5	0	1	0	2
Brestovac	34	18	16	5	18	11	2	10	15	7	5	10	8	6	5
Gornjane	16	7	9	2	6	8	6	2	8	0	4	1	3	3	5
D.B.Reka	21	10	11	4	9	8	7	4	8	2	4	5	3	2	7
Slatina	21	9	12	3	6	12	6	5	9	1	9	2	3	4	3
Krivelj i O{trej	49	26	23	16	19	14	17	8	18	6	8	10	2	13	16
Ukupno sela	202	103	99	44	86	72	57	47	77	21	44	39	30	36	53
Tehni-ki fakult.	99	51	48	0	30	69	0	1	77	21	70	9	11	7	2
Ukupno	962	472	490	145	416	400	286	219	356	101	249	218	155	179	161
%	100	49	51	15	43	42	30	23	37	10	26	23	16	19	17

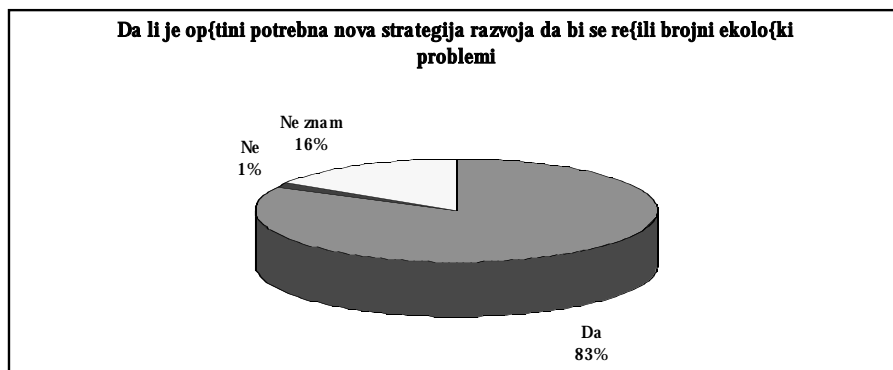
REZULTATI ANKETE

1. VIZIJA ZAJEDNICE:

Razvoj opštine Bor bio je baziran na eksploataciji i preradi rude bakra. Grad je nastao zahvaljujući eksploataciji nalazišta bakra i ceo razvoj ovog kraja počeo je na ovom neobnovljivom prirodnom resursu. Osiromašena ruda bakra u velikim količinama, niska cena bakra na svetskom tržištu, zastarele tehnologije i zagađena životna sredina doveli su do velike proizvodno - ekonomske krize Rudarsko-topioničarskog basena Bor pa samim tim i celu opštinu Bor.

Polazno pitanje u anketi o viziji zajednice bilo je: "Da li je opština Bor potrebna nova strategija razvoja zajednice da bi se rešili brojni ekološki problemi?"

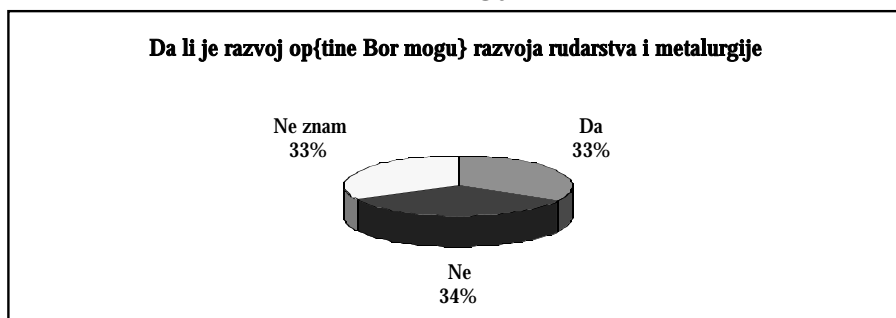
Grafik 1: Mišljenja građana o potrebi definisanja nove strategije razvoja opštine Bor

Anketa je pokazala da preko 4/5 (82,43%) građana smatra da je za rešenje brojnih ekoloških problema neophodna nova strategija razvoja ovog kraja, 16,11% je neodlučno a samo 1,46% da nije potrebna.

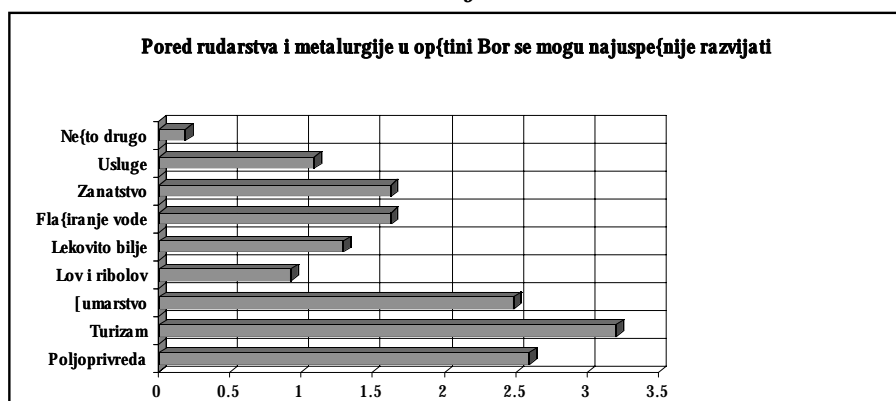
"Razvoj opštine Bor je moguć i bez daljeg razvoja rudarstva i metalurgije" bila je tvrdnja u anketi sa ciljem da proveriti da li još uvek važi uverenje da bez eksploatacije rude bakra nema razvoja ovog kraja. Odgovori pokazuju gotovo ujednaenu podeljenost mišljenja: 33,06% smatra da je razvoj moguć i bez daljeg razvoja rudarstva i metalurgije, 34,2% da nije moguć a 32,74% se izjasnilo da ne zna.

Grafik 2: Da li je razvoj opštine Bor mogu} i bez daljeg razvoja rudarstva i metalurgije

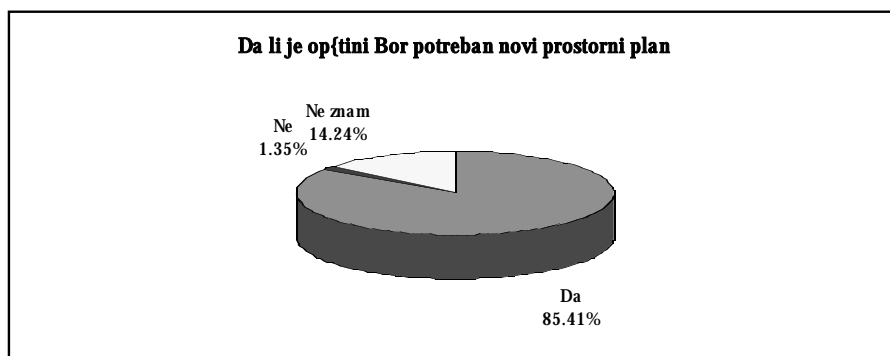
Pitanje: “Pored rudarstva i metalurgije u opštini Bor se mogu najuspe{nije razvijati” ponudilo je odgovore o kori{enju obnovljivih prirodnih resursa. Gra|ani smatraju da je turizam privredna grana koja ima velike perspektive i to ocenjuju sa prose~nom ocenom 3,20, odnosno da je ova privredna grana zna~ajna za razvoj opštine. Na drugom mestu, sa prose~nom ocenom 2,59 je poljoprivreda, a na tre}em {umarstvo i prerada drveta (prose~na ocena 2,48), odnosno da su ove privredne grane srednje zna~ajne za razvoj.

Grafik 3: Pored rudarstva i metalurgije {ta se u opštini Bor mo`e najuspe{nije razvijati

Strate{ke promene razvoja ovog kraja zahtevaju i nov pristup prostornom planiranju. Zato je postavljeno pitanje “Da li je opštini Bor potreban prostorni plan koji }e utvrditi privredne zone, zone za poljoprivrednu proizvodnju, rekreaciju razvoj turizma i dr.?”.

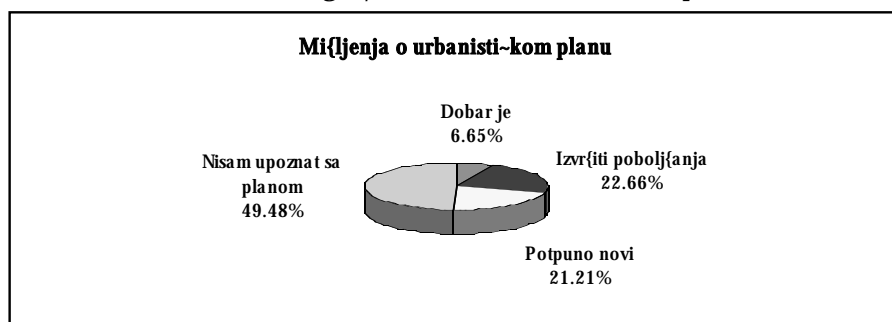
Grafik 4: Ocena potrebe za novim prostornim planom kojim }e biti utvr|ena privredne zone, zone za poljoprivrednu proizvodnju, rekreaciju, razvoj turizma isl:

I na ovo pitanje gra|ani su odgovorili potvrdno, odnosno, **84,41%** smatra da je takav dokument neophodan, **14,24%** ne zna, a samo **1,35%** smatra da takav prostorni plan nije potreban.

Na pitanje {ta mislite o urbanisti-kom planu ~ak **49,48%** gra|ana je odgovorilo da nije upoznato sa takvim planom, **22,66%** da tamo gde je mogu}e treba izvr{iti pobolj{anja, **21,21%** smatra da treba uraditi novi urbanisti-ki plana a samo **6,65%** misli da je postoje}i plan dobar, iako konkretna izgradnja nije uvek bila po njemu.

Grafik 5: [ta gra|ani misle o urbanisti-kom planu

Razvoj turizma je mogu} ako postoje prostori izuzetnih prirodnih odli-ka koji su za{ti}eni. Gra|ani su indentfikovali prostore koje treba za{titi i to:

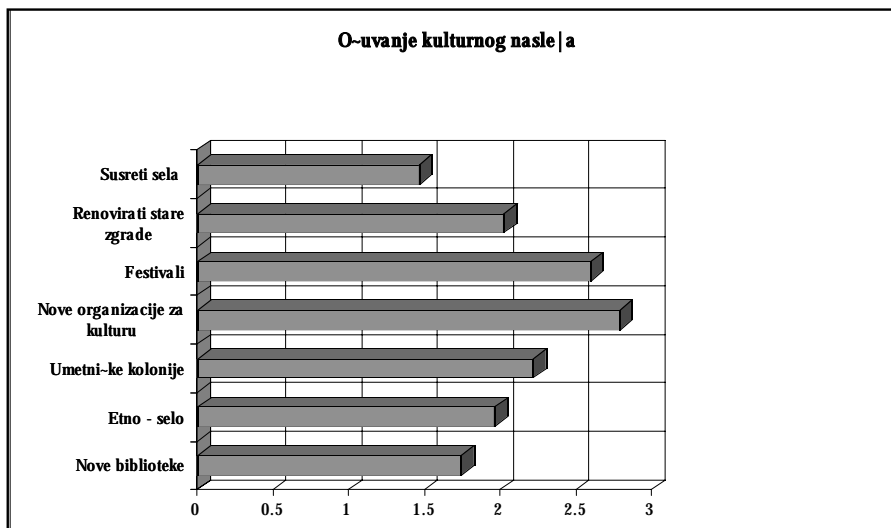
- gotovo **80%** anketiranih smatra da treba za{titi turisti-ki afirmisane prostore u neposrednoj blizini grada kakvi su Borsko jezero i Brestova-ka banja.
- **65 %** misli da je potrebno za{titi Zlotske pe}ine (prvenstveno se misli na

Lazarevu pešinu) koja je uređena za turističke posete) očigledno iz razloga (to ostale speleološke objekte ovog kraja ne poznaju ili uopšte nisu sli za njih,
- oko 1/2 ispitanika predlaže zaštitu Dubačnice i Stola,
- oko 40% misli da je potrebno sačuvati planinske prostore u okolini (Južni Kučaj, Crni vrh, Mali i Veliki krč),
- oko 10% se zalaže za zaštitu i očuvanje celokupnog "zelenog prstena" koji okružuje Bor.

Ovo je bilo jedno od pitanja gde nisu ponuđeni odgovori već je bilo prepušteno građanima da daju sopstvene slobodne odgovore. Rezultati pokazuju da javnost nije u dovoljnoj meri upoznata sa prirodnim vrednostima svog neposrednog okruženja. Zato, pravilno procenjuju potrebu za zaštitom i očuvanjem ovih prostora, prvenstveno onih koje poznaju i poseđuju i koje koristi za odmor i rekreaciju (Borsko jezero i Brestovačka banja), ali ne poznaju vrednosti prostora očuvane prirode sa izuzetnim geomorfološkim oblicima reljefa i biološkom raznovrsnošću.

Takođe, razvoj turizma zahteva i sačuvano kulturno nasleđe. Da bi ono bilo sačuvano, po oceni ispitanika prvo treba: formirati nove organizacije koje se bave kulturom (ocena 2,78), zatim, organizovati festivale i smotre kulture (2,59), organizovati književne, likovne i vajarske kolonije (2,21). Potrebu za očuvanjem nepokretnih kulturnih dobara ocenili su veoma nisko: renovirati stare zgrade u gradu 2,02 i izgraditi etno - selo i etno - park 1,96. Odnosno, organizacione forme afirmacije kulturnog stvaralaštva, ocenjuju kao srednje značajne za očuvanje kulturnog nasleđa.

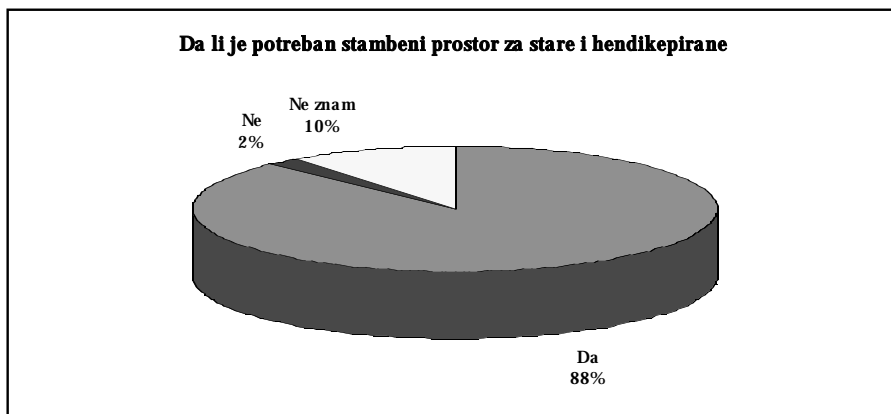
Grafik 6: [ta treba uiniti da bi se o~ovalo kulturno nasle|e

Grupa pitanja bila je posve}ena socijalnoj viziji zajednice.

Ispitanici smatraju (87,42%) da je potrebno izgraditi stambene prostore za stare i hendikepirane, {to Boru i nedostaje.

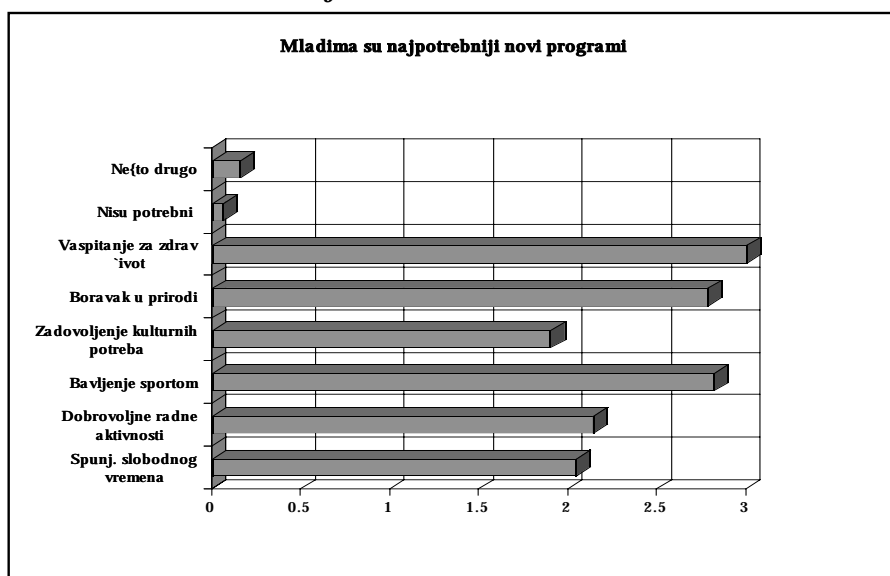
Grafik 7: Ocena potreba za stambenim prostorom za stare i hendikepirane

Koji su programi mladima najpotrebniji bilo je pitanje kojim se `elelo proceniti mi{ljenje gra|ana o potrebama mlade generacije. Vaspitanje za zdrav `ivot je prioritet po mi{ljenju ispitanika sa ocenom 3, tj. ovo je po oceni ispitanika najzna~ajnja potreba rangirana kao srednje zna~ajna. Potreba za pro-

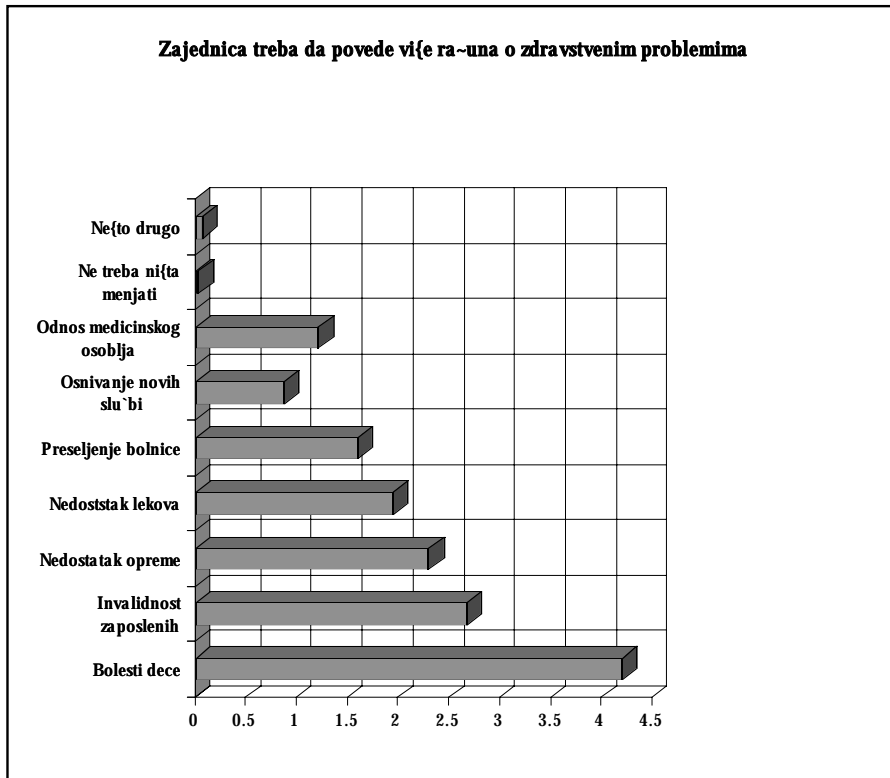
gramima za masovno bavljenje sportom ocenjeno je sa 2,82, a programi boravka u prirodi sa 2,78, dok su programi dobrovoljnih akcija na uređenju prostora opštine ocenjeni sa 2,14. Ove tri grupe potreba građani su svrstali u red srednje značajnih.

Grafik 8: Rangiranje prioriteta programa za mlade kojim će biti popunjeno njihovo slobodno vreme

Posebno pitanje bilo je posvećeno zdravstvenim problemima i problemima u zdravstvu. Građani ocenjuju da zajednica pre svega treba da povede računa o bolestima dece (to ocenjuju kao prioritet od izuzetnog značaja (ocena 4,20). Na drugom mestu stavljen je problem prerane invalidnosti zaposlenih, kao prioritet srednjeg značaja (2,67). U odnosu na ova dva problema vezana za zdravstveno stanje populacije, ni se vrednuju problemi u zdravstvu: problem nedostatka opreme u zdravstvenom centru i bolnici ocenjen je sa 2,30, nedostatak lekova sa 1,94, a potreba da se bolnica iz ekološki najugroženijeg dela grada preseli na nezagađeno područje ocenjena je sa 1,60. Potreba za razvojem novih službi u medicinskom centru se nalazi na dnu liste prioriteta sa ocenom 0,87.

Grafik 9: Ocena prioritetnih potreba za re{avanje zdravstvenih problema i problema u zdravstvu

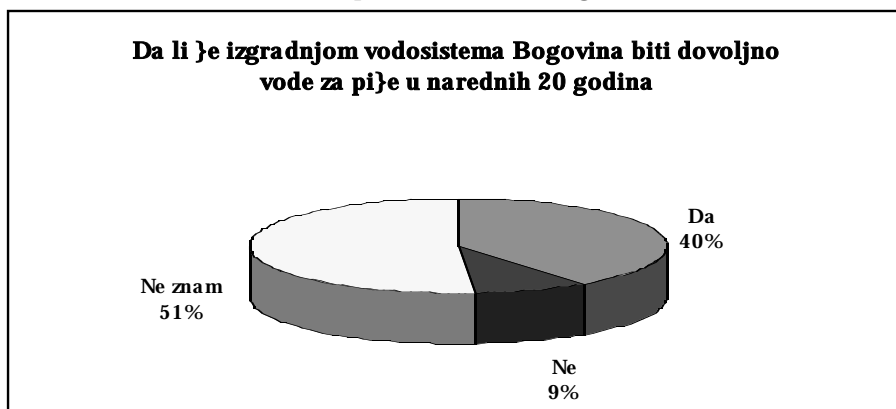

Nedostatak vode za pi}e u borskoj op{tini je sve izra`eniji. U toku je izgradnja vodosistema "Bogovina" da bi se dugoro~no obezbedile dovoljne koli~ine vode za potrebe ovog kraja. Samo 39,6% ispitanika veruje da }e izgradnjom ovog sistema borska op{tina imati dovoljno zdrave pija}e vode u narednih 20 godina, 51,33% ne zna, dok 9,04% misli da izgradnjom vodosistema ne}e biti re{en problem vodosnabdevanja.

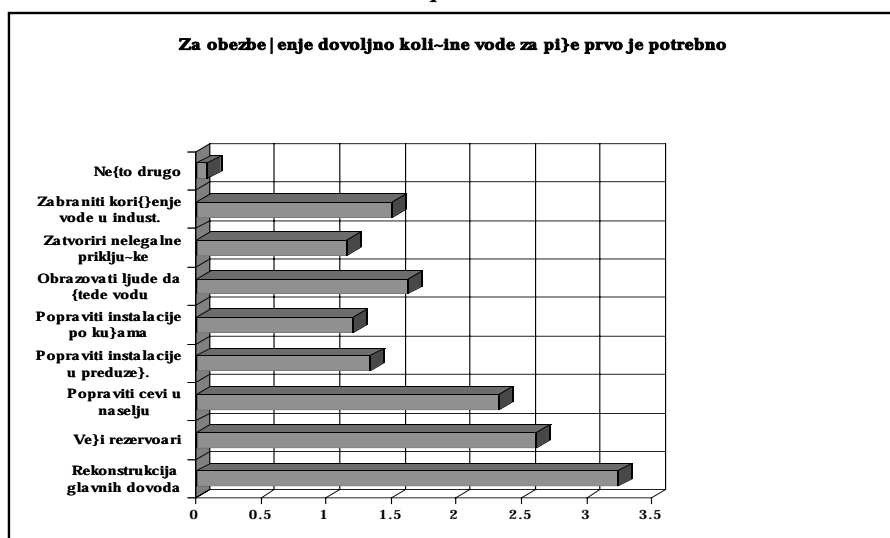
Polaze}i od ~injenice da je vodosnabdevanje kompleksan problem koji se ne mo`e re{iti samo zahvatanjem novih koli~ina vode ve} nizom programa ~iji je cilj racionalno upravljanje vodnim resursima u anketi je zatra`eno da gra|ani iska`u svoje mi{ljenje o tome {ta prvo treba uraditi da bi se obezbedile dovoljne koli~ine vode za pi}e. Na prvom mestu, kao zna~ajan prioritet gra|ani stavljaju potrebu rekonstrukcije starih vodovoda kojima se voda dovodi do grada i naselja (ocena 3,23), na drugom izgradnju novih, ve}ih rezervoara kako

bi bilo dovoljne vode u {picevima potro{nje (2,61), na tre}em popravku cevi kojima se voda razvodi po naseljima (2,32). Navedeni tehni-ki problemi ocenjeni su kao srednje zna-ajni, dok potrebe za potrebom za obrazovanjem ljudi da {tede vodu, ocena 1,62, ocenjuju kao malo zna-ajnu.

Grafik 10: Da li je izgradnjom vodosistema Bogovina Bor imati dovoljno vode za pi}e u narednih 20 godina

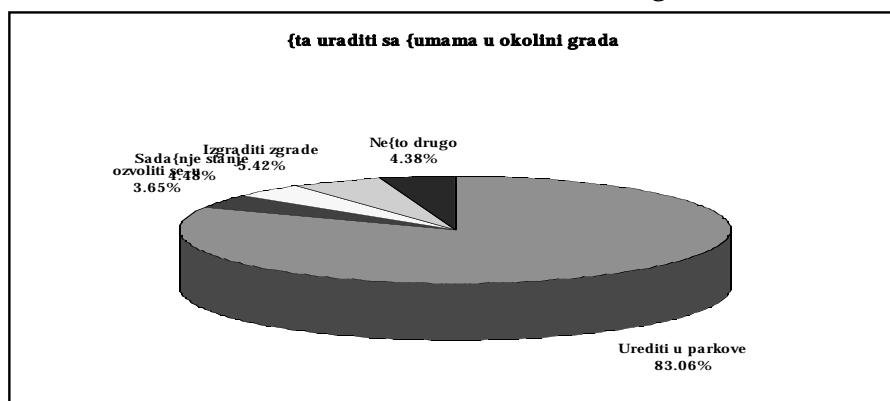
Grafik 11: Procena kratkoro~nih prioriteta za sigurno snabdevanje vodom za pi}e

U okolini Bora, u periodu izme|u dva svetska rata dimom iz topionice bila je potpuno uni{tena vegetacija na preko 4000 hektara. Pedesitih godina na

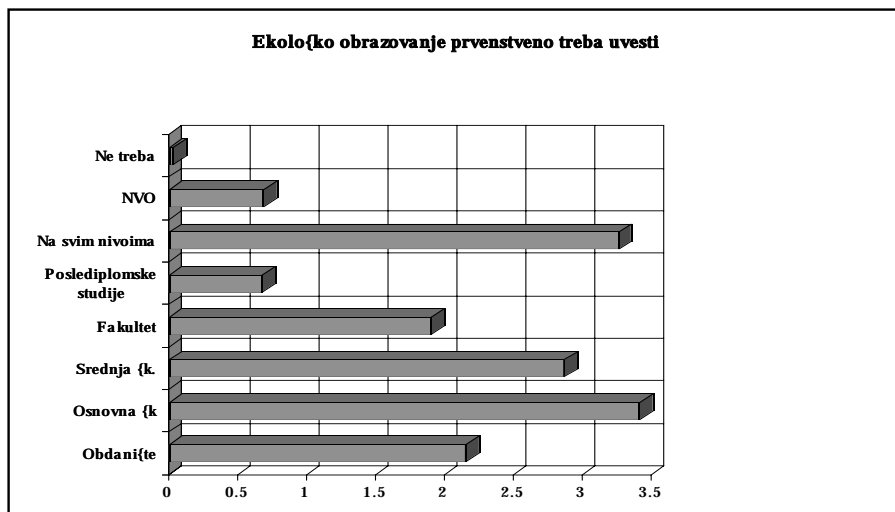
tom zemljištu zasađena je bagremova šuma koja sada nema pravog vlasnika i izložena je nekontrolisanoj seči, šumskim požarima i drugim negativnim faktorima. Na pitanje šta učiniti sa tim šumama 81,81% anketiranih predlaže da se one urede u parkove.

Grafik 12: Kako urediti šume u okolini grada

Ekološko obrazovanje je jedan od osnovnih preduslova razvoja ekološke svesti i ponašanja. Prvenstvo uvođenja ekološkog obrazovanja dobile su osnovne škole (ocena 3,41), a na drugom mestu je rangirana potreba istovremenog uvođenja na svim nivoima obrazovanja - ocena 3,26, a zatim slede srednje škole 2,87 i obdanište 2,15.

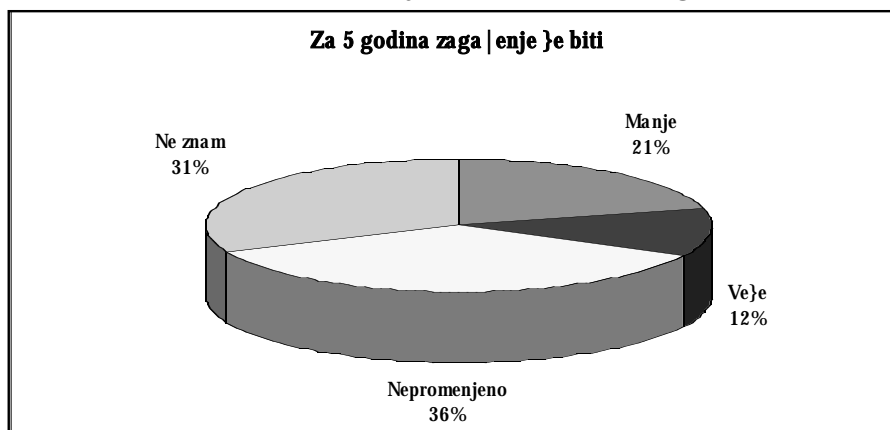
Grafik 13: Gde prvo treba uvesti ekološko obrazovanje

2. PROCENA STANJA:

Od ispitanika je zatraženo da procene kakav će nivo zagađenja životne sredine Bora i okoline biti za pet godina. Da će stanje biti nepromenjeno smatra 35,97% ispitanika. Optimistički odgovor da će zagađenje biti manje dalo je 20,79%, a pesimistički da će biti veće 11,43% anketiranih, dok 31,81% ne može da proceni.

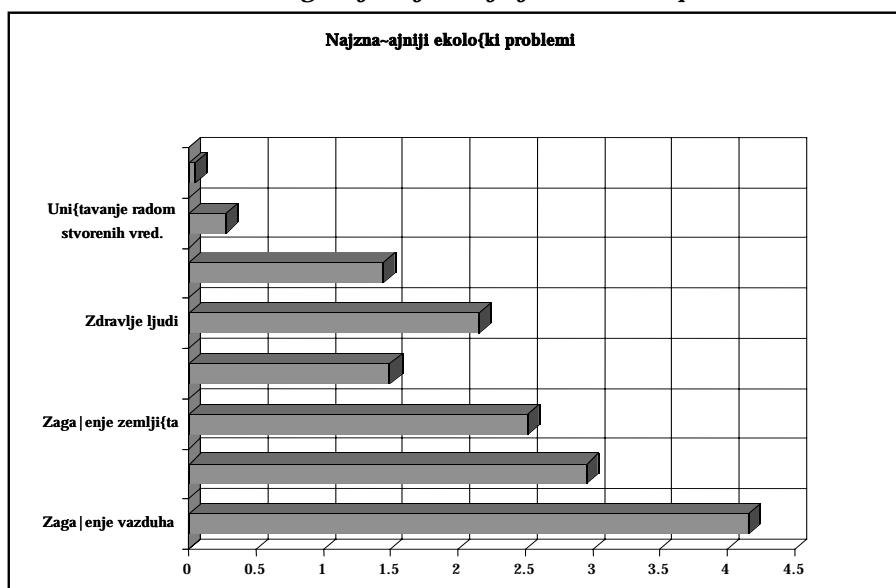
Grafik 14: Ocena stanja životne sredine za 5 godina

Jedan od osnovnih ciljeva anketa za LEAP je utvrđivanje mišljenja javnosti o tome koji su najznačajniji ekološki problemi. U prvih 5 najznačajni-

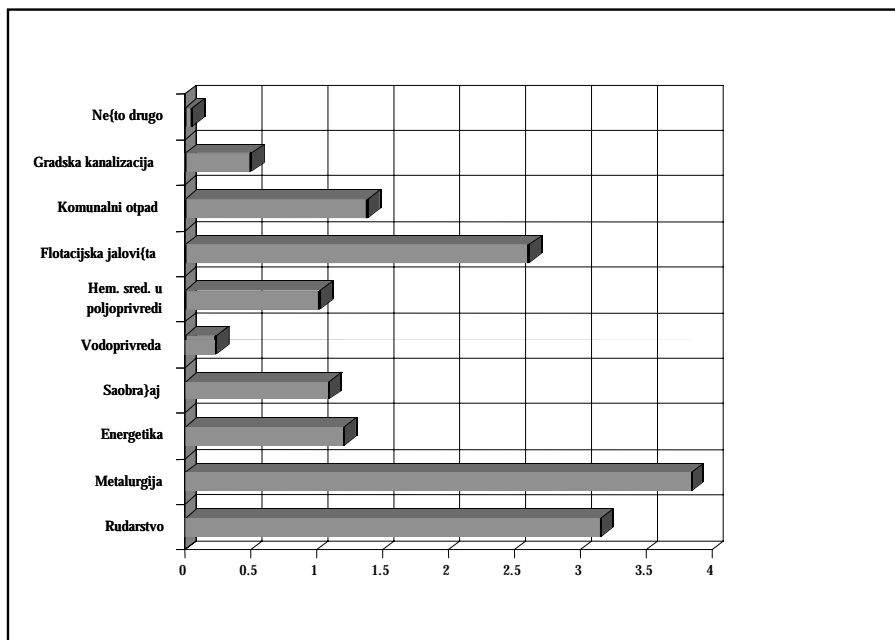
jih problema 98,95% anketiranih je uvrstilo zaga|enje vazduha. Dakle, na prvom mestu su istakli problem zaga|enja vazduha a ocena je veom visoka - 4,15, tj. zaga|enje vazduha je ocenjeno kao izuzetno zna~ajan problem. Na drugom mestu je zaga|enje voda, ocena 2,95, na tre}em zaga|enje zemlji{ta - 2,51, na ~etvrtom, zdravlje ljudi 2,15, (ova tri problema svrstavaju se u grupu srednje zna~ajnih), na petom zaga|enje `ivotnih namirnica - 1,49 a na {estom uni{tavanje biljnog i `ivotinjskog sveta - 1,44, tj. oni pripadaju grupi od malog zna~ajnog problema.

Grafik 15: Rangiranje najzna~ajnijih ekolo{kih problema

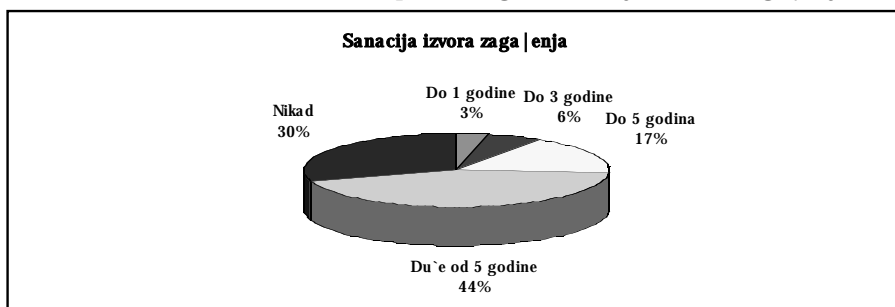
Na prvom mestu najzna~ajnijih izvora zaga|enja gra|ani su prepoznali objekte metalurgije i bazne hemije (ocena 3,84). Na drugom mestu, sa ocenom 3,15 su objekti rudarstva, tj. rudarstvo i metalurgiju svrstavaju u grupu zna~ajnih izvora zaga|enja a na tre}em flotacijska jalovi{ta, ocena 2,61 - srednje zna~ajni izvor zaga|enja. Ostale izvore zaga|enja ispitanici su rangirali niskim ocenama.

Grafik 16: Rangiranje značajja izvora zagađenja

Sanacija izvora zagađenja, po iskazanom mišljenju, ne može biti u kratkom periodu, pokazuju odgovori. Samo 3,33% smatra da je to moguće uraditi u roku od jedne godine, 5,82% da je to moguće učiniti za 3 godine a 17,05% do 5 godina. Čak 44,07% ispitanih misli da je potreban period za sanaciju izvora zagađenja duži od 5 godina, dok je pesimistički raspoloženih (onih koji misle da to nikad neće biti učinjeno) 29,73%.

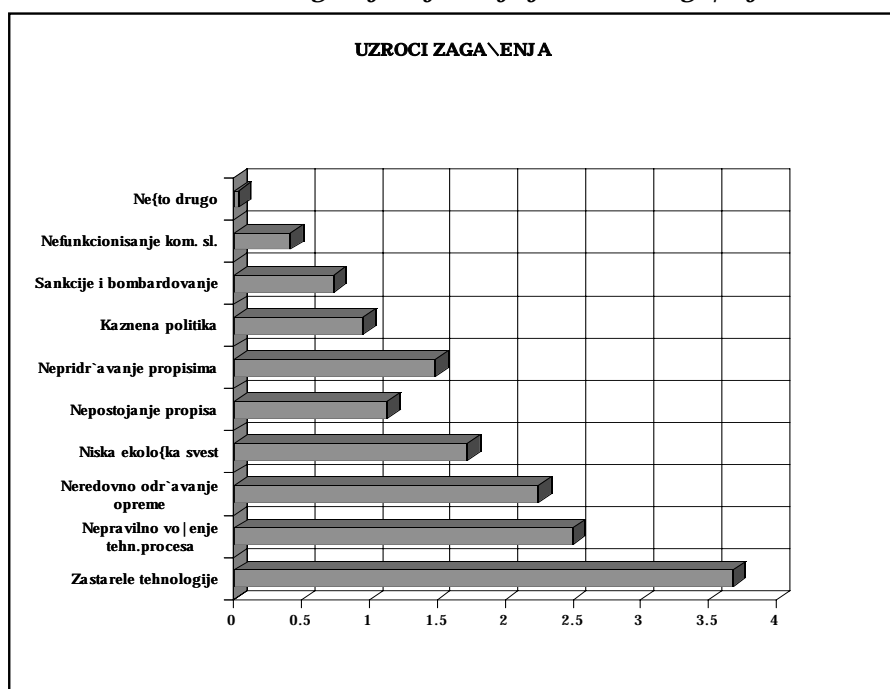
Grafik 17: Procena vremena potrebnog za sanaciju izvora zagađenja

Tehnološko - tehničke aspekte građani prepoznaju kao najznačajniji uzrok zagađenja životne sredine. Na prvom mestu uzroka su zastarele tehnologije

je i zastarela tehnološka oprema sa ocenom 3,67, tj. tehnološki aspekti su svrstani u grupu značajnih prioriteta. Ljudske faktore ispitanici ubrajaju u srednje značajnije uzroke zagađenja. Tako je, na drugom mestu uzroka nepravilno vođenje tehnološkog procesa 2,49, na trećem neredovno održavanje tehnološke opreme, dok, na četvrtom nisko ekološko obrazovanje i ekološka svest - 1,72 pripada grupi malo značajnih. Slede u grupu faktora koji su takođe prepoznati kao malo značajni uzroci zagađenja čine faktori vezani za zakonodavstvo i sprovođenje propisa. Tako je na petom mestu rangirano neprimanje propisima i neodgovarajuća inspekcijska kontrola (1,48), na šestom nepostojanje odgovarajućih propisa o zaštiti životne sredine (1,13) a na sedmom nekonsekventnost u kaznenoj politici prema zagađivačima (0,95) pripada grupi veoma malo značajnih. Nisko su vrednovane sankcije međunarodne zajednice i bombardovanje NATO pakta, na osmom mestu, sa ocenom 0,73.

Grafik 18: Rangiranje najznačajnijih uzroka zagađenja

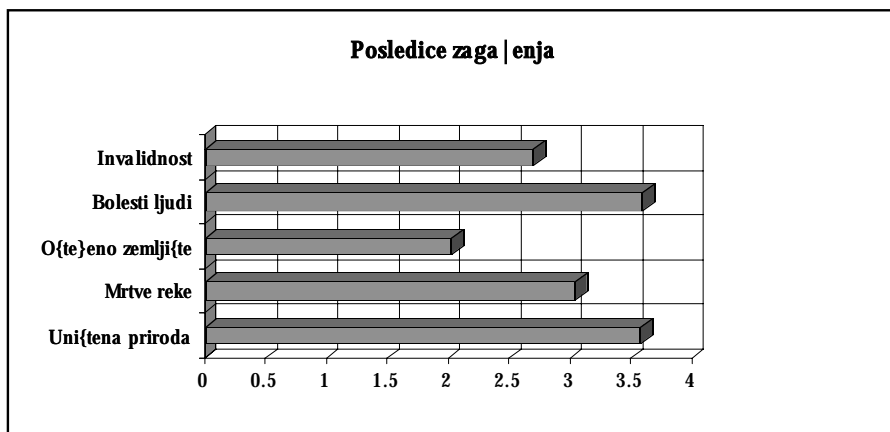

Ocenjujući posledice zagađenja životne sredine ispitanici na prvom mestu rangiraju bolesti ljudi - 3,59, na drugom uništenu prirodu 3,57, a na treće mrtve reke 3,04, odnosno ove tri grupe posledica ocenjuju kao značajne.

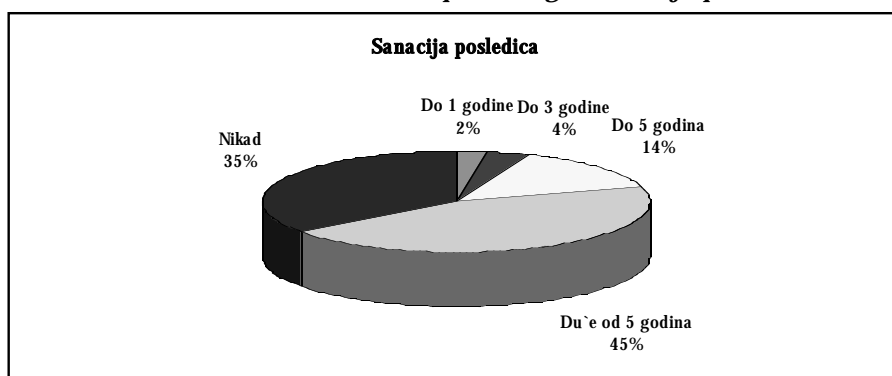
Sanacija posledica je dugoročan proces, pa tako 44, 59% anketiranih

misli da je to moguće uiniti u periodu koji mora biti duži od 5 godina, dok 35,34% smatra da posledice neće nikad biti sanirane.

Grafik 19.: Rangiranje posledica zagađenja životne sredine

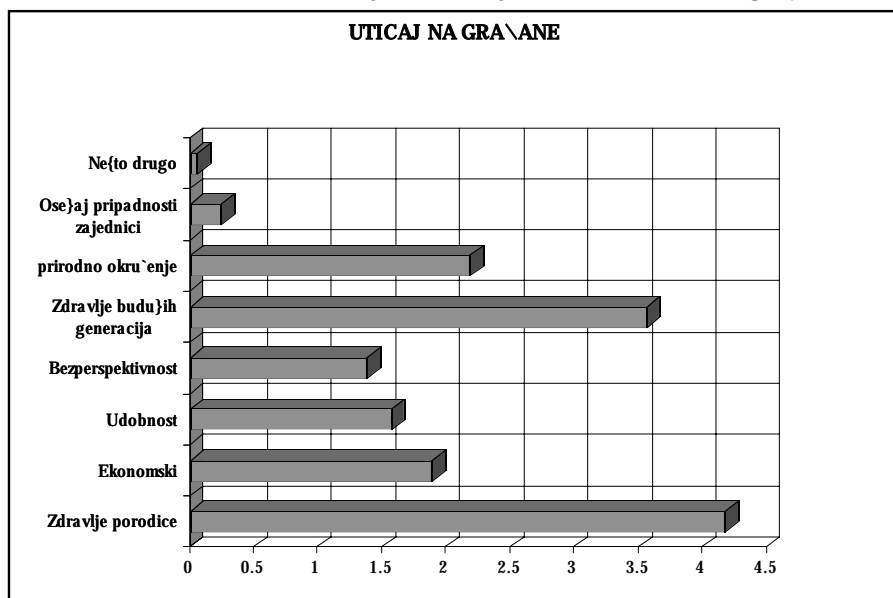

Grafik 20.: Procena vremena potrebnog za sanaciju posledica

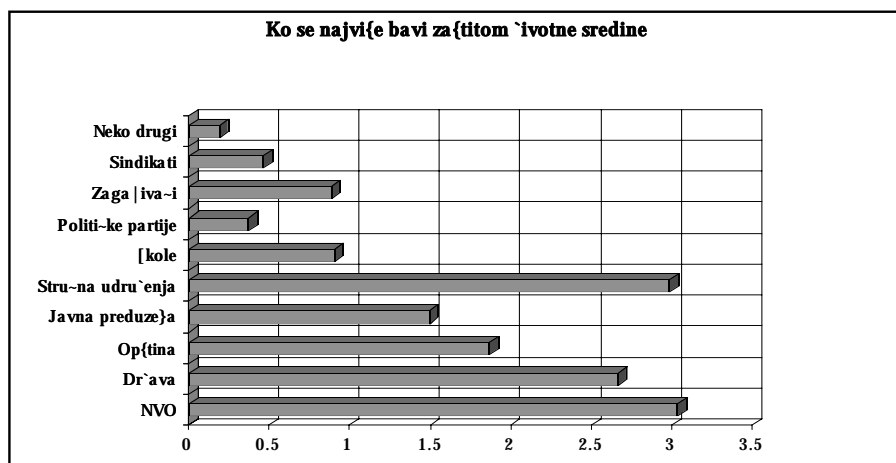
Anketirani su imali mogućnost da iskažu kako zagađuje životne sredine neposredno utiče na njihov život i život njihovih porodica. Na prvom mestu je rangiran uticaj na zdravlje porodice sa ocenom 4,17 kao izuzetno značajno, a na drugom zdravlje budućih generacija - 3,56, kao značajno. Znatno niže su vrednovani ekonomski uticaj - 1,89, udobnost ivljenja - 1,89, kao malo značajne posledice.

Grafik 21.: Procena značajnosti uticaja životne sredine na građane

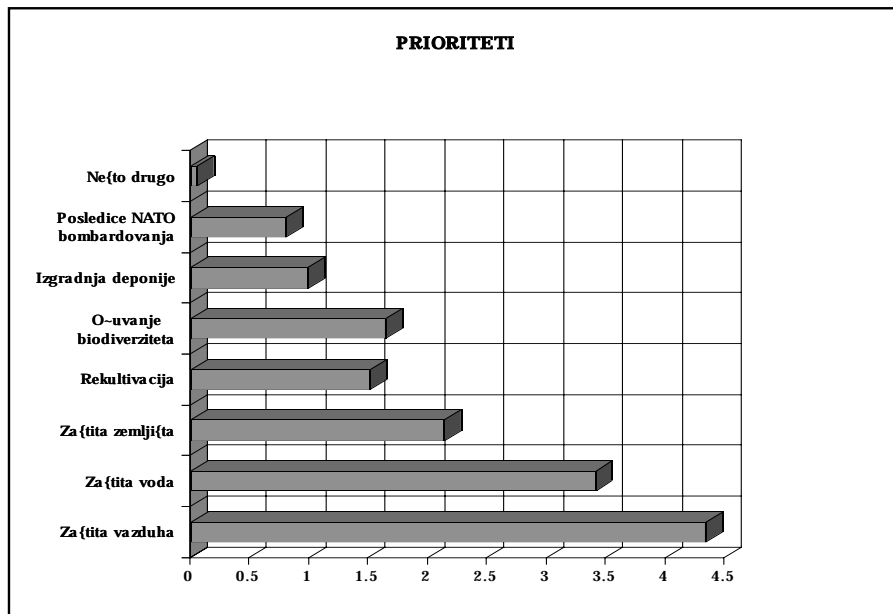
Mišljenje građana je da se pitanjima zaštite životne sredine najviše bave nevladine organizacije - ocena 3,30, odnosno da je njihovo bavljenje značajno. Srednje značajnim, na drugom mestu rangiraju stručne institucije (2,98), na trećem državne institucije i agencije (2,66), a zatim, kao malo značajne, slede opštinske službe i institucije, pa potom javna preduzeća. Nisko su rangirane, kao veoma malo značajne, škole (ocena 0,9), preduzeća zagađivači (0,88), sindikalne organizacije (0,46), dok su na poslednjem mestu političke partije sa ocenom 0,37.

Grafik 22: Mišljenja građana o tome ko se najviše bavi pitanjima životne sredine

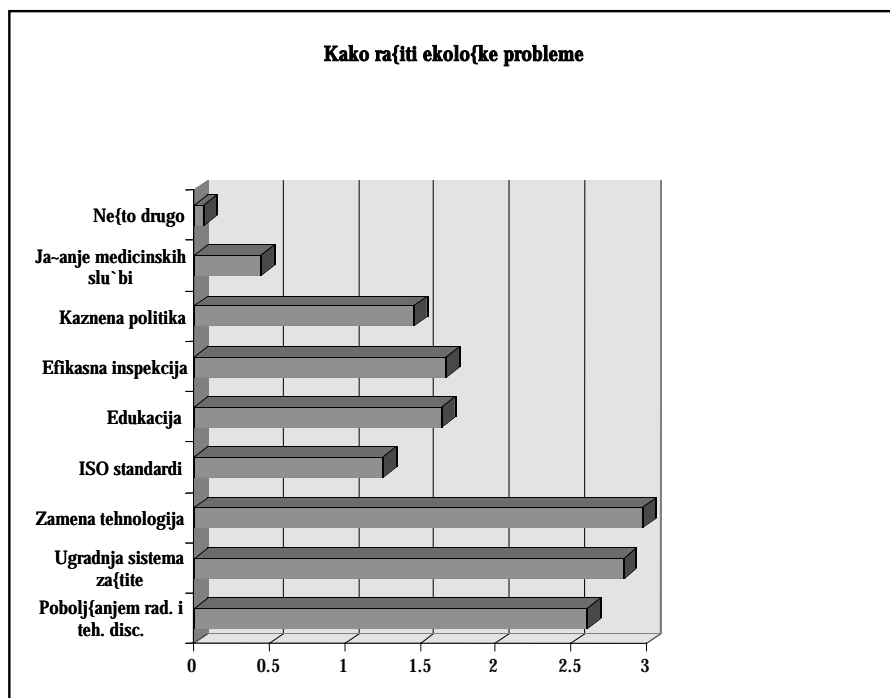
Procena prioriteta od strane građana treba da ukazuje na najvažnije pravce aktivnosti koje će biti definisane LEAP-om. Kao prioritetan problem koji treba rešavati građani definišu zagađenje vazduha sa ocenom 4,34, odnosno, građani ocenjuju da je rešavanje problema zagađenosti vazduha od izuzetnog značaja. Zaštitu vazduha u prvih pet prioriteta svrstalo je čak 97,51% anketiranih. Na drugom mestu je zaštita voda - 3,41, tj. zaštita voda je ocenjena kao značajna potreba, a na trećem zaštita poljoprivrednog zemljišta - 2,14, ocenjena je kao srednje značajna.

Grafik 23: Procena prioriteta zaštite životne sredine:

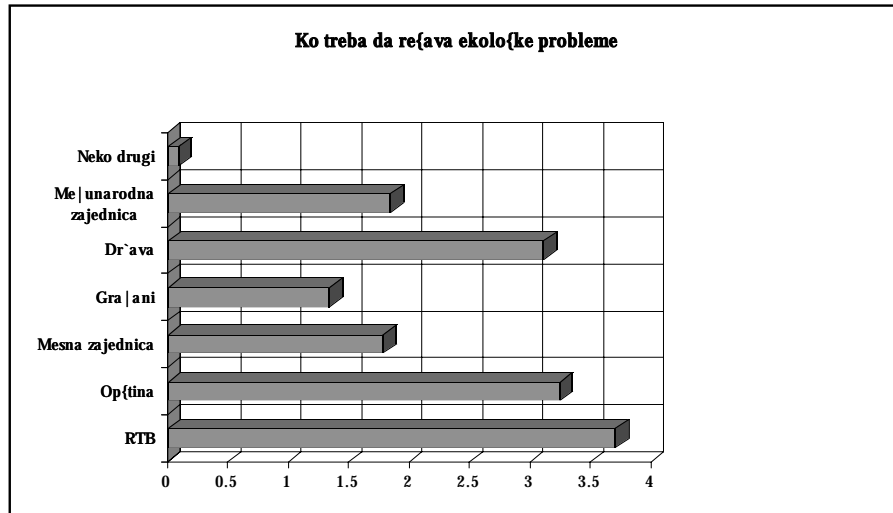
Gra|ani prepoznaju primenu tehnolo{ko - tehni~kih mera za{tite kao prioritetne aktivnosti na za{titi `ivotne sredine. Na prvom mestu stavljaju potpunu zamenu postoje}ih tehnolo{kih procesa savremenim - ocena 2,97, a na drugom ugradnju savremenih ure|aja za za{titi u postoje}im tehnolo{kim procesima - 2,84. Tehnolo{ko - tehni~ke mere za{tite `ivotne sredine ocenjene su kao srednje zna~ajne. Eliminisanje ljudskih faktorakoji dovode do zaga|enja `ivotne sredine je slede}a grupa prioritetnih aktivnosti. Potrebu za pobolj{anjem radne i tehnolo{ke discipline rangiraju na tre}em mestu sa ocenom 2,6, kao srednje zna~ajna (u rang tehnolo{ko - tehni~kih mera), a zatim, na ~etvrtom mestu, rangiraju pove}anje efikasnosti rada dr`avnih inspekcijskih organa - 1,67 (malo zna~ajna). Na petom mestu, sa neznatno ni`om ocenom - 1,64, rangiraju potrebu za ekolo{kim obrazovanjem i podizanjem ekolo{ke svesti., a na {estom primenu stroge kaznene politike - 1,45, tako|e svrstavaju u grupu malo zna~jnih aktivnosti.

Grafik 24: Procena prioritetnih aktivnosti na zaštiti životne sredine:

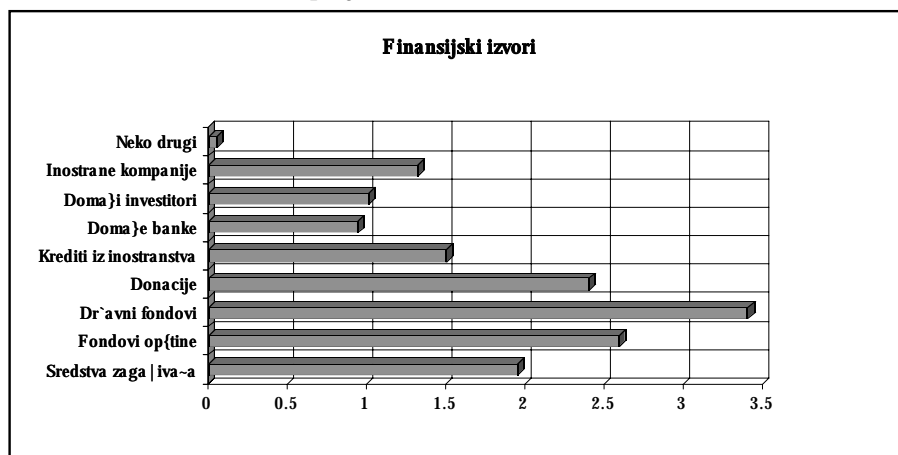
Na prvom mestu nosioca aktivnosti na zaštiti životne sredine građani prepoznaju zagađivača, RTB Bor (ocena 3,7), a zatim opštinske organe vlasti - 3,24, a na trećem mestu rangiraju državu - 3,11. Po mišljenjima građana aktivnosti RTB-a, opštine i države su značajni inicijatori zaštite životne sredine i sanacije nastalih posledica. Na četvrtom mestu procenjuju da u tome svoje mesto mora imati međunarodna zajednica - 1,84, a potom lokalna samouprava u mesnim zajednicama - 1,78. Svoju ulogu i ličnu ulogu stavljaju na poslednjem mestu - 1,34. Učelje međunarodne zajednice, lokalne uprave u mesnim zajednicama i svoje ličnu ulogu u aktivnostima na poboljšanje ekološke situacije građani vide kao malo značajno.

Grafik 25: Mišljenja građana o tome ko treba da rešava ekološke probleme:

Izvori sredstva iz kojih se mogu finansirati prioriteta rangirani su sledećim redosledom: na prvom mestu građani smatraju da to mogu biti sredstva državnog budžeta - 3,4. Državni budžet, po rezultatima ankete, je značajan izvor finansiranja programa i projekata zaštite životne sredine. Na drugom mestu su fondovi opštine - 2,59, na trećem se rangiraju očekivanja međunarodnih donacija - 2,40. Ove izvore finansiranja građani vide kao srednje značajne. Tek na četvrtom mestu rangirana su sredstva zagađivača - 1,95, kao malo značajna. Građani nisko rangiraju kredite međunarodnih i inostranih finansijskih institucija - 1,5 i direktna investiranja inostranih kompanija - 1,32 kao i domaćih investitora 1,01. Ova tri izvora, takođe, su svrstana u grupu od malog značaja.

Grafik 26: Mišljenja građana o finansijskim izvorima iz kojih se mogu finansirati projekti zaštite životne sredine:

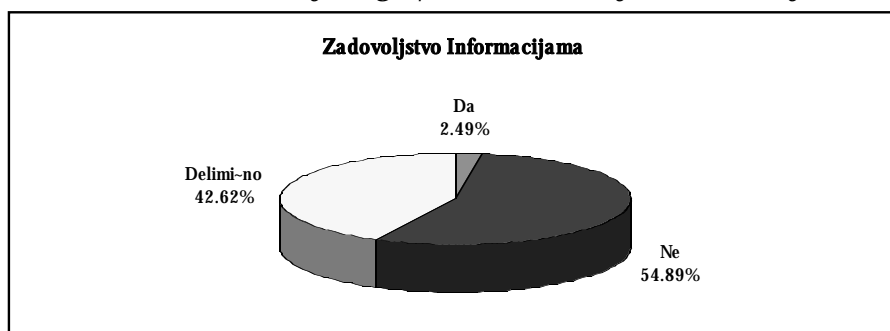

3. UČEŠĆE GRAĐANA I INFORMISANJE

Sledeća grupa pitanja odnosila su se na informisanje i učestvovanje građana u rešavanju ekoloških problema.

Više od polovine građana (54,82%) nije zadovoljno informisanjem o stanju životne sredine, 42,62% je delimično zadovoljno a samo 2,49% je potpuno zadovoljno.

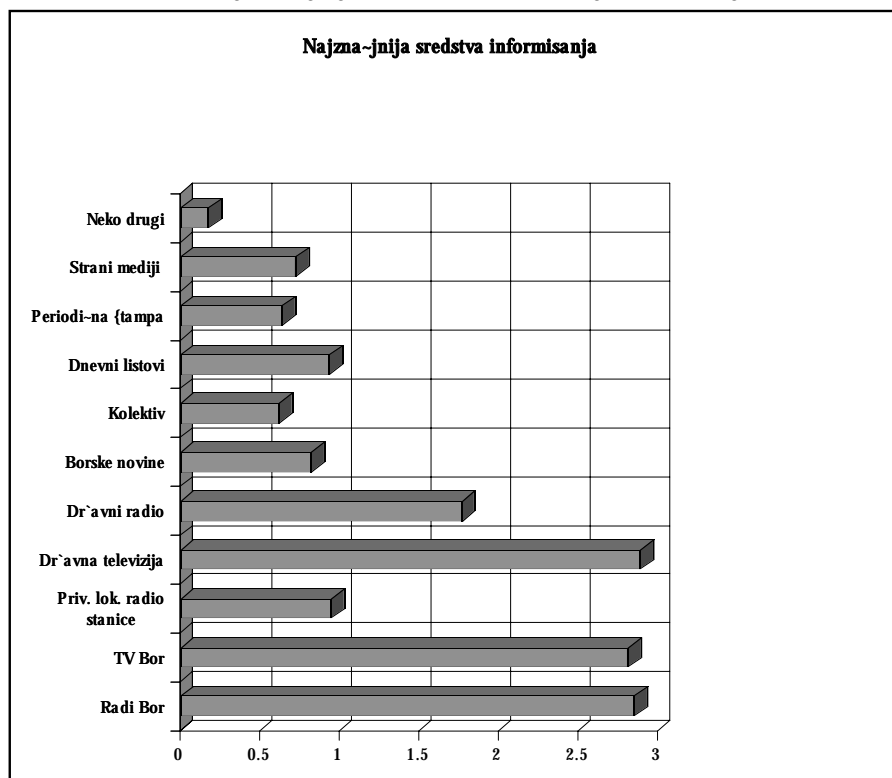
Grafik 27: Ocena zadovoljstva građana sa informacijama o životnoj sredini:

Najznačajnije sredstvo informisanja o životnoj sredini je državna televizija koja je ocenjena sa 2,89, a na drugom i trećem mestu slede lokalni elektronski mediji: Radio Bor - 2,85 i Borska televizija - 2,81, dok je na četvrtom mestu državni radio sa ocenom 1,77. Da su elektronski mediji osnovni izvor

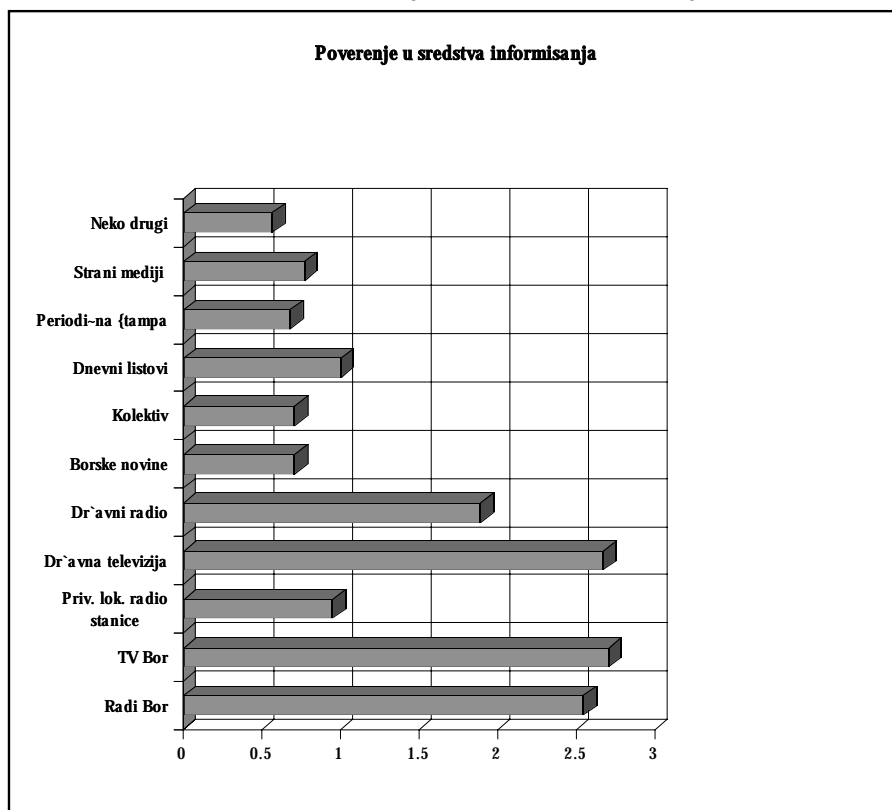
informacija o životnoj sredini potvrđuje i peto mesto lokalnih privatnih radio stanica - 0,95. [tampa se znatno manje prati te je i rangirana na slede]i na-in: {esto mesto - dnevni listovi (0,94), a sedmo “Borske novine” (0,82), dok je na predposlednjem, devetom mestu list RTB-a “Kolektiv”. Strani elektronski mediji su rangirani na osmom mestu, sa ocenom 0,73.

Grafik 28: Najznačajnija sredstva informisanja o životnoj sredini:

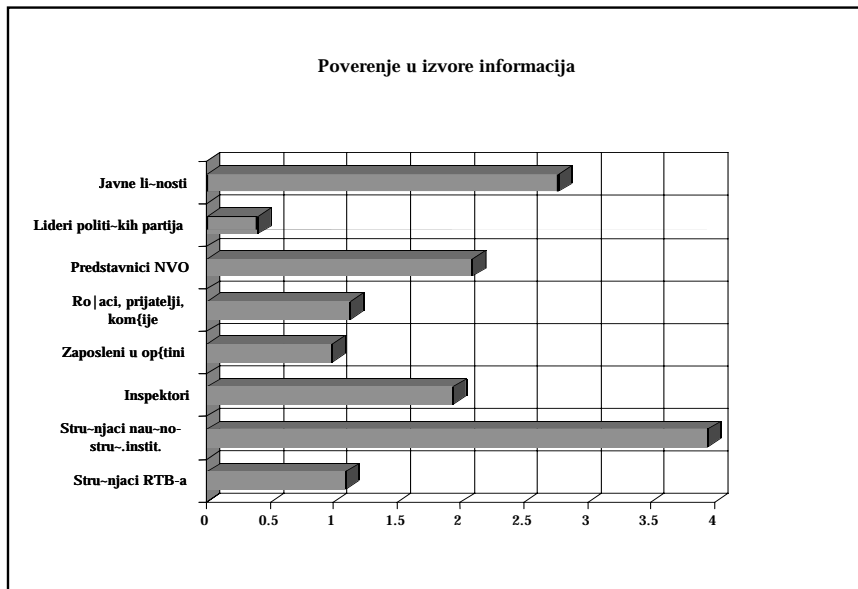
Redosled medija kojima se najviše veruje je nešto drugačiji, iako i dalje prednost imaju elektronski mediji, pre svega televizija. Na prvom mestu je Borska televizija (2,7), na drugom državna televizija (2,67) a zatim slede radio stanice: Radio Bor - 2,54, državni radio 1,89, privatne lokalne radio stanice - 0,95. [tampa je rangirana na slede]i na-in: na {estom mestu su dnevni listovi (1,0), a na osmom i devetom lokalni listovi: “Borske novine” i “Kolektiv” sa istovetnom ocenom - 0,71, dok je na poslednjem mestu periodi-na {tampa - 0,68. Strani mediji, koji su po značaju rangirani na osmom mestu, po poverenju u informacije koje nude su na sedmom (ocena 0,77). Zanimljivo je da 155 anketiranih (11,95%) ne veruje ni jednom mediju.

Grafik 29: Poverenje u sredstva informisanja:

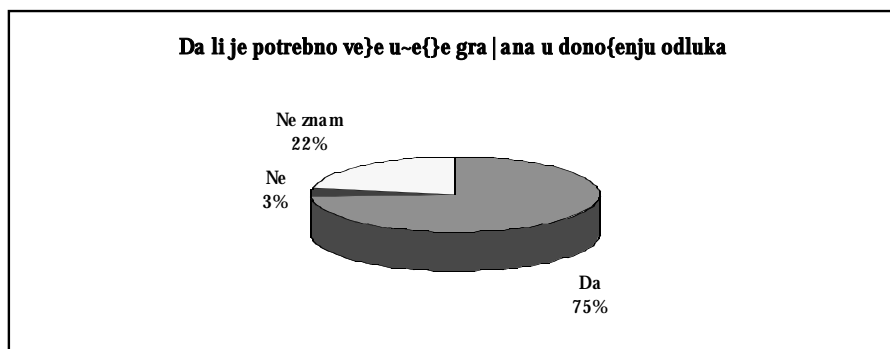
Stru~njaci nau~no stru~nih institucija su izvori informacija kojima gra|ani najvi{e veruju (3,94). Na drugom mestu poverenja su pojedinci, istaknute li~nosti, borci za za{titu (2,77) a na tre}em predstavnici nevladinih organizacija (2,09). Stepem poverenja u informacije koje daju inspektori ocenjen je sa 1,93 (~etvrto mesto), a stru~njaci RTB-a 1,9 (}esto mesto). Gra|ani vi{e veruju prijateljima i kom{ijama (1,13) nego zaposlenima u op{tinskoj upravi (0,98). Najmanje se veruje liderima politi~kih partija - ocena 0,4.

Grafik 30: Poverenje u izvore informisanja:

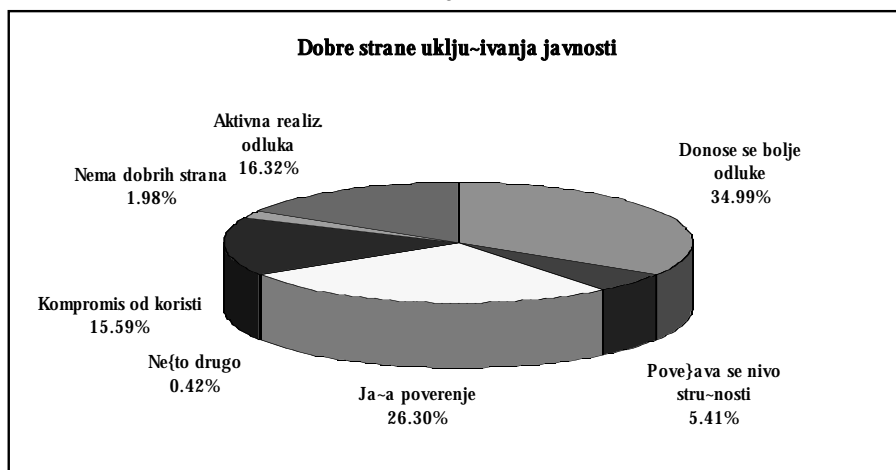
Ispitanici su procenjivali potrebu ve}eg u~e}a gra|ana u dono{enju odluka o za{titi `ivotne sredine. Njih 74,53% smatra da je ve}e u~e}e potrebno, 22,35% je neopredeljeno a 3,12% smatra da takva potreba ne postoji.

Grafik 31: Ocena o potrebi u~e}a gra|ana u dono{enju odluka o `ivotnoj sredini:

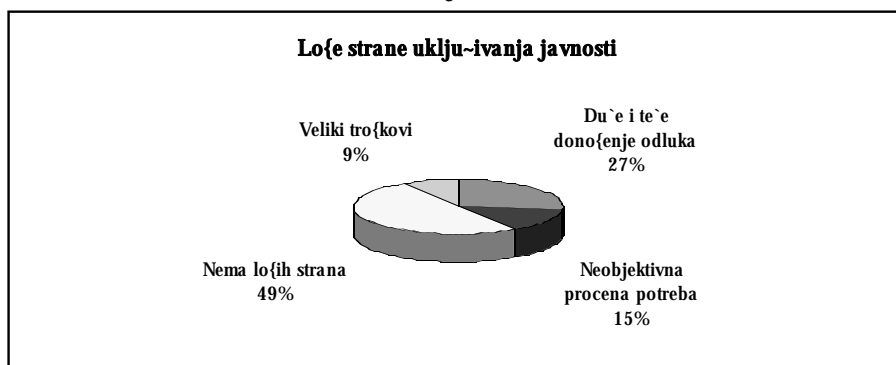
Procenjivane su i dobre i lo{e strane uklju~ivanja javnosti u dono{enju odluka o `ivotnoj sredini.

Grafik 32: Ocena dobrih strana uklju~ivanja javnosti u dono{enju odluka o `ivotnoj sredini:

Prema rezultatima ankete, dobre strane uklju~ivanja javnosti: donose se bolje odluke (33,99% ispitanika), ja~a poverenje gra|ana u ispravnost odluka (26,3%), gra|ani se aktivno uklju~uju u realizaciju odluka (16,32%), posti`e se kompromis koji }e biti od koristi (15,59%) a da se time pove}ava nivo stru~nosti tvrdi 5,41% anketiranih. Da uklju~ivanje gra|ana u dono{enju odluka nema dobrih strana opredelilo se 1,98% anketiranih.

Grafik 33: Ocena lo{ih strana uklju~ivanja javnosti u dono{enju odluka o `ivotnoj sredini:

Lo{e strane uklju~ivanja gra|ana u dono{enju odluka, po iskazanim mi{ljenjima anketiranih su: du`e i te`e dono{enje odluka (smatra 26,51%) ispi-

tanih, građani nisu spremni da realno procene objektivne potrebe - 14,55% i da postoje veliki troškovi takvog načina donošenja odluka smatra 8,52%. Da uključivanje građana u donošenje odluka o zaštitivotne sredine nema loših strana smatra više od polovine ispitanih (50,31%).

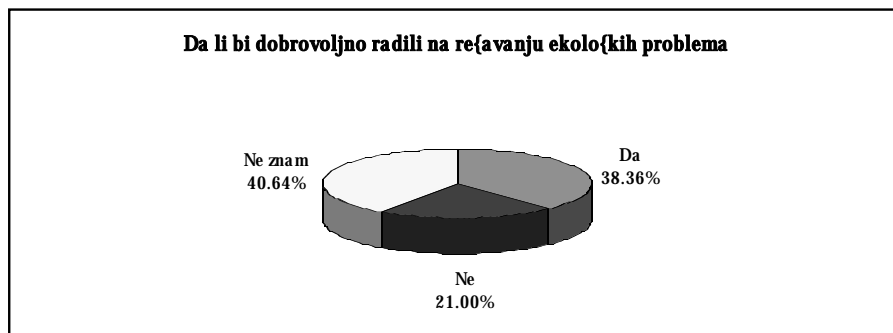
Od građana je zatraeno i njihovo mišljenje o ekološkim skupovima. Da su ekološki skupovi dobri ali da treba preduzeti konkretne mere misli 40,54% anketiranih, da su korisni budući da se građani pravovremeno informišu - 36,8%. Da su skupovi gubljenje vremena jer nema nikakvih rezultata smatra 3,01%, za takve skupove nije bilo 13,2% anketiranih a za skupove nije zainteresovano 6,44%.

Grafik 34: Mišljenja građana o ekološkim skupovima:

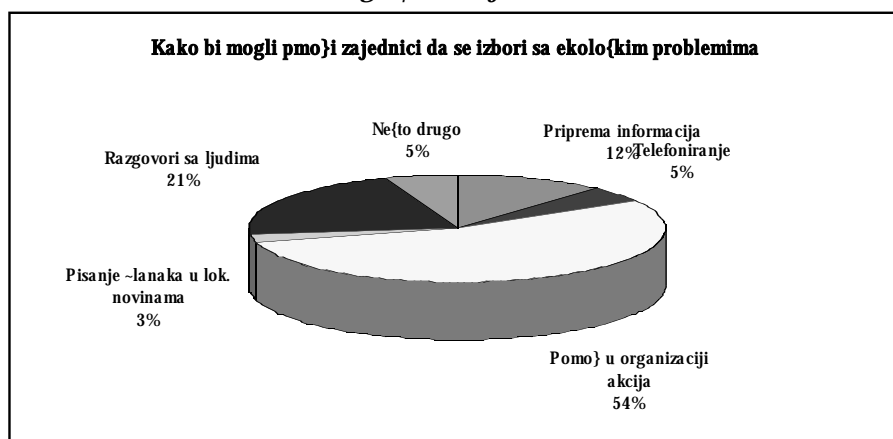
Na pitanje da li bi dobrovoljno radili da pomognu zajednici da se izbori sa ekološkim problemima 38,68% je odgovorilo da, 21% nije spremno da se uklju-i u takve aktivnost dok 40,64% je neodlu~no. Ovakvi stavovi govore o tome da građani smatraju da probleme u životnoj sredini treba da rešava neko drugi. Još uvek se nedovoljno shvata značaj i način njihovog ličnog uključivanja.

Grafik 35: Spremnost građana da se uključe u ekološke programe:

Od 962 ispitanih 369 je izrazilo spremnost za lično angažovanje u rešavanju problema životne sredine. Spremnost da pruži pomoć u organizaciji akcija čišćenja i uređenja prostora izrazilo je 201 ispitanik, odnosno 20,89% od ukupno anketiranih, 8,11% je spremno da razgovara se drugim ljudima o načinu rešavanja životne sredine i da ih animira za lično uključivanje, 4,47% misli da može da priprema različite informacije o tome kako pojedinci mogu da pomognu, 1,77%, a 1,04% misli da može da pomogne zajednici pisanjem članaka u lokalnim novinama o problemima životne sredine.

Grafik 36: Kako bi se građani uključili u ekološke aktivnosti:

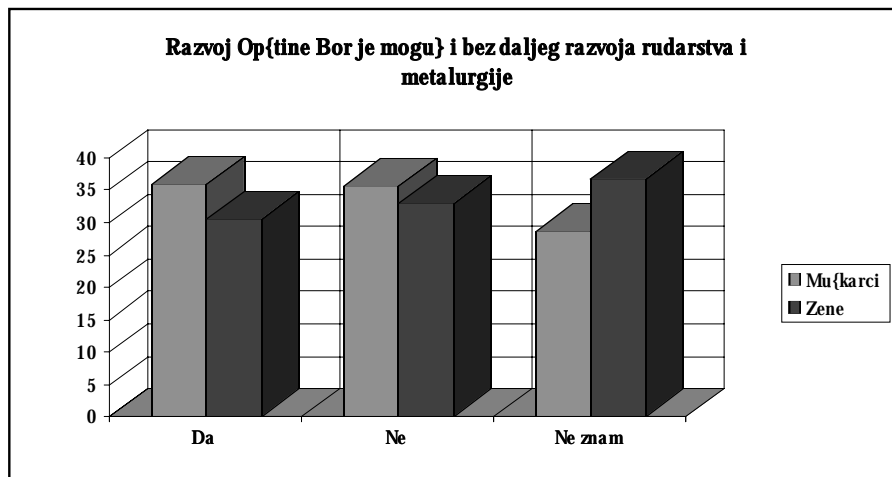
MIŠLJENJA POJEDINIH DRUŠTVENIH GRUPA

U cilju utvrđivanja stavova i potreba pojedinih društvenih grupa urađena je analiza rezultata ankete po pojedinim značajnim pitanjima a prema polnoj, starosnoj, obrazovnoj i socijalnoj grupi kojoj pripadaju i prema mestu stanovanja. Za analizu su izabrana pitanja:

- Razvoj Opštine Bor je moguć i bez daljeg razvoja rudarstva i metalurgije?,
- Po Vašem mišljenju koji su najvažniji ekološki problemi borske opštine?,
- Na koji način problemi životne sredine najviše negativno utiču na Vaš život i život Vaše porodice?,
- Kako ocenjujete kvalitet životne sredine u borskoj opštini?,
- Da li bi ste dobrovoljno radili da pomognete zajednici da se izbori sa ekološkim problemima.

Muškarci su odlučniji u svojim uverenjima o daljem razvoju opštine, 35% veruje da je razvoj opštine moguć i bez daljeg razvoja rudarstva i metalurgije, a 36% smatra da to nije moguće, dok je 29% neodlučnih. Neodlučna je 37%, dok 30% misli da je razvoj moguć i bez daljeg razvoja rudarstva i metalurgije dok 33% smatra da to nije moguće.

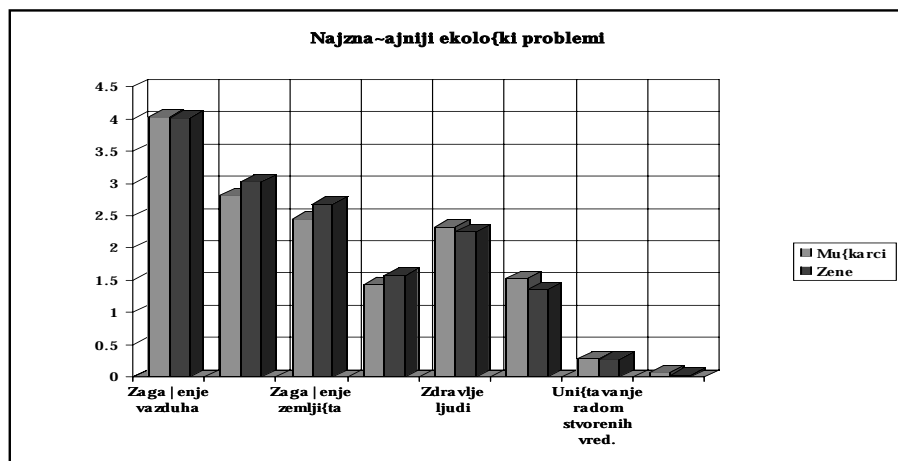
Grafik 37: Mišljenja muškaraca i žena o budućem razvoju opštine Bor:

I muškarci i žene kao najvažniji ekološki problem isti su zagađenje vazduha, sa ocenom preko 4, na drugom mestu rangiraju zagađenje voda, s tom razlikom da žene ovaj problem rangiraju u grupu značajnih, a muškarci u grupu od srednjeg značaja. Zagađenje zemljišta je, za obe grupe na trećem mestu

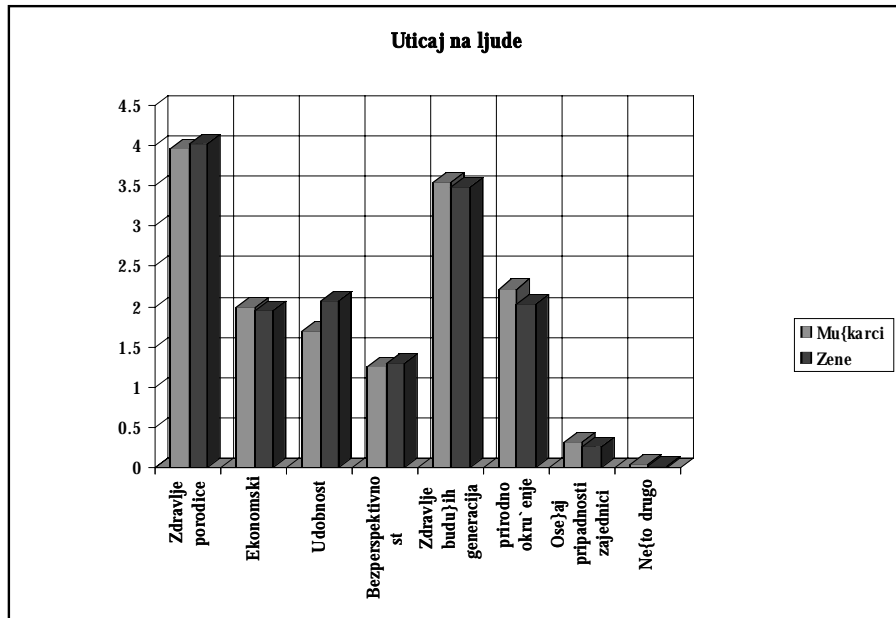
svrstano u red srednje značajnih problema., s tim da žene daju nešto veću ocenu (2,45 - muškarci, 2,68 - žene). Na četvrtom mestu obe grupe rangiraju zdravlje ljudi, kao problem srednjeg značaja, s tim da muškarci daju neznatno veću ocenu (2,33 - muškarci, 2,25 - žene).

Grafik 38: Ocene žena i muškaraca najvažnijih ekoloških problema:

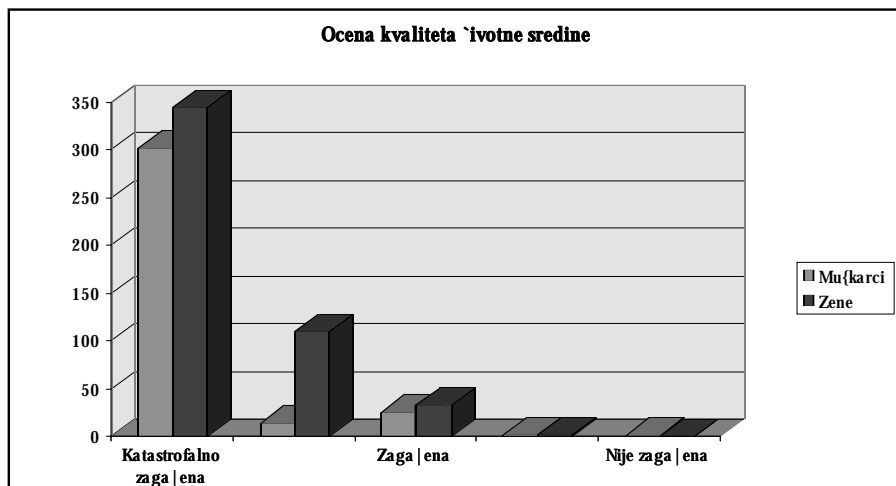
Ocenjujući uticaj životne sredine na svoju porodicu obe grupe na prvom mestu rangiraju uticaj na zdravlje porodice (muškarci sa ocenom 3,96 svrstali su u grupu značajnih a žene sa ocenom 4,06 u grupu izuzetno značajnih posledica). Na drugom mestu i kod jednih i kod drugih je zdravlje budućih generacija i to kao značajna posledica, sa tom razlikom da muškarci pridaju veći značaj (ocena 3,55) nego žene - 3,48. Na trećem mestu muškarci rangiraju uticaj životne sredine na prirodno okruženje, a žene udobnost življenja. Uticaj na prirodno okruženje žene rangiraju na trećem mestu. Na četvrtom mestu obe grupe rangiraju ekonomske posledice i to kao malo značajnu posledicu.

Grafik 39: Procene žena i muškaraca uticaja životne sredine na njih i njihove porodice:

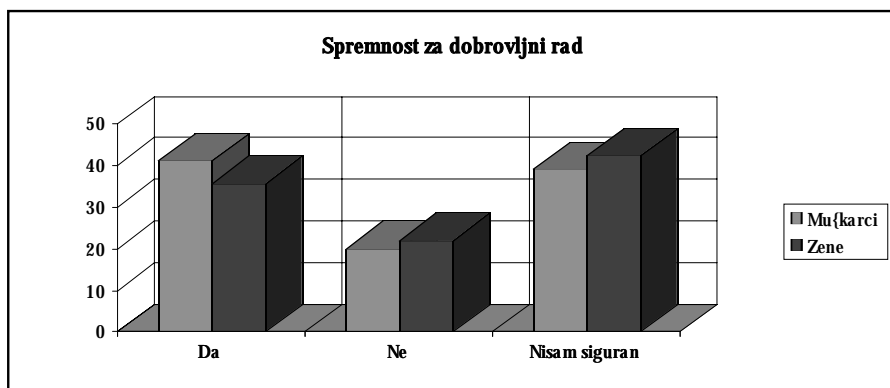
Muškarci u najvećem broju stanje životne sredine ocenjuju kao katastrofalno zagađenu, njih 86,54% ispitanih. Žene, to žene u nešto manjem broju, njih 71,41% anketiranih. Kao veoma zagađenu životnu sredinu ocenjuje 4% muškaraca i 22,45% žena, dok ocenu zagađena daje 7,54% muškaraca i 6,73% žena.

Grafik 40: Ocene žena i muškaraca kvaliteta životne sredine:

Veću spremnost za dobrovoljnim radom da bi se rešili ekološki problemi zajednice, pokazuju muškarci, dok su žene neodlučnije.

Grafik 41: Spremnost muškaraca i žena da dobrovoljno rade na projektima zaštite životne sredine:

Analiza mišljenja građana o životnoj sredini u zavisnosti od mesta stanovanja urađena je za pojedine mesne zajednice prema sledećim kriterijumima:

- gradska mesna zajednica koja je najviše ugrožena rudarskim i metalurškim aktivnostima - M.Z. "Sever",
- seoska mesna zajednica ugrožena rudarskim i metalurškim aktivnosti-

ma - M.Z. Slatina,

- seoska mesna zajednica ugro`ena rudarskim aktivnostima - M.Z. Krivelj,

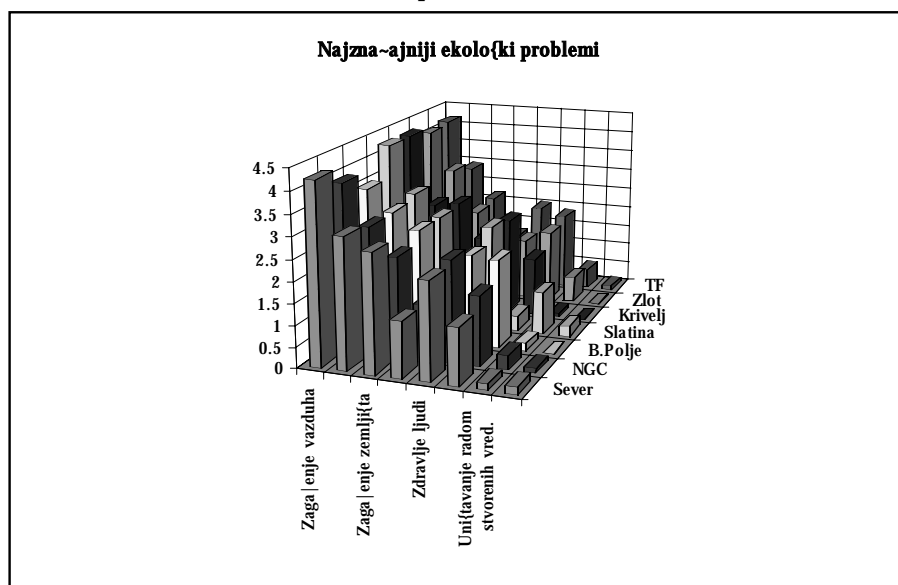
- gradska mesna zajednica koja je u manjoj meri zaga|ena,

- nezaga|ena gradska mesna zajednica - M.Z. Banjsko polje,

- nezaga|ene seoske mesne zajednice - M.Z. Zlot i Gornjane.

Kontrolni uzorak ~inili su studenti i zaposleni na Tehni~kom fakultetu u Boru.

Grafik 42: Ocena najzna~nijih ekolo{kih problema prema mestu stanovanja ispitanika:

Gra|ani u svim sredinama na prvom mestu rangiraju zaga|enje vazduha. Ocene se razlikuju u tome {to su vi{e u realskim sredinama koje su zaga|ene i svim seoskim sredinama, koje ovaj problem rangiraju kao izuzetno zna~ajan (ocena preko 4), a zna~ajno ni{e u gradskim nezaga|enim sredinama (ocena ispod 4), odnosno svrstavaju ga u grupu zna~ajnih problema. Ocena kontrolne grupe na Fakultetu je 4,15, odnosno nalazi se izme|u predhodnih ocena, ali pripada grupi izuzetno zna~ajnih.

Gra|ani u ve}ini sredina na drugom mestu rangiraju problem zaga|enja voda. Najvi{e ocene dali su me{tani M.Z. Zlot, 3,15, gde problem nije u zaga|enju povr{inskih vodotokova, ve} {to se voda iz kaptiranih izvora u su{nom periodu koristi tako da nizvodno od njih ne po{tuje biolo{ki minimum

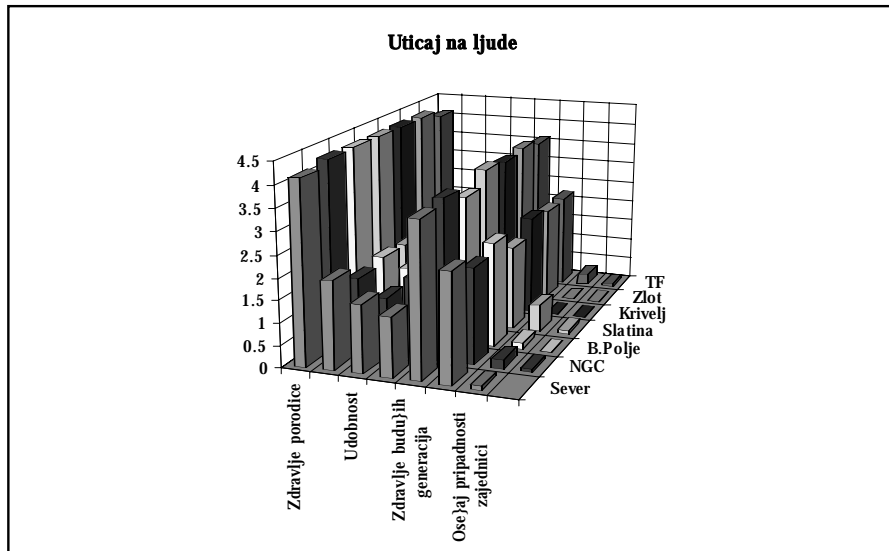
i ne ostaje dovoljno u površinskim vodotocima za korišćenje u poljoprivredi. Meštani M.Z. Slatine, takođe visoko ocenjuju ovaj problem (ocena 3,11) jer kroz njihovo selo protiče Borska reka koja je izuzetno zagađena. Ocenu preko 3 daju i građani gradske mesne zajednice "Sever", iako kroz njihova naselja nema vodotokova, ali je to najviše gradsko naselje koje je izuzetno pogodno dugotrajnim restrikcijama vode za piće. Meštani mesnih zajednica Krivelj i Gornjane, problem zagađanja voda rangiraju na trećem mestu. Kroz Krivelj protiče Kriveljska reka koja je stalno zagađena otpadnim vodama iz površinskog kopa "Veliki Krivelj" i flotacijskog jalovišta, ali nizvodno od sela. Gornjane je planinskim vencima Mali i Veliki krč odvojeno od rudarskog kompleksa a rečni tokovi pripadaju drugom slivu i nisu zagađeni rudarenjem.

Meštani mesnih zajednica Krivelj i Gornjane na drugom mestu rangiraju zagađenje zemljišta. Na prostoru M.Z. Krivelj nalaze se dva površinska kopa "Veliki Krivelj" i "Cerovo", flotacijsko jalovište, odlagalište raskrivki sa površinskih kopova i postrojenja za pripremu mineralnih sirovina. Rudarskim radovima i objektima zauzete su velike površine poljoprivrednog i šumskog zemljišta a veliki prostor je pod uticajem zagađanja iz rudarstva i metalurgije. Gornjane je naselje u kome je poljoprivreda, pre svega stočarstvo, značajna privredna grana. Pošto se nalazi na granici uticaja rudarstva, verovatno postoji bojaznost da će daljim razvojem i njihov prostor biti ugrožen kao i susjedni Kriveljski.

U sredinama "Sever", "Banjsko polje", Slatina i Zlot, kao i na Tehničkom fakultetu, problem zagađanja zemljišta je rangiran na trećem mestu, dok anketirani u gradskoj mesnoj zajednici "Novi gradski centar" na trećem mestu rangiraju probleme zdravlja ljudi.

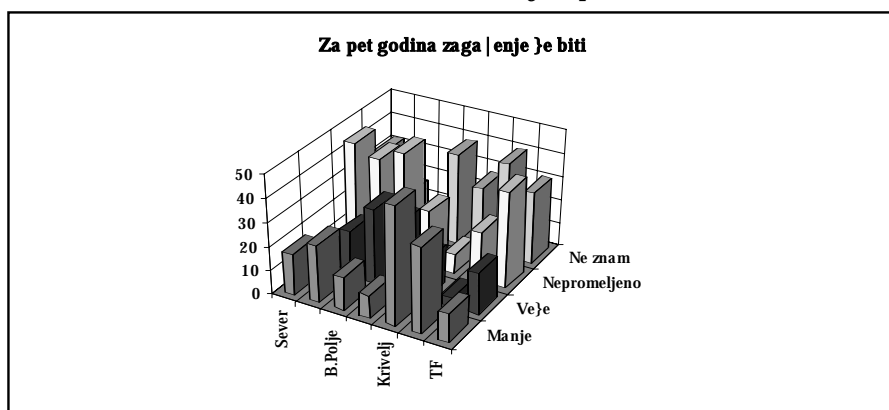
Na četvrtom mestu, ispitanici, iz ostalih sredina, (osim "Novog gradskog centra" i Zlota), rangiraju problem zdravlja ljudi. Najviše ocenu daju stanovnici sela Slatine, 2,46, (veća je no ocena ispitanika iz "Novog gradskog centra" - 2,38) jer je ovo selo izloženo i zagađanju vazduha iz metalurških pogona i zagađanju Borske reke. Najniže ocenu daju stanovnici nezagađenog sela Zlot (1,46) i ovaj problem rangiraju na petom mestu, iza problema uništavanja prirodnih vrednosti.

Grafik 43: Procena uticaja životne sredine na ispitanike i njihove porodice u odnosu na mesta njihovog stanovanja:

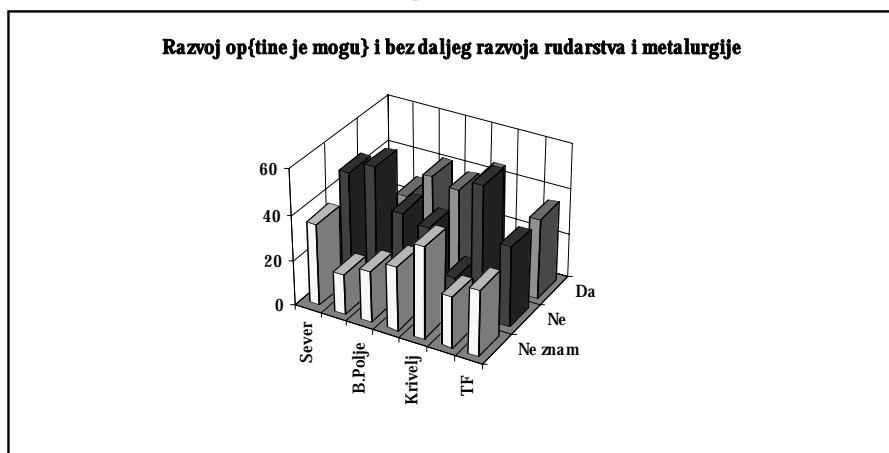
Ispitanici iz svih sredina, ocenjujući kako životna sredina najdirektnije utiče na njih i njihove porodice, na prvom mestu rangiraju uticaj na zdravlje porodice, kao izuzetno značajno. Na drugom mestu je uticaj na zdravlje budućih generacija, a na trećem uticaj na prirodno okruženje. Ekonomske posledice zagađenja životne sredine rangiraju na četvrtom mestu.

Grafik 44: Ocena promena kvaliteta životne sredine u narednih pet godina u odnosu na mesto stanovanja ispitanika:

Kod procena kakvo }e biti stanje `ivotne sredine za pet godina postoje velike razlike u zavisnosti od mesta stanovanja. U sredinama u kojima su poslednjih godina preuzimane aktivnosti na za{titi `ivotne sredine preovla|uje ve}i optimizam. U Krivelju ~ak 48,98% ispitanika veruje da }e zaga|enje biti manje a pored tog sela otvoren je novi rudnik bakra “Cerovo” uz primenu svih potrebnih mera za{tite `ivotne sredine i ura|en prostorni plan kojim se reguli{u mere za{tite `ivotne sredine. Tako|e, u novom gradskom naselju “Novi gradski centar” u smanjenje zaga|enja veruje 24,19% ispitanika. Da }e stanje biti bolje veruju i ispitanici koji `ive na nezaga|enim prostorima: u Zlotu 35,85% ispitanika i Gornjanu 25%. Najmanje optimizma ima u sredinama koje se nalaze na zaga|enom prostoru i gde poslednjih godina nisu preuzimane konkretne aktivnosti na za{titi `ivotne sredine. Tako u Slatini ~ak 28,57% smatra da }e zaga|enje biti ve}e, a u “Banjskom polju”, gde izgradnju naselja nije pratila izgradnja adekvatnog sistema za pre-i{}avanje otpadnih voda pa je do{lo do zaga|enja Brestova~ke reke komunalnim otpadnim vodama u pogor{anje kvaliteta `ivotne sredine veruje 31,82% ispitanika.

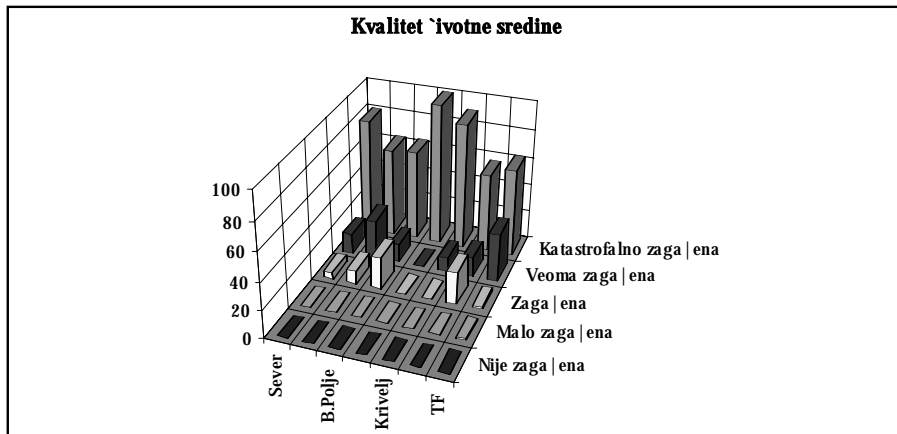
Grafik 45: Ocena mogu}nosti razvoja op{tine Bor prema mestu stanovanja ispitanika:

Postoje zna-ajne razlike i u mi{ljenjima gra|ana o tome da li je budu}i razvoj op{tine mogu} i bez daljeg razvoja rudarstva i metalurgije. Stanovnici sela (osim Zlota) i prigradskog naselja “Banjsko polje” veruju da je razvoj op{tine mogu} i bez daljeg razvoja rudarstva i metalurgije, verovatno, polaze}i od sopstvenih mogu}nosti kori{}enja poljoprivrednog zemlji{ta (u selima) i razvoja Brestova~ke banje (stanovnici obli`njeg naselja “Banjsko polje”).

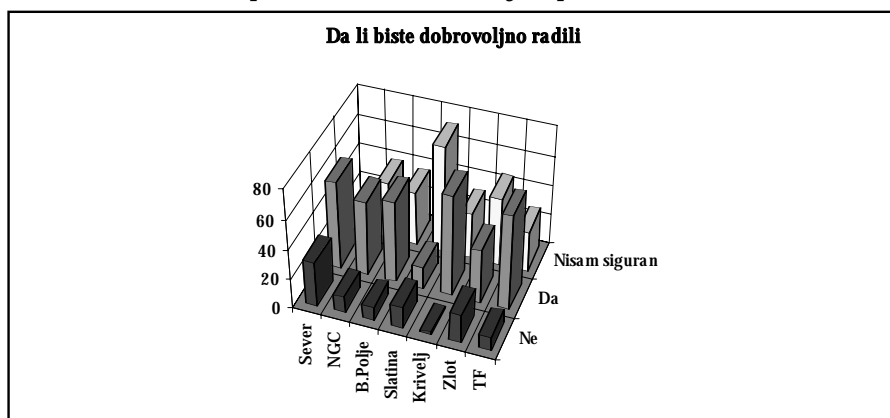
Stanovnici grada u najvećoj mjeri zavise od rudarstva i metalurgije te su njihove ocene nešto drugačije i u značajnoj mjeri smatraju da razvoj opštine nije moguć bez daljeg razvoja rudarstva i metalurgije.

Grafik 46: Ocena kvaliteta životne sredine prema mestu stanovanja ispitanika:

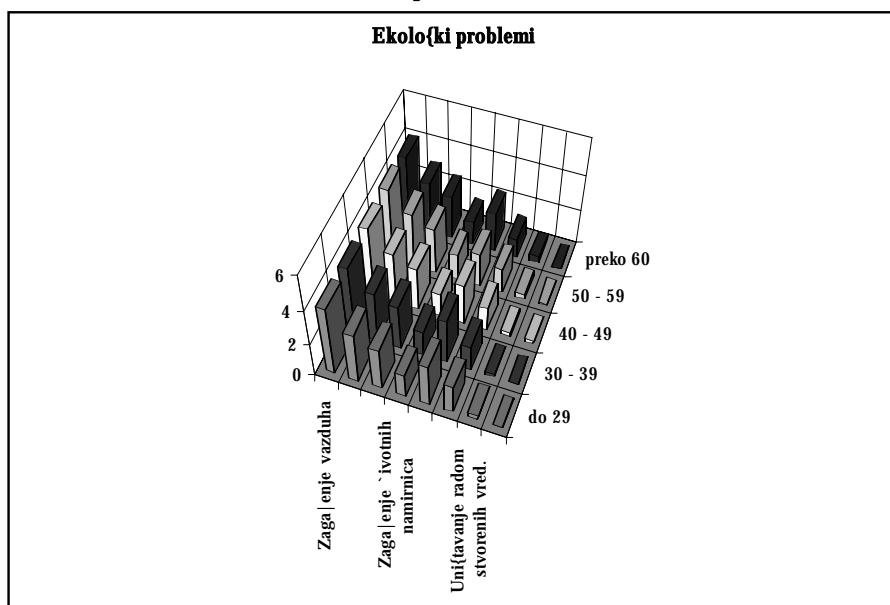
Ocena kvaliteta životne sredine razlikuje se u zavisnosti od mesta stanovanja. Stanovnici zagađenih prostora, u većem broju, smatraju da je životna sredina katastrofalno zagađena (Slatina 100%, Krivelj 89,8% i M.Z. Sever 80,95%) u odnosu na stanovnike koji žive u manje zagađenim ili istim sredinama (Novi gradski centar - 62,9, Banjsko polje 63,64 Zlot 56,6%).

Grafik 47: Spremnost za dobrovoljni rad na rešavanju ekoloških problema prema mestu stanovanja ispitanika:

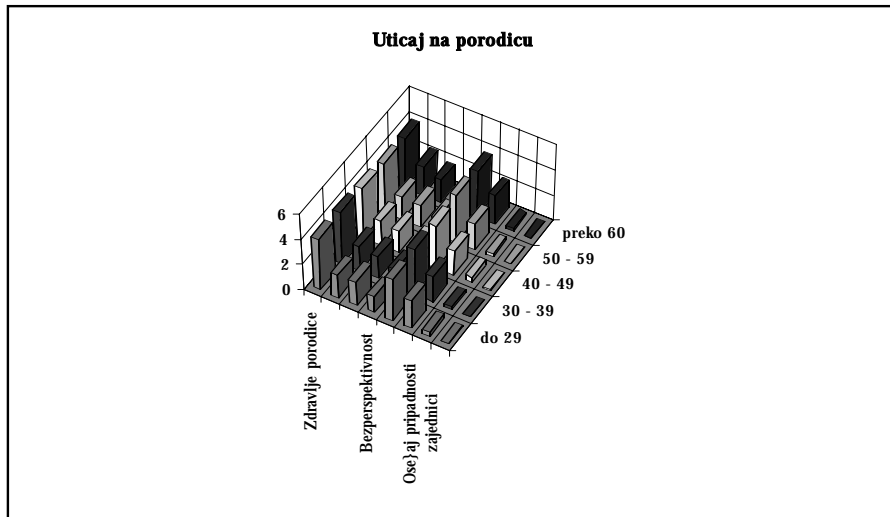
Najveću spremnost da dobrovoljnim radom pomognu zajednici u rešavanju ekoloških problema pokazuju stanovnici Krivelja (67,35%) a potom ispitanici sa Tehničkog fakulteta i iz gradskih mesnih zajednica (iz svih sredina preko 50% anketiranih, dok je najmanja u seoskim mesnim zajednicama bez obzira da li se nalaze na zagađenom ili nezagađenom prostoru (Zlot 35,85% - Slatina samo 14,29%). Najveći procenat onih koji se ne bi uključili u takve programe je u Gornjanu (43,75%, dok je najviše neodlučnih u Slatini - 73,43%).

Grafik 48: Ocena najznačajnijih ekoloških problema prema dobnim grupama ispitanika:

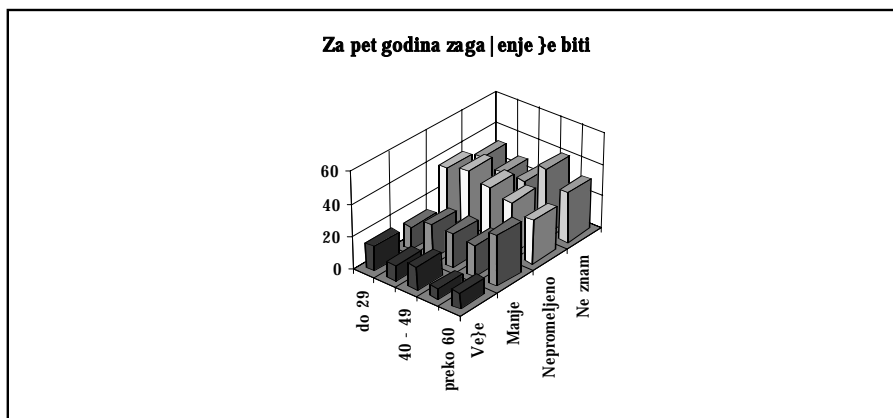
Ispitanici svih dobnih grupa na prvom mestu rangiraju problem zagađenja vazduha a na drugom zagađenja voda. Na trećem mestu se nalazi problem zagađenja zemljišta, osim kod ispitanika starih od 30 - 39 godina, koji na trećem mestu rangiraju probleme zdravlja ljudi.

Grafik 49: Ocena uticaja `ivotne sredine na ispitanike i njihove porodice u odnosu na dobne grupe:

Uticaj na zdravlje sopstvene porodice, sve dobne grupe rangiraju na prvom, a zdravlje budu}ih generacija na drugom mestu. Dobne grupe do 39 godina starosti kao i ispitanici stari preko 50 godina na tre}em mestu rangiraju uni{tenu prirodu, dok dobna grupa od 40 - 49 godina na tre}em mestu rangira ekonomske posledice.

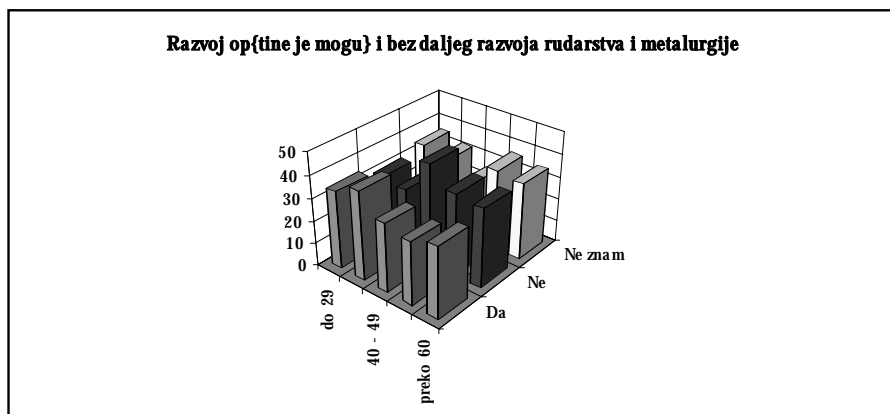
Grafik 50: Ocena promena kvaliteta `ivotne sredine prema dobnim grupama ispitanika:

Najve}i pesimisti u pogledu pobolja{nja kvaliteta `ivotne sredine su

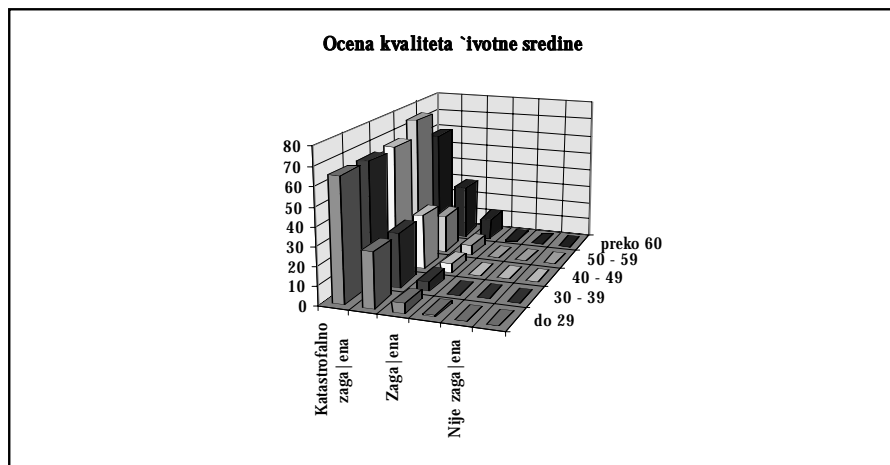
najmla i a optimisti najstariji ispitanici.

Grafik 51: Procena mogućnosti razvoja opštine Bor prema dobnim grupama ispitanika:

Mišljenja o razvoju opštine bez daljeg razvoja rudarstva i metalurgije su podeljena i ne zavisi u ve}oj meri od godina starosti. U starosnoj grupi od 40 - 49 godina ima najmanje neopredeljenih a najviše onih koji veruju da razvoj opštine nije moguć bez daljeg razvoja rudarstva i metalurgije.

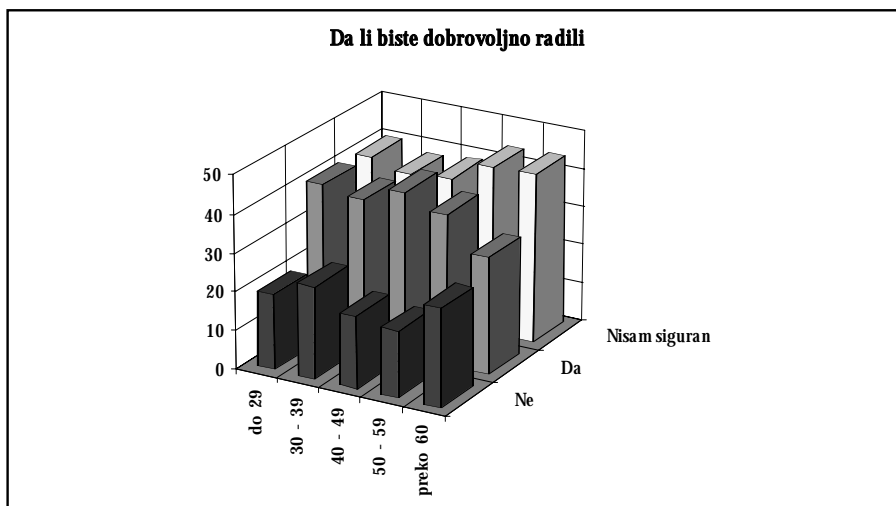
Grafik 52: Ocena kvaliteta životne sredine prema dobnim grupama ispitanika:

Sve dobne grupe stanje životne sredine ocenjuju kao katastrofalno zagađenu, s tim što je najmanji procenat takvih odgovora (59%) u dobnj grupi

preko 60 godina a najveći (74,3%) u dobnoj grupi od 50 - 59 godina.

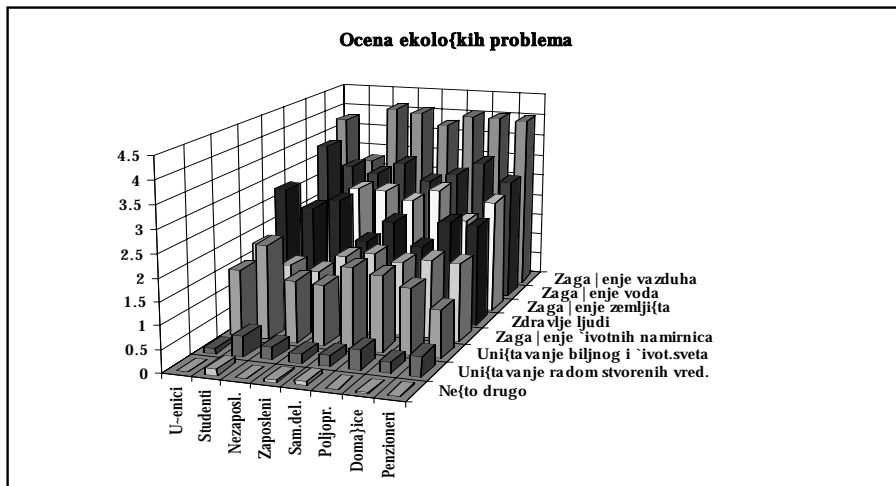
Grafik 53: Spremnost za dobrovoljnim radom na rešavanju ekoloških problema prema dobnim grupama ispitanika:

Najveću spremnost za dobrovoljnim radom da bi se pomoglo u rešavanju ekoloških problema pokazuju anketirani stari od 40 - 49 godina a najmanju stari preko 60 godina.

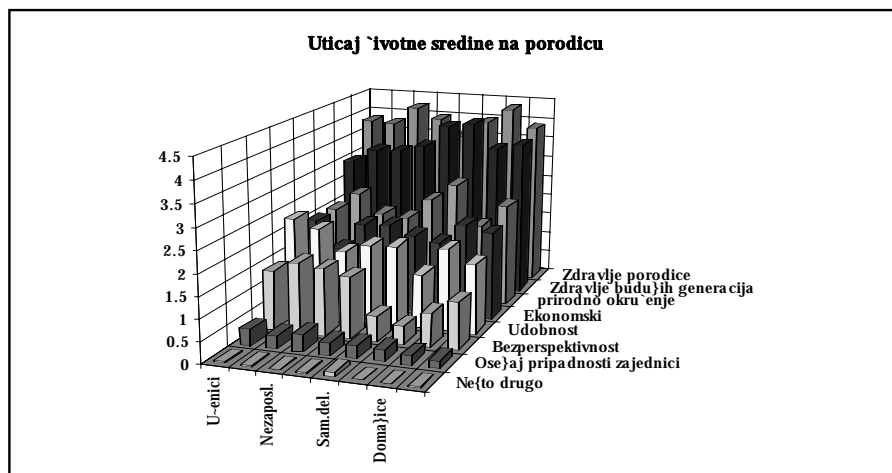
Sačinjena je i analiza odgovora ispitanika u zavisnosti od njihovog radnog statusa.

Grafik 54: Ocena kvaliteta `ivotne sredine prema radnom statusu ispitanika:

Sve socijalne grupe, osim studenata, kao najve}i ekolo{ki problem vide zaga|enja vazduha. Studenti na prvom mestu rangiraju problem zaga|enja voda. Na drugom mestu, ve}ina socijalnih grupa prema svom radnom statusu, osim studenata, na drugom mestu rangira problem zaga|enja voda. Na tre}em mestu problem zaga|enja zemlji{ta rangiraju nezaposleni, zaposleni, zaposleni u samostalnim delatnostima, poljoprivrednici i penzioneri, dok u-enici, studenti i doma}ice na tre}em mestu rangiraju problem zdravlja ljudi.

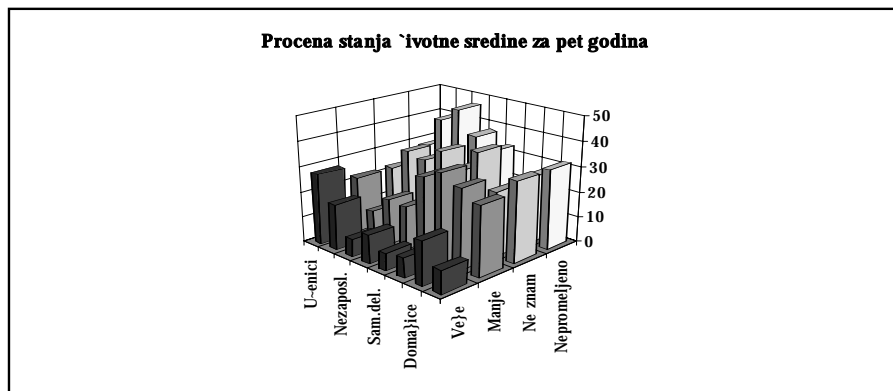
Grafik 55: Ocena uticaja `ivotne sredine na ispitanike i njihove porodice prema njihovom radnom statusu:

Zaposleni u samostalnim delatnostima i poljoprivrednici kao

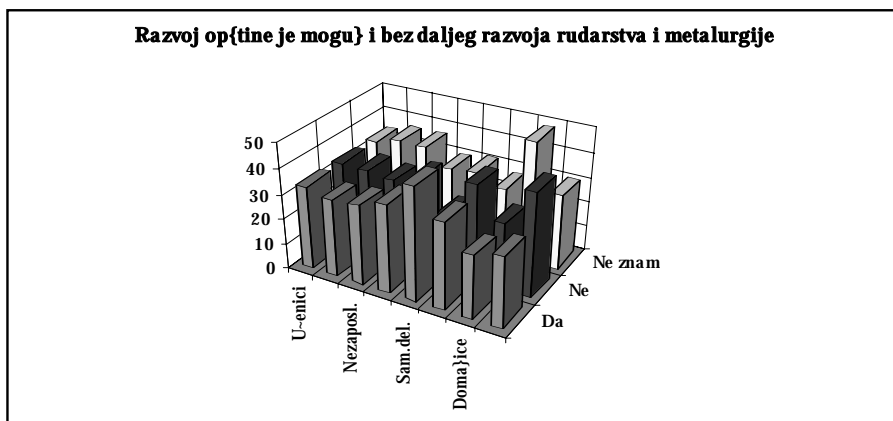
najznačajniju posledicu zagađenja životne sredine vide posledice po buduće generacije, dok ostale grupe na prvom mestu rangiraju probleme sopstvenog zdravlja i zdravlja svoje porodice.

Grafik 56: Procena promene kvaliteta životne sredine prema radnom statusu ispitanika:

Da je razvoj opštine Bor moguć i bez daljeg razvoja rudarstva i metalurgije veruje 44,8% ispitanika iz redova onih koji se bave samostalnom delatnošću dok kod ostalih grupa uglavnom je oko srednjih vrednosti, a da razvoj nije moguć bez daljeg razvoja rudarstva i metalurgije, najviši procenat je iz grupe penzionera.

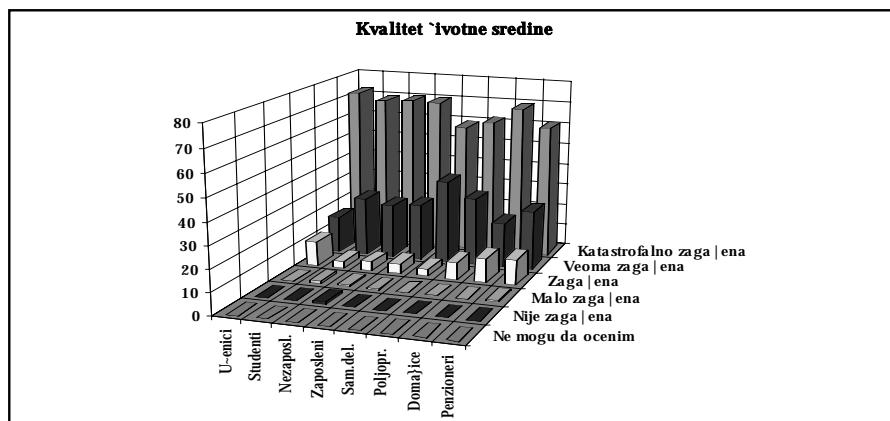
Grafik 57: Procene mogućnosti razvoja opštine Bor prema dobnim grupama ispitanika:

Da je životna sredina katastrofalno zagađena, u većoj meri, ocenjuju u-enici, studenti, zaposleni, nezaposleni i i domaćice (ovakve ocene daju

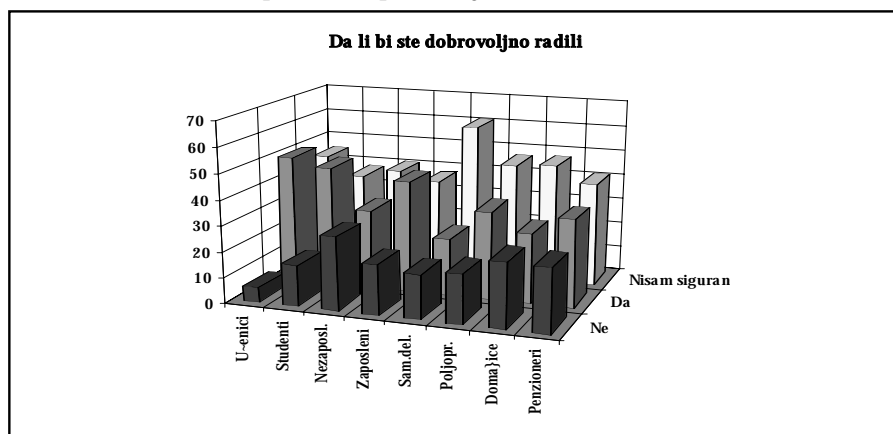
68,7% - 72,2%), a u manjoj meri takvu ocenu daju doma}ice, penzioneri i poljoprivrednici (58,6 - 61,5%).

Grafik 58: Procena kvaliteta `ivotne sredine prema radnom statusu ispitanika:

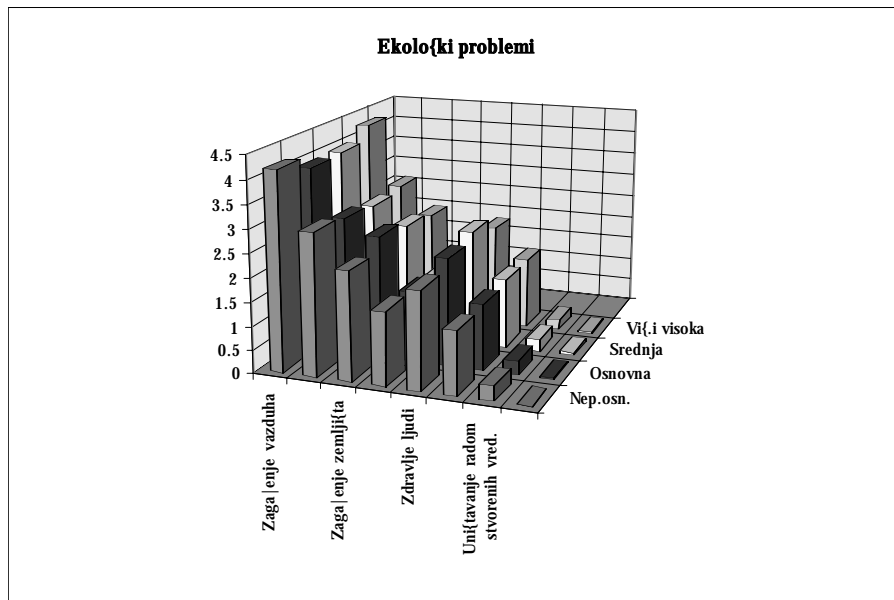
Ve}u spremnost za dobrovoljnim radom radi re{avanja ekolo{kih problema izkazuju u-enici, studenti i zaposleni u dru{tvenim delatnostima, a zna-ajno manju nezaposleni, zaposleni u samostalnim delatnostima, poljoprivrednici, doma}ice i penzioneri.

Grafik 59: Spremnost ispitanika za dobrovoljnim radom na re{avanju ekolo{kih problema prema njihovom radnom statusu:

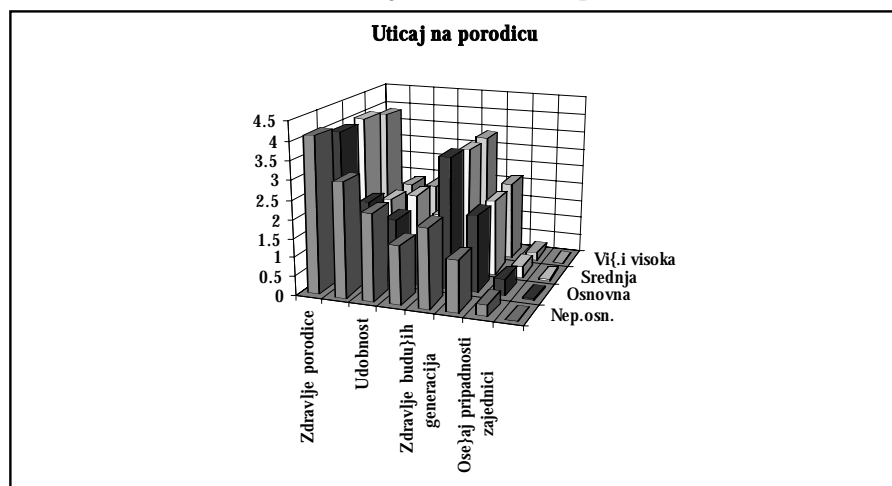
Mi{ljenja o `ivotnoj sredini u zna-ajnijoj meri se razlikuju u zavisnosti od nivoa obrazovanja.

Grafik 60: Ocena ekoloških problema u odnosu na školsku spremu ispitanika:

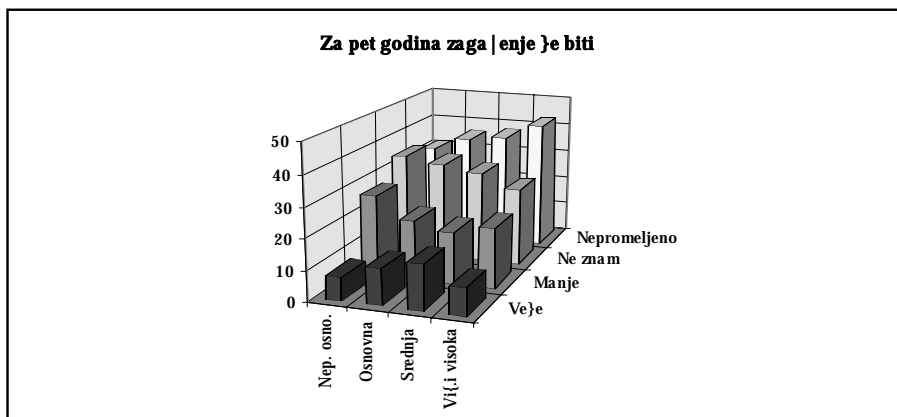
Sve grupe ispitanika na prvom mestu problema rangiraju zagađenje vazduha. Međutim, grupe ispitanika sa visokom i nepotpunom osnovnom školom daju veće ocene i svrstavaju ovaj problem u grupu od izuzetnog značaja, dok ispitanici sa osnovnom i srednjom školom ovaj problem svrstavaju u grupu značajnih. Problem zagađenja voda ispitanici sa visokom, srednjom i osnovnom školom problem zagađenja voda rangiraju na drugom mestu kao značajan problem, dok ljudi sa nepotpunom osnovnom školom ovaj problem rangiraju tek na četvrtom mestu, iza problema zdravlja ljudi (na drugom mestu) i uništavanja prirodnih vrednosti (na trećem mestu). Ispitanici sa osnovnom i visokom školom na trećem mestu rangiraju problem zagađenja zemljišta, a sa srednjom školom na trećem mestu stavljaju probleme zdravlja ljudi, a na četvrtom zagađenje zemljišta.

Grafik 61: Procena uticaja `ivotne sredine na ispitanike i njihove porodice u odnosu na njihovu {kolsku spremu:

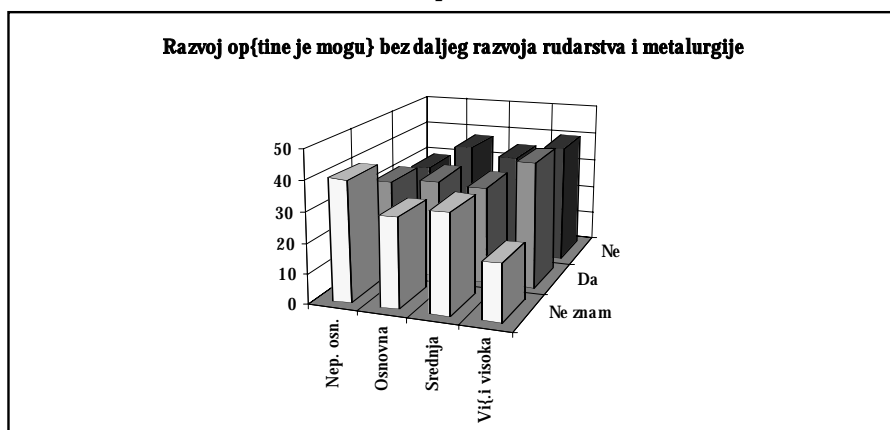
Sve grupe anketiranih na prvom mestu direktnih posledica po sebe i svoju porodicu stavljaju uticaj na svoje zdravlje i zdravlje svoje porodice. Ispitanici sa osnovnom, srednjom i visokom {kolom na drugo mesto rangiraju zdravlje budu}ih generacija, dok sa nepotpunom osnovnom na drugo mesto rangiraju ekonomske posledice, na tre}em udobnost `ivljenja a tek na ~etvrtom zdravlje budu}ih generacija. Anketirani sa osnovnom {kolom na tre}em mestu rangiraju ekonomske posledice, a sa srednjom i visokom udobnost `ivljenja.

Grafik 62: Procena promena kvaliteta `ivotne sredine u odnosu na {kolsku spremu ispitanika:

Spremnost da se proceni stanje životne sredine za 5 godina raste sa nivoom školske spreme. (25,7% ispitanika sa visokom spremom se nije izjasnilo, a sa nepotpunom osnovnom preko 1/3 - 34,3%). Procenat onih koji su izjavili da će stanje životne sredine ostati nepromenjeno raste sa nivoom obrazovanja (31,5% sa nepotpunom osnovnom a 42,5% sa visokom). Da će se stanje životne sredine poboljšati smatra 26,6% anketiranih sa nepotpunom osnovnom školom, 19,8% sa visokom, 19,6% sa osnovnom i 17,1% sa srednjom. Da će stanje biti lošije smatra 14,9% anketiranih sa srednjom, 11,9% sa osnovnom, 9% sa visokom i 7,7% sa nepotpunom osnovnom školom.

Grafik 63: Procena mogućnosti razvoja opštine Bor u odnosu na školsku spremu ispitanika:

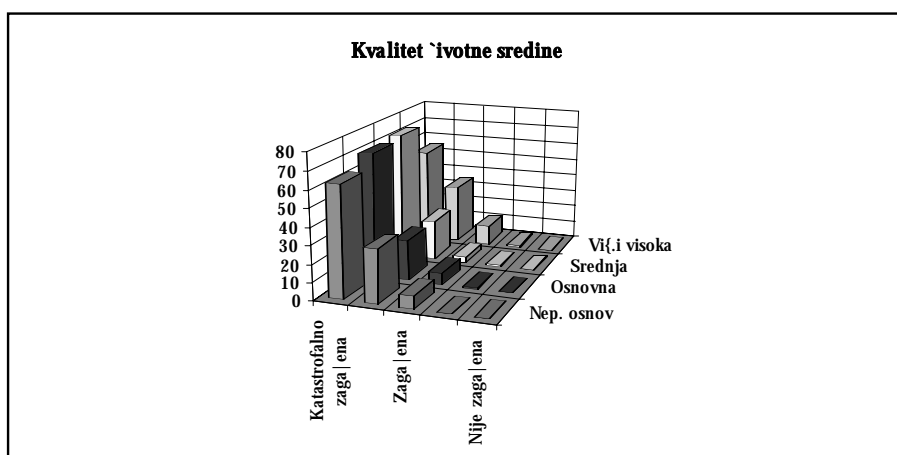
Da je razvoj opštine Bor moguć i bez daljeg razvoja rudarstva i metalurgije smatra 41,6% anketiranih sa visokom školom, a najmanji broj koji u to

veruju je iz grupe sa nepotpunom osnovnom školom 31,5%. Da razvoj nije mogu bez daljeg razvoja rudarstva i metalurgije smatra, tako je, najveći broj ispitanika sa visokom školom (39,6%) a taj procenat se smanjuje sa stepenom obrazovanja tako da u to najmanje veruju ljudi sa nepotpunom osnovnom školom, njih 28,7%. Najveći broj onih koji su se izjasnili da neznaju je iz grupe sa nepotpunom osnovnom školom (34,3%), a najmanji sa visokom - 25,7%.

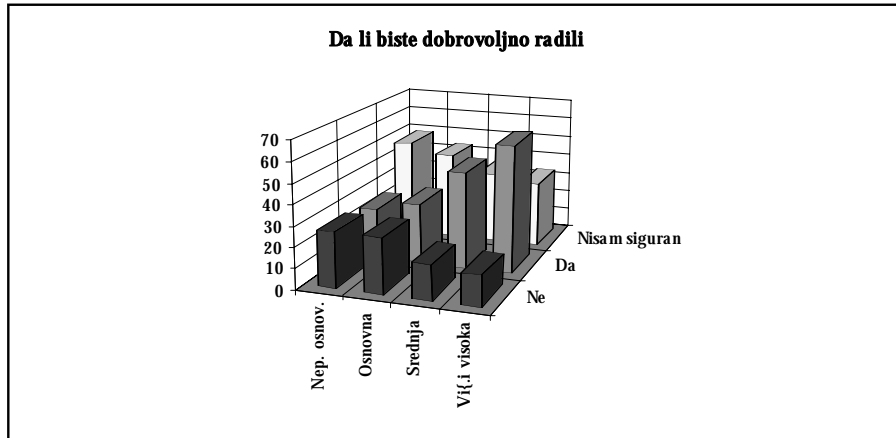
Procena kvaliteta životne sredine zavisi od stepena obrazovanja ispitanika. Iako svuda prevladuje ocena da je životna sredina katastrofalno zagađena procenat takve procene je različit.

Najmanji je u grupi ispitanika sa visokom spremom 54,4% a najveći sa srednjom školom spremom - 72,5%. Da je životna sredina veoma zagađena procenjuje 33,7% anketiranih sa visokom, 30,1% sa nepotpunom osnovnom i po 22,8% anketiranih sa osnovnom i srednjom spremom.

Grafik 64: Procena kvaliteta životne sredine u odnosu na školsku spremu ispitanika:

Grafik 65: Spremnost za dobrovoljnim radom za rešavanje ekoloških problema u odnosu na školsku spremu:

Spremnost dobrovoljnog anga`ovanja za rad na re{avanju ekolo{kih problema opada sa stepenom obrazovanja. Najve}u spremnost pokazuju anketirani sa visokom (62,4%) a najmanju sa nepotpunom osnovnom {kolom - 24,8% .

ZAVR[NA RAZMATRANJA

Generalna hipoteza bila je da postoji izra`ena ekolo{ka svest gra|ana o stanju i problemima `ivotne sredine, ali diferencirana prema njihovim socijalnim obele`jima.

Ova hipoteza je potvr|ena jer stavovi gra|ana pokazuju da mogu da ocene koji su to najzna-ajniji ekolo{ki problemi, koji su izvori i uzroci zaga|enja, kako re{iti probleme, ko to treba da uradi i iz kojih sredstava.

Gra|ani nemaju jasnu viziju svoje zajednice u budu}nosti. Podeljena su mi{ljenja o tome da li je razvoj lokalne zajednice mogu} i bez daljeg razvoja rudarstva i metalurgije i ocene zavise od njihovog stepena obrazovanja, radnog statusa i mesta stanovanja.

Anketa je pokazala da gra|ani smatraju da je neophodno ve}e u-e{}e gra|ana u dono{enju odluka o `ivotnoj sredini, ali njihova spremnost da se uklju-e u re{avanju ekolo{kih problema, tako|e zavisi od {kolske spreme, radnog statusa i mesta stanovanja kao i od godina `ivota.

1. Prva posebna pretpostavka je da }e ocene gra|ana o stanju `ivotne sredine u Boru kao i u nekim ranijim istra`ivanjima i pilot anketi biti vrlo kriti-ine, da se ekolo{ki problemi sagledavaju kao dugoro~ni, a da }e se kao najva`niji ekolo{ki problemi sagledavati pre svega oni koji su gra|anima najvidljiviji (vazduh, voda, zemlji{te i dr.) u skladu sa ~ime se ocenjuju i izvori, uzroci i posledice. Zdravlje ljudi, ekonomski i drugi socijalni aspekti sagledavaju se kao problemi tek na nivou neposrednih li~nih posledica. Ova hipoteza je potvr|ena jer su ocene da je `ivotna sredina katastrofalno zaga|ena, da su tri najzna-ajnija problema zaga|enje vazduha, vode i zemlji{ta, da su najzna-ajniji izvori objekti rudarstva i metalurgije, a uzroci tehnolo{ko - tehni-ke prirode.

2. Druga posebna pretpostavka je da vi|enje prioriteta re{avanja ekolo{kih problema proisti-e iz prethodnih ocena njihovog zna-aja a da se vi|enje na-ina re{avanja koncentri{e na tehnolo{ki nivo (nove tehnologije, tehnolo{ki sistemi za{tite) dok je zna-aj ljudskih aktivnosti u drugom planu. Ovaj deo hipoteze anketom je potpuno potvr|en. Drugi deo hipoteze da postoji razli-ito gledanje gra|ana kada se ocenjuje ko treba da budu glavni nosioci re{avanja

ekoloških problema, iz kojih izvora treba da se finansira rešavanje ekoloških problema i ko se stvarno bavi ekologijom. Građani procenjuju da rešavanje ekoloških problema treba da bude predmet rada Rudarsko - topioničarskog basena Bor, države i opštine, da su najznačajniji izvori finansiranja fondovi države, ali su podeljena mišljenja o tome ko se sada najviše bavi zaštitom životne sredine i pri tom daju prednost nevladinim organizacijama i stranim udruženjima.

3. Treća posebna pretpostavka da građani Bora imaju određenu viziju svoje budućnosti u smislu većeg kvaliteta života i razvoja nekih novih privrednih grana koje nisu toliko ekološki agresivne, ali da nemaju jasno viđenje perspektive rudarstva i metalurgije, te stoga očekuju utvrđivanje dugoročne strategije razvoja Bora koja će ove dileme razrešiti tako je potvrđena, jer 83% ispitanika smatra da je izrada takve strategije neophodna.

4. Četvrta posebna pretpostavka, odnosno grupa pretpostavki odnosila se na uslove većeg učestvovanja javnosti u rešavanje ekoloških problema. Pretpostavka je bila da i pored toga što je u opštini Bor razvijen sistem informisanja građani Bora nisu dovoljno informisani o problemima životne sredine, da već znaju pridaju i veću poverenje imaju u elektronske medije, a da kao najznačajnije izvore informacija o ekologiji vide pre svega strane. Tako je, građani Bora znaju informisanja vezuju i za to kakvo će ponašanje izazvati. Naredna pretpostavka je da građani uviđaju ulogu ekološke edukacije, ali da je njen značaj potisnut tehnološkim pristupom rešavanju ekoloških problema. Pretpostavka je tako je bila da se uviđaju značaj učestvovanja građana u donošenju odluka o životnoj sredini ali da se još nedovoljno sagledava značaj i način ličnog dobrovoljnog rada građana u rešavanju problema životne sredine. Rezultati ankete su i ovu pretpostavku apsolutno potvrdili.

Oba postavljena cilja ankete ostvarena su u potpunosti. Utvrđeni nivo ekološke svesti građana Bora pokazuje da je s jedne strane ova svest značajan činilac daljih aktivnosti na izradi i realizaciji Lokalnog ekološkog akcionog plana a da sa druge strane postoji izražena potreba za ekološkom edukacijom i informisanjem, podizanjem nivoa ekološke svesti, razvojem ekološkog ponašanja i aktivnog uključivanja što većeg broja građana u proces LEAP-a. Anketa svojim sadržajem, metodološkim pristupom i instrumentima može poslužiti kao model u LEAP procesima u drugim lokalnim zajednicama.

LITERATURA:

1. Andevski, M. (1997): Uvod u ekološko obrazovanje, Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad,
2. Andevski, M. (2001): Promišljanje modela ekološkog obrazovanja prema konceptu održivog razvoja, IX naučno – stručni skup “Ekološka istina”, str. 396 - 399, Donji Milanovac,
3. Andevski, M., Knežević, Florić, O. (2002): Obrazovanje i održivi razvoj, Pedagoško društvo Vojvodine, Novi Sad,
4. Andevski M., Halačić, T. (2002): Razvojne linije ekološkog obrazovanja, IX naučno – stručni skup “Ekološka istina”, str. 361 - 364, Donji Milanovac,
5. Antić M., Marjanović, T. (1996): Ekološka edukacija putem lokalnih radio stanica, Zbornik radova, IV naučno – stručni skup “Naša ekološka istina”, str. 353 - 356, Kladovo,
6. Belić, S. (1999): Ekologija u svesti i podsvesti ljudi, Zbornik radova, VII naučno – stručni skup “Ekološka istina”, Zaječar,
7. Brkić, D., Gerić, V., Budimirović, N., Andrejić, Lj. (2001): Projekat: Realizacija ekološke edukacije za učenicke osnovnih škola, IX naučno – stručni skup “Ekološka istina”, str. 400 - 401, Donji Milanovac,
8. Vuković, V. M., Vuković, S. M., Marjanović, T. (1997): Doprinos dnevnog lista “Politika” formiranju javnog mnjenja o životnoj sredini, Ekologika, No 16, str. 49 - 52, Beograd,
9. Grbić, D., Konevski, Lj., Subotin, M., Carić, Lj. (2001): Prolećni karneval u Pančevu, Zbornik radova, IX naučno – stručni skup “Ekološka istina”, str. 419 - 420, Donji Milanovac,
10. Grupa autora (1992): Izveštaj o rezultatima istraživanja interesovanja učenika borskih škola, Arhiv Regionalnog centra za talente, Bor,
11. Grupa autora (1992): Kako deca mogu spasiti Zemlju, Studio “Angel”, Beograd,
12. Grupa autora, (1992): Priručnik za ekološko obrazovanje učitelja, Pedagoška akademija za obrazovanje učitelja, Beograd,
13. Grupa autora, (1992): Izveštaj istraživanja javnog mnjenja građana Bora, Institut za političke studije, Beograd,
14. Grupa autora (1995): [kola u prirodi za nacionalne parkove Tara, Kopaonik i Fruška gora, Kreativni centar, Beograd
15. Grupa autora (1995): Priručnik za ekološko obrazovanje vaspitanja predškolskih ustanova, Zeleni putokazi, Predškolska ustanova Vračar, Beograd
16. Grupa autora (2001): LEAP opštine Niš, Skupština opštine Niš,
17. Grupa autora (1997): Mogući pravci obrazovanja i vaspitanja za zaštitu, obnovu i unapređenje životne sredine, Univerzitet u Novom Sadu, Institut za biologiju, Novi Sad,
18. Domjan, V., Marković, B. (1998): Projekat: Ekološka edukacija učenika i nastavnika u osnovnoj školi, Regionalni ekološki centar - Kancelarija u Jugoslaviji, Beograd,
19. Ćokić, V. (2002): Spremnost mladih za angažovanje u očuvanju životne sredine, Arhiv Regionalnog centra za talente, Bor,
20. Ćorović, J. (1995): Spremnost građana da se uključe u društvenu akciju za

- zaštitu svoje životne sredine, "Eko - konferencija *95", str. 195 - 198, Novi Sad,
21. \or|evi}, J., Miltojevi}, V. (1995): Promena vrednosnog sistema - osnov opstanka društva i zaštite ~ovekove sredine, "Eko - konferencija *95", str. 189 - 194, Novi Sad,
 22. \uji}, I., Milovac, M. (1995): Ljudska priroda i vodni resursi, Zbornik radova "Povratak `ivotna rekama", Ministarstvo zaštite `ivotne sredine, str. 54 - 62, Beograd
 23. \ur|i}, S., Smiljani}, S. (2001): Mogu}a uloga edukacije i u-enja javnosti u unapre|enju stanja `ivotne sredine, Zbornik radova, IX nau-no - stru-ni skup "Ekološka istina", str. 365 - 369, Donji Milanovac,
 24. @ivkovi}, D., [trbac, N., @ivkovi}, @. (2001): [ta mislim o stanju i zaštiti `ivotne sredine u Boru (Rezultati ankete sprovedene me|u studentima metalurgije Tehni-kog fakulteta u Boru), Zbornik radova, IX nau-no - stru-ni skup "Ekološka istina", str. 429 - 432, Donji Milanovac,
 25. @iki}, V., Jovanovi}, E., Krsti}, I. (2001): Informisanost studenata Univerziteta u Nišu kao osnovni element ekološke svesti, Zbornik radova, IX nau-no - stru-ni skup "Ekološka istina", str. 384 - 386, Donji Milanovac,
 26. Ili}, M. (2002): Strateški okvir za politiku upravljanja otpadom, Regionalni ekološki centar - Kancelarija u Jugoslaviji, Beograd
 27. Jankovi}, M. (1995): Razvoj ekološke misli u Srbiji, Eko - centar, Beograd
 28. Kadi}, M. i dr., 2000., Priru-nik za u-enje javnosti u odlu-ivanju o `ivotnoj sredini, REC - Kancelarija u Jugoslaviji, Beograd,
 29. Ka}elan, S. (2002): Stvaranje lokalnog ekološkog akcionog plana u Kotoru, Zbornik radova, X nau-no - stru-ni skup "Ekološka istina", str. 616 - 619, Donji Milanovac,
 30. Kilibarda, K. (1989): Socio - ekološka kultura i `ivotna sredina, ~ovek i `ivotna sredina, br. 4 -5/89, str. 17 - 20, Beograd
 31. Krsti}, D. (1997): Tradicionalna kultura kao mogu}a osnova za razvoj ekolo{ke svesti, Zbornik radova, IV nau-no - stru-ni skup "Ekolo{ka istina", str. 383 - 386, Donji Milanovac,
 32. Kunda-ina, M. (1998): ^inioci ekolo{kog vaspitanja i obrazovanja u-enika, U-iteljski fakultet, U`ice,
 33. Lau{evi}, R., Kati}, M. (2001): LEAP u Jugoslaviji - dosada{nja praksa, Regionalni ekolo{ki centar - Kancelarija u Jugoslaviji, Beograd
 34. Luka-, S. i saradnici (1992): Predlog mera za unapre|enje kontakata sa javno{}u (Kako stvoriti pozitivno javno mnjenje), Ministarstvo za{tite `ivotne sredine Republike Srbije, Beograd,
 35. Marinov, V. (2002): Ecology and civilization, Zbornik radova, IX nau-no - stru-ni skup "Ekolo{ka istina", str. 370 - 371, Donji Milanovac,
 36. Marjanovi}, T., Ran|elovi}, D., Anti}, M. (1995): Education on Environmental Chemistry through the local Radio Station, I Regional Symposium: "Chemistry and the Environment", Proceeding 2, p. 1023 - 1026, Vrnja-ka banja,
 37. Marjanovi}, T., Markovi}, L.J., Vukovi}, M. (1996): Uticaj dnevne {tampe na formiranje javnog mnjenja o `ivotnoj sredini, IV nau-no stru-ni skup "Na{a ekolo{ka istina", str. 337 - 340, Kladovo,
 38. Marjanovi}, T., Jani}, M. (1997): Projekat ekolo{kog obrazovanja gra|ana Bora, Zbornik radova, V nau-no - stru-ni skup "Na{a ekolo{ka istina", str. 378 -

- 382, Donji Milanovac,
39. Marjanovi}, T. (2001): Lokalni ekolo{ki akcioni plan, Zbornik radova, IX nau~no - stru~ni skup "Ekolo{ka istina", str. 27 - 36, Donji Milanovac,
40. Markovi~, P., 2001., Vodi~ za primenu LEAP u centralnoj i isto~noj Evropi, REC - Kancelarija u Jugoslaviji, Beograd,
41. Markovi}, @. D. (1996): Socijalna ekologija, Zavod za ud`benike i nastavna sredstva, Beograd,
42. Matanovi}, V., Stojanovi}, S., @deri}, M. (1995): Kako do ekolo{ki `eljenog pona{anja, Obrazovanje i ljudski faktor, Zbornik radova sa VIII Kongresa Saveza pedago{kih dru{tava Jugoslavije, Beograd
43. Matanovi}, V., Brun, G. (1995): Znanjem ~uvamo vodu, Zbornik radova "Povratak `ivota rekama", Ministarstvo za{tite `ivotne sredine Republike Srbije, str. 77 - 82, Beograd
44. Matanovi}, V., Matovi}, M. (1997): [kola u prirodi - {uma i livada, Ministarstvo za{tite `ivotne sredine Republike Srbije, Beograd
45. Matanovi}, V., Brun, G., (1997): Ekolo{ka edukacija u funkciji uskla|enog razvoja, Ekologica, No 15, str. 26 - 32, Beograd,
46. Matanovi}, V., (1999): Ekolo{ka sekcija u osnovnoj {koli - Vodi~ za nastavnike, Ministarstvo za{tite `ivotne sredine Republika Srbije, Beograd,
47. Miljkovi}, M., (1999): Ekologija u svesti podsvesti ljudi, Zbornik radova, VII Ekolo{ka istina, str. 213 - 216, Zaje~ar,
48. Mitkova, L. (2002): Ecological traditions of Bulgarian people regarding water, Zbornik radova, IX nau~no - stru~ni skup "Ekolo{ka istina", str. 380, Donji Milanovac,
49. Morgan, R. (1998): Environmental imact assessment, p. 147 - 165, Kluwer Academic Publishers, London,
50. Neziri, F., \armati, [., Jovi}, R., (1993): Nivo saznanja stanovni{tva [apca o hemijskim opasnostima, II simpozijum "Hemija i `ivotna sredina", str. 617 - 618, Vrnja~ka banja,
51. Nikoli}, N., Paunovi}, P., (1994): Anketa o biodiverzitetu kao metod u ekolo{kom obrazovanju, Zbornik radova, II nau~no - stru~ni skup "Na{a ekolo{ka istina", str. 207 - 208, Borsko jezero,
52. Nikoli}, N., (1997): Ekolo{ko vaspitanje na lokalnim televizijama - iskustva iz prakse, Zbornik radova, IV nau~no - stru~ni skup "Na{a ekolo{ka istina", str. 406 - 410, Donji Milanovac,
53. Nikoli}, N., Gruji}, D., (1999): Ekolo{ko vaspitanje u programima osnovnih i srednjih {kola isto~ne Srbije, Zbornik radova, VII nau~no - stru~ni skup "Na{a ekolo{ka istina", str. 223 - 226, Zaje~ar,
54. Nikoli}, N., Kilibarda, B. (2001): Promocija fizi~kih aktivnosti i ekolo{ko obrazovanje, Zbornik radova, IX nau~no - stru~ni skup "Ekolo{ka istina", str. 397 - 399, Donji Milanovac
55. NikolI}, N. (2001): Znanje o vodi za zdravlje, Zbornik radova, IX nau~no - stru~ni skup "Ekolo{ka istina", str. 421 - 424, Donji Milanovac
56. NikolI}, N., Stojanovi}, B. (2001): Znanje srednjo{kolaca o nekim osnovnim pojmovima iz za{tite `ivotne sredine, Zbornik radova, IX nau~no - stru~ni skup "Ekolo{ka istina", str. 425 - 428, Donji Milanovac
57. Nikolovski D., Sari} - Tanaskovi}, M. (2000): Pra}enje medija u {kolskoj populaciji u op{tini Pan~evo kao mogu}nost za promociju zdravlja i ekologije,

57. Nikolovski D., Sari} - Tanaskovi}, M. (2000): Pra}enje medija u {kolskoj populaciji u op{tini Pan-evo kao mogu}nost za promociju zdravlja i ekologije, Zbornik radova, II stru-no - nau-ni skup "Zdravstveno pona{anje studentske i srednjo{kolske omladine", Zlatibor,
58. Nikolovski D. (2002): Zdravlje i za{tita `ivotne sredine u lokalnom listu, Zbornik radova, X nau-no - stru-ni skup "Ekolo{ka istina", str. 381 - 383, Donji Milanovac
59. Orlovi}, V., Ran|elovi}, D. (2002): O Zlotu iz ugla me{tana - prilog istra`ivanju socioekonomskih i obrazovnih aspekata, budu}eg za{ti}enog prirodnog dobra, Zbornik radova, X nau-no - stru-ni skup "Ekolo{ka istina", str. 387 - 392, Donji Milanovac
60. Panti}, @. (1980): Uvod u teoriju verovatno}e i statistike, Institut za dokumentaciju za{tite na radu, Ni{
61. Ran|elovi} D., Marjanovi} T., Stankovi} V., Stankovi} \. (1993): Ekolo{kom edukacijom ka ekolo{koj svesti, II simpozijum "Hemija i za{tita `ivotne sredine", Zbornik radova, str.609-610, Vrnja-ka banja
62. Ran|elovi}, D., (1995): Ekolo{ka edukacija u oglednim odeljenjima srednjeg obrazovanja i centrima za rad sa nadarenom decom i omladinom, "Eko - konferencija *95", str. 247 - 252, Novi Sad,
63. Ran|elovi}, D. (1995): Ekolo{ke {kole - iskustva edukacije nadarenih u-enika i studenata, Zbornik radova III nau-no - stru-ni skup "Na{a ekolo{ka istina", str. 495, Borsko jezero,
64. Ran|elovi}, D., (2001): U-e{e javnosti kao uslov i bitni sastavni deo lokalnog ekolo{kog akcionog rograma, Zbornik radova IX nau-no - stru-nog skupa "Ekolo{ka istina", str. D. Milanovac,
65. Ran|elovi}, D. (2002): Kako se gra|ani Bora informi{u o `ivotnoj sredini, Zbornik radova, X nau-no - stru-ni skup "Ekolo{ka istina", str. 387 - 392, Donji Milanovac
66. Simi}, J. i saradnici (2001): Analiza `ivotne sredine u Jugoslaviji, Regionalni ekolo{ki centar - Kancelarija u Jugoslaviji, Beograd
67. Stankovi}, S. (1993) Priroda i stanovni{tvo Bora - geografska monografija, Turisti-ki savez op{tine Bor, Bor,
68. Stankovi}, S. (2001): Geografski kampovi, Pavlu Vujevi}u na dar, Omladinski kamp "Karata{ 2000", Kreativni i daroviti Srbije, Beograd
69. Stoilkovi}, Z., Stoilkovi}, G., Krain-ani}, M., (1999): Odnos dece prema `ivotnoj sredini, Zbornik radova, VII nau-no stru-ni skup "Ekolo{ka istina", str. 227 - 229, Zaje-ar,
70. Stojkovi}, Z., miljkovi}, M., Kostadinovi}, A., Vojnovi}, M. (2001): Ekolo{ko obrazovanje - utopija ili ne?, Zbornik radova, IX nau-no - stru-ni skup "Ekolo{ka istina", str. 400 - 404, Donji Milanovac
71. Supek, R. (1958): Diferencijacija stavova i metoda ankete, Jugoslovensko statisti-ko udru`enje, Beograd
72. Supek, R. (1981): Ispitivanje javnog mnjenja, SNL, Zagreb
73. Tomi}, V., (1999): Ekolo{ka svest i ekolo{ko pona{anje, Zbornik radova, VII nau-no - stru-ni skup "Ekolo{ka istina", str. 217 - 218, Zaje-ar,

74. Tasi}, A., Niki}, D. (2002): LEAP - Ni{, Zbornik radova, X nau-no - stru-ni skup "Ekolo{ka istina", str. 614 - 615, Donji Milanovac
75. UNESCO - UNEP (1994): Procedures for Developing Environmental Education Curriculum,
76. UNESCO - UNEP (1995): Global Shange, International Environmental Education Programme (IEEP) (EPD - 95/WS/4)
77. Hala{i, T., Andevski, M., Sokolova - \oki}, LJ., Hadna|ev, M. (2002): Ekolo{ko obrazovanje i vaspitanje u uslovima tranzicije, Zbornik radova, X nau-no - stru-ni skup "Ekolo{ka istina", str. 376 - 379, Donji Milanovac
78. Cvetkovi}, D., Pra{-evi}, M. (2002): Aspekt buke u `ivotnoj sredini u funkci-ji LEAP-a, Zbornik radova, IX nau-no - stru-ni skup "Ekolo{ka istina", str. 620 - 627, Donji Milanovac
79. Cifri}, I (1989): Socijalna ekologija, Globus, Zagrab
80. [trbac, N., @ivkovi}, D., Ran|elovi}, D., Marjanovi}, T. (2002): LEAP Bora - rezultati ankete na Tehni-kom fakultetu u Boru, Zbornik radova, X nau-no - stru-ni skup "Ekolo{ka istina", str. 609 - 613, Donji Milanovac
81. *** (1998): Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making, and to Justice in Environmental Matters, Aarhus, Denmark
82. *** (1993): "Agenda 21": United Nations Conference on Evironment and Development, Rio de Janeiro, Brazil
83. *** (1996): The Local Agenda 21 Planning Guide, International Council for local Environmental Initiatives (ICLEI), Ontario, Canada
84. *** (2000): Arhuska konvencija, Regionalni ekolo{ki centar - Kancelarija u Jugoslaviji
85. *** (2000): Javnost i `ivotna sredina, Okrugli sto u organizaciji REC, Beograd, www.des.org.yu/archive/zastita/recyupp-nov2000.htm
86. *** (2001): LEAP, REC, Beograd, www.recyu.org.yu/programi/LEAP/LEAP.htm
87. *** (2001): LEAP, Dru{tvo mladih istra`iva-a Bor, www.etos.co.yu/mibor

